

Műemlék orgonák

az Érmelléki Református Egyházmegyében

Partiumi füzetek

Nagyvárad
2008

56

Orosz Otília Valéria

MŰEMLÉK ORGONÁK
az Érmelléki Református Egyházmegyében

Orosz Otília Valéria

MŰEMLÉK ORGONÁK
az Érmelléki Református Egyházmegyében

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség
2008

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:
Tóth Anna-Mária

A fényképeket a szerző készítette.

A fedőlapon az ottományi orgona, a hátlapon Bihardiószeg,
Érsemjén, Érolaszi, Értarcsa, Érköbölkút, Székelyhid és
Hegyközszentmiklós orgonái.

Készült
a Bihar Megyei Tanács
az R.M.D.SZ. Bihar Megyei Szervezete
és a Nagyvárad-Újvárosi Református Egyházközség támogatásával.

Bevezetés

A Királyhágómelléki Református Egyházkerülethez tartozó Érmelléki Református Egyházmegye ma harminchat gyülekezetből áll. Az orgonáknak, harmóniumoknak és az egyházmegye gyülekezeteiben működő kórusoknak a számbavétele a XI. Érmelléki Egyházmegyei Kórustalálkozó alkalmával merült fel Székelyhidon, 2002-ben, amikor tizenkét kórus szolgált Isten dicsőségére. Ez a kötet az egyházmegye templomainak történetét, valamint az orgonák és harmóniumok leírását tartalmazza.

*Az orgonák összeírásának körülményeit foglalja össze az **Ötszáz km az Érmelléken** című írás, mely tulajdonképpen egy korrajz az Érmellék gyülekezeteinek életéről a 2002-es, 2003-as esztendőkből. Ezt az útleírást eredetileg csak egy beszámoló-nak szántam, de a könyv szerkesztésében segítséget vállalók egyhangú véleménye az volt, hogy ez az írás nagyon sok olyan információt hordoz, amelynek helye van ebben a könyvben. Lehet, hogy hangvételében, stílusában rendhagyó egy ilyen munkában, de talán lesz, aki kedvet kap majd ahhoz, hogy maga is elinduljon feltérképezni a környék orgonáit és részt vállaljon megmentésükben.*

Az Érmellék rövid történetével szeretném bemutatni „szűkebb hazámat”, ennek a vidéknek a történelmét, mely fontos események színhelye és neves történelmi, irodalmi személyiségek szülőhelye.

Az orgonatörténeti összefoglalóban igyekeztem kihangsúlyozni az erdélyi orgonaépítészet mellett a partiumi orgonákra vonatkozó adatokat. Így szeretném érzékeltetni, hogyan épülnek be az érmelléki református templomok orgonái a Partium, illetve a Kárpát-medence, ezen túl Európa műemlék orgonáinak sorába.

Az orgonaépítők életrajzi adatai tájékoztatásul szolgálhatnak azok számára, akik több információt szeretnének tudni az orgonákról, az orgonaépítéséről. Mivel elég kevés a hozzáférhető szakirodalom ebben a témában, ez a rész hiánypótló lehet az érdeklődők számára.

*A települések és a templomok rövid történetével nyomon követhető az érmelléki gyülekezetek élete, történelme, a templomépítés és az orgonavásárlás között eltelt időszak. Sajnos a legtöbb esetben – három gyülekezet kivételével: Érmihályfalva, Értarcsa és Szalacs, nincs tudomásunk a meglévőnél korábbi orgona létezéséről. A templomok története többségében a '70-es évek végéig zajlott felújításokról számol be, a feldolgozott levéltári anyag ezekről tudósít. A legtöbb helyen időközben nagyobb felújítás történt. A nagyobb gyülekezetek anyagát mellékeltem, illetve az **Ötszáz km az Érmelléken** című írásban a folyamatban lévő munkálatokról említést tettem.*

Az orgonák és harmóniumok leírásával szeretném felhívni a figyelmet a hangszerek állapotára. Ezek a hangszerek, ha jó karban tartják őket, több száz éven át szolgálnak, hogy a templomi istentiszteletek minél szebbek és Isten dicsőítésére alkalmasabbak legyenek. A hangszer a kántornak „munkatársa”, amelyet megillet az a tisztelet, hogy tisztán, rendben tartsák, legyen a templomnak dísze, ékessége. A leginkább akkor megbecsült a hangszer, ha úgy szólaltatja meg a kántor, ahogyan illik egy királyi hangszernek szólnia, ahogyan azt megtervezték és megépítették. Így nem csak a hívek érezhetik az orgona megszólalásakor azt, hogy „Itt van Isten köztünk”, de a hangszer és a mennyei seregek is együtt zenghetik: „Áldjad én lelkem a dicsőség erős királyát”.

Közel négy éven át tartó gyűjtés és feldolgozás eredményeképpen született meg ez a könyv. A hiányos részek, „fehér foltok” további kutatások alapját képezhetik. A gyűjtés munkáját megnehezítette az a tény, hogy a levéltárakban nagyon kevés zenei vonatkozású feljegyzés található.

Köszönettel tartozom azoknak a lelkipásztoroknak, akik készséggel segítettek az anyaggyűjtésben, kántor kollégáimnak, akik mindvégig biztattak és bátorítottak, dr. Dávid István nagykőrösi főiskolai tanár, orgonaművésznek, dr. Fekete Csaba debreceni lelkész-könyvtárosnak, dr. Kristófi János Zsigmond nagyváradai orgonaművésznek, egyetemi tanárnak, valamint Molnár József nagyváradai orgonaépítőnek, akik időt szakítottak a szakmai tanácsadáshoz. Mindezek mellett hálával tartozom az Úristennek, hogy lehetőséget és erőt adott mindenhez.

Kegyelettel emlékezem azokra az adatközlőkre, akik a könyv megjelenéséig eltelt időszakban elmentek a „minden élők útján”:

*Salánki Imre ny. kántor, Berettyószéplak
Szávó Vilmos ny. kántor, Gálospetri
Giczei Sándor volt presbiter, Érmihályfalva
Kallós István lelkipásztor, Érkeserű
Kallós Istvánné tiszteletes asszony, Érkeserű
Apjok Ferenc ny. lelkipásztor, Nagyszalonta*

Szolgálja ez a könyv a műemlék orgonák megmentését, a lelkészek, kántorok további munkáját, legyen mindazok öröme, akik szeretik az orgonát, váljon ösztönző erővé a következő évtizedek egyházzenei szolgálatához.

Orosz Otília Valéria

I. TÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓ

ÖTSZÁZ KM AZ ÉRMELLÉKEN

Orgonanézőben az Érmellék református templomaiban

Érmellék. Ady, Kazinczy szülőföldje, Fráter Lóránd bölcsőhelye, Szentjóni Szabó László, Keserői Dajka János és Sass Kálmán temploma és iskolája. Sorolhatnánk még azoknak neveit, akiket az Érmellék adott a magyarságnak. Ma harminchat református gyülekezet egyházmegyéje. Régen, ezelőtt száz évvel még nemcsak a határon innen, hanem a ma Magyarország területére eső határmenti települések is az Érmellékhez tartoztak. Volt idő, amikor beolvasztották a bihari egyházmegyébe, azért, hogy elveszítse nevét, egyéni arcát, töröltessék ki az emlékezetből ez a név: Érmellék.

Folyó és láp, nádas és rét, tó és legelő – ez adja meg ma is sajátos arcát. Harminchat település, egymáshoz közel és szétszórta, a hegyek között, eldugott domboldalakon, égbefúródó templomtornyaival. Bármennyire is olvad, fogy nemzetünk, mégis gyülekezetei ma is élő, tevékeny közösségek, templomai mindenütt hajdani nagy gyülekezetről árulkodnak, temetői beszélő történelemkönyvek.

Érmellék. Itt volt könyvelő apám és gazdálkodó nagyapám. Itt dagasztott „gyürkés, fehér cipót” nagyanyám és itt tanított imádkozni édesanyám. Ez a vidék adott kenyeret, szolgálatot, jövődőt családomnak hosszú éveken át. Számomra ez az a hely, amiről azt mondjuk: otthon.

Ennek a tájnak templomait, orgonáit indultunk számbavenni, fényképezni 2002. október 25-én. Tizenkilenc település dicsekedhet azzal, hogy templomában épített orgona van. Az orgonák történetét kutatva megtudtam azt, hogy a 19. század végén és a 20. század elején épült orgonák minőségét többnyire az határozta meg, hogy mennyi pénze volt orgonára a gyülekezetnek, illetve mennyire volt képzett a kántor. A legkritikább esetben döntöttek a templom mérete,

stílusa szerint. Ha a kántor nem tudott pedálozni, pedál nélküli orgonát vásároltak. Vannak templomok, amelyekben sokkal nagyobb templomba illő orgona van (pl. Ottomány).

Mivel Veres Zsolt kollégámnak volt egyedül kocsija az Érmellék kántorai közül, ezért őt kértem meg, hogy vigyen el azokba a falvakba, ahol orgona van, hogy megnézzük, lefényképezzük és adatokat gyűjtsünk róluk.

Amikor elindultunk, nem is gondoltuk, mennyi élményben lesz részünk. Arra számítottunk, hogy egy-két nap alatt bejárjuk a falvakat és egykettőre végzünk a munkával. Ez nem így történt. Hat érmelléki körútban volt részünk. Fáradtságos, hosszú utak, többnyire rossz utak, „el nem fogyó utak”. Két fényképezőgéppel, tartalékfilmmel és elemmel, uzsonnával és a „Mindennapi kenyérünk” című igei vezérfonallal vettük nyakunkba az Érmellék falvait.

I. körút: **Érsemjén – Érkörtvélyes – Gálospetri – Értarcsa – Ottomány – Szalacs**

Első útunk Érmihályfalváról **Érsemjénbe** vezetett. Igeolvasás után örömmel nyugtáztuk, hogy a napi Ige éppen útról szól. *„Adjad, fiam, a te szívedet nékem, és a te szemeid az én útaimat megőrizték.” (Péld. 23, 26.)*

A régi parókiára bekopogva eszembe jutott az öreg tiszteletes úr, Szabó Laci bácsi, akihez gyakran átbicikliztem az inséges időkben tanácsért, jó szóért. Világoskék szemei, kedves mosolya és a bölcs, tapasztalt lelkész megnyugtató hangja most is elevenen él bennem. Második keresztfiamat, Lászlót ő keresztelte az érsemjéni templomban. Most már „odaátról” biztat, lelkemben visszhangzanak szavai.

Fülöp János tiszteletes egyik leánya kalauzol bennünket az ősi hajlékba. A régi orgona, amely Szalacsról került Érsemjénbe, használaton kívül van. Billentyűzete rossz, a hangszer felújításra szorul. Villanyorgona helyettesíti. A Kazinczy-kert oldalától nehéz fényképezni a templomot, mindenütt rengeteg a villanydrót.

Érkörtvélyesen a kántorhoz kopogtunk be. Szűcs Levente nyolc éve szolgál Érkörtvélyesen. Két kicsi gyermekét megcsodáltuk,

felesége marasztalt volna, de nem ülhettünk le, siettünk. Kollégánk készséggel vezetett be bennünket a templomba. A Cséke József hagyatékából épült impozáns orgonát jó volt kipróbálni. A templom kórustalálkozó, nőszövetségi találkozó, vetélkedők emlékét őrzi számunkra. A kézimunkák, a tisztaság gondos gazdáról árulkodnak.

A templom melletti fenyőfa jellegzetes arcot ad a templomról készült fényképnek.

Érkörtvélyesről **Gálospetri** felé egy 5 km-es bekötőút vezet. A gálospetrik tudják: ez az az út, amin nem szabad elindulni. Mi ezen indultunk el.

Szerencsénk volt, hogy nem sok eső esett az utóbbi időben. Az imitt-amott köves úton kemény vállalkozás volt a kocsit egyenesben tartani, hogy a tank ne lyukadjon ki és a kipufogó ne szakadjon le. Hogy összeköszsem a kellemest a hasznossal, útközben Mozart Requiem-jének altszólámát gyakoroltam egy budapesti előadásra. Stílusosan a Dies Irae (Ama végső nap) és a Lacrymosa (Könnyhullatás) tételek után az Amen-t tremolóban fejeztem be a göröngyös útra való tekintettel, miután a kocsi is leállt. Jó időbe telt, mire emberekkel találkoztunk. Ember a Holdon! – kiáltottunk fel. Ők is így gondolták, meglátva minket. A falu végén a Gálospetri tábla félloldalra dőlve, nagyjából jellemzi a falut.

A templomot el sem lehet téveszteni, a falu közepén lévő dombon található. Itt is jártunk már bibliaismereti vetélkedőn. A fiatal lelkész, Szabó Zsolt Szávó Vilmos bácsival és feleségével kalauzol bennünket. Elmondják, hogy a templom körüli akácost azért telepítették egykor, hogy fogja a homokot. Megtudjuk, hogy miután 1834-ben földrengés volt Gálospetriben és összedőlt a templom, 1861-ig sátorban tartották az istentiszteleteket. A templom külső falán nemrég avatták a Sass Kálmán-emléktáblát, aki itt született Gálospetriben. A templomban a szószék melletti falat a Draveczky család hatalmas címere díszíti.

Az orgona működőképes. A gyülekezet egy kitűnő Angsterharmóniummal is rendelkezik. A fiatal kántor igyekszik új énekeket is tanítani. Sajnos a gyülekezet nagyon vontatottan énekel. Nehéz őket kizökkenteni a régi beidegződésekből.

Rövid családlátogatást is megejtünk távoli rokonaimnál. A libalegelő a faluközpont jellegzetes színfoltja.

Nemrég Érmelléki Tájház nyílt itt, amely múzeumként működik.

A faluból az ellenkező irányba távozunk és megérkezünk **Értarcsára**. A fiatal lelkész, Dérer Zsolt érmihályfalvi születésű. Felesége, Tünde megmutatja nekünk picit babáját. Rövid számítógépes értekezés és egy mézes tea után a templomba mennénk, ha lenne kulcs. Elvitte a harangozó. Sebj, a lelkész mindjárt hoz egy feszítővasat. Így megyünk be a tarcsai templomba.

A szorgalom nemcsak a méhekre jellemző, hanem a gyülekezetre is. Az elmúlt években sikerült a templom salétromosodását megállítani. A frissen vakolt, fehérre meszelt falak szinte világítanak. A szép faragású padokhoz, az impozáns faragott szószékhez szép kézimunka és szőnyeg illik. Tudják ezt a tarcsaiak. A lelkész elmondja, hogy a nyolcvanas évek végén egy karácsonyeste egy padsor tele asszonyokkal úgy, ahogy volt, összerogyott. Ekkor határozta el, hogy az összes korhadt padot kicserélik a templomból.

Egy templomba belépve az idegen azonnal lemérheti a lelkész és a papné jó ízlését, rendszeretét. Ezt éreztük Tarcsán az ízléses, tiszta parókián és a templomban egyaránt.

A kicsi, díszes Wegenstein-orgonát csak úgy sikerült megszólaltatni, hogy a fiúk kivettek két sípot és belefújtak. A gyülekezet kis lélekszámú, kántort nem tud fenntartani. Az önkéntes kántor villanyorgonán játszik.

Tarcsáról kiérve mindjárt durrdefektet kaptunk. Hát igen, a gálospetri út megtette a hatást. Gyors kerékcseré, közben nyeljük a sietős kamionosok és sofőrök szidalmait vagy részvételtjes pillantásait.

Következő állomásunk **Ottomány**. Szabó Dániel tiszteletes fia, Szabó Zsolt félegyházai lelkész vezet be bennünket a templomba. A késő őszi napsütésben még pompáznak a templomkert virágai, a krizantémok. Kibírták az első fagyot és most hálából díszítik az utak mentét.

A templomba belépve a lélegzetünk is elállt, amikor megpillantottuk a csodálatos, hatalmas Angster-orgonát. A gondos kezek sötét terítőkkal takarták el az erős naptól a templom kézimunkáit.

Áhítattal lépkedtünk a karzat felé, kipróbálni a gyönyörű hangszert. A pedállibentyűzetről leemeltük a ráácsolt lábtartót. Elég nehéz lábbal

fujtatni, mivel nincs villamosítva. Pár perc múlva megtanultuk, hogyan kell könnyedén fujtatni.

Első látásra beleszerettünk az orgonába. Simogattuk az oldalát, megcsodáltuk, kipróbáltuk hangzását. Boldog ember az, aki egy ilyen hangszeren játszhat. Az orgona oldaláról kölcsönkértük Angster József használati utasítását, hogy lemásolhassuk.

Megtudtuk, hogy az öreg tiszteletes rövidesen nyugdíjba megy. Jövőre új gazdája lesz a parókiának, minden megváltozik majd. Vajon milyen sors vár a gyönyörű orgonára?

Útközben Szalacs felé az autóban csak az orgonáról beszéltünk. Terveztük, hogy jó volna egyszer ott szolgálni, lehetne orgona-koncertet is tartani. Kár, hogy nem is sejtik az ottományiak, milyen kincs van a birtokukban.

Szalacson még késő ősszel is pompáztak a virágok a parókia kertjében. A futómuskátlik már bekerültek a teraszról, de most is tele voltak virággal. A tiszteletes asszony a tőle megszokott kedvességgel és egyszerűséggel vezetett bennünket a hallba, ahol szintén rengeteg virág, kaktuszok és pálmák pompáznak.

Botos András tiszteletes elmondta, milyen csodálatos módon sikerült felújítani a szalacsi orgonát. Az Illyés Alapítvány felhívására utolsó nap tették postára a pályázati ívet. Nem igazán hittek abban, hogy lesz eredménye. Nem sok idő múlva jött a válasz: kaptak 26 millió lejt, amelyet a gyülekezet kellett kipótoljon. A tiszteletes fogalmazott egy segélykérő levelet, amelyet minden családhoz eljuttattak. Megtörtént a csoda: várakozáson felül jöttek az adományok. Összejött a pénz, elkészült a munka.

A templomban megtudtuk, hogy az egyházközség tulajdonában van egy 1911-ben készült úrasztali terítő, melyet az akkori Polgári Dalárda adományozott. A dalárda zászlaja 2000-ben készült el. Itt is volt felnőtt kórustalálkozó, nőszövetségi gyűlés, vetélkedő, IKE-kórustalálkozó.

Már alkonyodott, az ég alja kékesvörösés bíborpalástba öltözött, amikor elindultunk hazafelé.

II. körút: **Albis – Bihardiószeg – Csokaly – Hegyközszentmiklós**

Második útunk során először **Albisra** utaztunk. A Bogyoszlóról induló gidres-gödörös út kicsit elvette a kedvünket az utazástól. Amikor a kora délelőtti napsütésben megérkeztünk, az ébredő falu lakosai furcsán néztek ránk, ezt egyébként minden faluban lehetett észlelni. Az idegen autót, az idegen embert megnézik, megcsodálják. Nem mindennapi látvány. Találgatják, kik lehetnek. Arra azonnal rájönnek, hogy nem külföldiek vagyunk, csak rá kell nézni a rendszámtáblára.

Dénes Béla tiszteletes bevezet bennünket az Árpád-kori műemlék templomba. A nyár folyamán már jártunk itt a mihályfalvi Dalárdával falunapon. A karzatra a falon át vezet egy szűk folyosó. Kicsit szorongva lépkedek az ódon, kopott lépcsőkön fölfelé.

A szép nagy, Wegenstein-orgona az egész homlokzatot kitöltő sípsorával egyedülálló az Érmelléken. Jó állapotban van, pedálbillentyűzete is használható. Természetesen ezt is kipróbáljuk.

A lelkész megmutatja nekünk a templomkertben álló világháborús emlékművet, melyet Saja Sándor lelkipásztor tervezett és adományozott. Megtudjuk, hogy az ő lelkipásztorsága idején kántorképző is működött Albison.

A felkelő nap tiszta fényében remek felvétel készült az albisi templomról.

Albisról visszafelé indultunk, mivel a kollégánk be kellett menjen Váradra, egyes-bajos dolgait intézni. Útközben megálltunk Ottományban. Visszavittük Angster József használati utasítását, még egyszer megnéztük az orgonát. Mint régi jó ismerőst, úgy üdvözlöttük. Ha az Úr is úgy akarja, ide még visszajövünk.

Bihardiószegen Szász Angéla kántornő vezetett be a templomba. Az orgonát 2001-ben építették újjá, miután az egész karzatot le kellett bontani az orgonával együtt. Az új karzatra visszakerült az orgona, az Érmellék talán legimpozánsabb hangszere. Kár, hogy csupán egy oktáv a pedálbillentyűzet hangterjedelme.

A bihardiószegi templomban két esztendőben is tartottak kórustalálkozót. A hatalmas templombelsőt gyönyörű kézimunkák

díszítik, az úrasztalára mindig gondos kezek rendezik a virágot. 1994 óta az egyházmegyei gyűlések itt zajlanak. Nemrég készült el az új parókiaszárny, melyben irodák kapnak helyet. Gellért Gyula esperes minden gyülekezetet arra buzdít, hogy tegye rendbe épületeit, használjon ki minden lehetőséget a bővítésre, a szépítésre.

Diószegről **Csokalyra** indultunk. A falu központjában a főút mentén egymás mellett két kastély árválkodik. Egyik a Fényes Elek kastélya, a másik pedig az én megboldogult anyai dédnagyapám, Méltóságos Királykamarás Pappszász Lajosé. Ferenc Józseftől kapta ezt a címet, a hozzáillő birtokokkal együtt. Sajnos a múlt rendszerben tévész-iroda működött benne, melynek következtében teljesen tönkrement. A család próbálja a hagyatékot rendezni, kevés sikerrel. Egyetlen opálköves aranygyűrű maradt a családom birtokában tőle, amelyet leányágon mindig a legfiatalabb örököl. Most az én birtokomban van. Remélem, lesz, kinek továbbadjam.

A csokalyi parókián rózsák között vezet az út a templom felé. A kicsi orgona bár működőképes, nincs használatban. Két hangszer is van a szószék előtt, egy harmónium és egy elektromos orgona. A tiszteletes kántorizál. Az orgona megérne egy felújítást. Sajnos a templomban lévő pára sokat árt a hangszereknek.

A tiszteletes asszony kedélyesen hív meg bennünket egy lecsóévésre. Soha még nem esett olyan jól a lecsó, mint akkor. Megnéztük a gyülekezeti termet; Mátyás Árpád tiszteletes a megvalósításokról és a tervekről beszélt.

Jó volt Csokalyon. Jókedvűen, a meleg fogadtatástól fellelkesülve folytattuk útunkat **Hegyközszentmiklós** felé.

Az Úristen verőfényes, meleg késő őszi napokkal ajándékozott meg bennünket. Ez a szokatlanul jó idő végig tartott, amíg körutunkat jártuk. Ahogy befejeztük, másnap már esett az eső.

A Székelyhídról Szentmiklósig vezető út egy kis erdőt szel át. Külön élmény volt látni a vörösös-barnás-sárgás színben pompázó erdőt, érezni a lombokon átszűrődő meleg, délutáni napfényt. A lehulló lomb színes szőnyegként borította a földet.

A szentmiklósi templomot fenyők veszik körül. Minden oldalról takarják, ölelik. Nehéz volt így lefényképezni.

Kiss Zoltán tiszteletes vezetett be bennünket a templomba. Megkapó látvány a kétféle barna színre festett karzat és padok, elragadóan szép az orgona. Miután lefényképeztük, megnéztük közelebbről is. Remek hangszer, akár koncertezni is lehet rajta. A lelkész kántorizál, nincs anyagi keret önálló kántor fenntartására. Az orgona pedig nemcsak szép, de jó is. Elhatároztuk, hogy ide is eljövünk még egyszer. Jó volna ezzel az orgonával valamit kezdeni. A teteje nyitva van; ráférne egy kis felújítás. Így, ahogy van, az Érmellék legjobb hangszerei közé tartozik.

Az idő elszaladt, mennünk kellett.

III. út: Székelyhíd

Székelyhíd műemlék templomát és a kántorlakot a novemberi közigazgatási gyűlést követően látogattam meg. A kollégám felesége rögtön asztalhoz ültetett. Volt mesélnivalóm bőven. Az első két út során készült fényképeket kíváncsian és nagy szakértelemmel mustrálgattuk. Néhány felvételt meg kell ismételni, mert ez vagy az lemaradt róla. Az emlékek így is előjöttek; az elvégzett munka örömmel töltött el bennünket. Időközben hosszú utat tettem meg Pápától Marosvásárhelyig, Budapesten át, lazán 2000 km- t. Az „el nem fogyó utak” rendre jönnek elém és még hosszú út áll előttem.

A templomot nemrég újjították fel kívül-belül. A hatalmas cinterem mindig tisztán, rendezetten várja az ide érkezőt. A régi templom mellett a modern parókia és a „templom épületei”, a gyülekezeti termek egy kisebb város benyomását keltik. Ez egy külön világ, ahová jó belépni. Itt a dolgok jó irányban haladnak, aktív gyülekezeti élet, pezsgő ifjúság, Gavrucza Tibor tiszteletes munkája és jó ízlése nyomán ékes és szép rend jellemzi az egyházközséget. A parókián friss kávéjlat és kedves szó fogadja az érkezőt. Mintha csak haza érkeznénk. Márta néni rögtön behív, kérdez, minden érdekli. Két szóból mindent megbeszélünk.

A templomba belépve az jut eszembe, hogy télen itt mindig nagyon hideg van. Emlékszem, egyszer imahéten itt jártunk az érmihályfalvi ifjúsággal. Az volt az igazi misszió.

Eszembe jutottak az ifjúsági találkozók, vetélkedők. A székelyhídi fiatalok mindig nagyon felkészültek. 2002-ben itt tartottuk a felnőtt kórustalálkozót.

Az orgonát nemrég újították fel. Ritka, a műemlék orgonáknál is már alig fellelhető rövid oktávos a manuál.

A fényképezés után megbeszéljük a továbbiakat. Másnap folytatjuk a barangolást.

IV. körút: **Berettyószéplak – Papfalva – Bályok**

A „központtól” legtávolabb eső gyülekezet a **berettyószéplaki**. Kihasználva az újabb meleg, késő őszi időjárást, ide indulunk el. Székelyhídig autóstoppal utazom, hogy ne kelljen plusz km-t járni a kocsival. Onnan a margittai úton hamarabb el lehet jutni Széplakra.

Csatlakozik hozzánk a jankafalvi kolléganőnk, Szűcs Mónika is. Amikor elindultunk, megnéztem a kocsi napellenzőjének a tükrében, elég piros-e a torkom. Otthon kóruspróbák sorozata vár rám, nem hiányzik a megfázás.

Diószegen a „Bánat-kanyarban” tankoltunk. Olyan látványban volt részünk, amiben még soha. A benzinkút előtt állt egy lovaskocsi és szabályszerűen tankolt. A kollégám megrökönyödve intett, amint felfedezte a ritka eseményt. Mivel „csőre töltött” fényképezőgép volt nálam, azonnal kiugrottam a kocsiból és lekaptam az eseményt. A szerencsétlen emberek meg azt hitték, újságírók vagyunk és biztos ebből nekik bajuk lesz. A ló is részvétellel nézett ránk, a szekér pedig olyan gyorsan eltűnt, hogy öröm volt nézni.

A jó időt kihasználva sokan dolgoznak a kertekben, a földeken, az elmaradt munkát most kellemesen el lehet végezni. Aki dolgozni akar, most van rá módja.

Margittát elhagyva megpillantjuk a kőolajkutakat. Mint szomjas óriások, bólogatnak. „Ősztövért kútágas, hórihorgas gémmel –” jut eszembe.

Széplakon Uszkay Huba lelkipásztor fogad bennünket. Az új parókia impozáns épülete szorgalomról árulkodik. A lelkész földim, szomszédok voltunk Érmihályfalván. Kisebbik gyermekében látom

korán elhunyt édesanyjának, Uszky Katalin tanítónőnek nemes arcvonásait.

A széplaki templomban is voltunk kórustalálkozón. A tizedik, jubileumi találkozót itt rendezték meg. Talán az volt a csúcspont az összes között, szakmailag a legrangosabb, éppen a tizedik. Tizenkét kórus énekelt, nagy élmény volt végighallgatni.

A templom orgonája sajnos nem működik, villanyorgona helyettesíti. Sok pénz kellene a felújításához. A szép, tiszta, impozáns templomba illene igazi orgonamuzsika. Fiala kántora is van a gyülekezetnek, zeneiskolát végzett.

Egy gyors templomkép után búcsúznak és továbbindulunk. Közös, kedves barátunk, Hover Zsolt volt érmihályfalvi és diószegi segédlelkész idekerült valamelyik faluba. Érdeklődünk, merre van **Papfalva**. Azt mondják, Baromlakánál kell letérni. Persze, hogy eltévesztjük a letérőt, és vissza kell fordulni.

Egy sor román, sváb falun megyünk át, hegyen-völgyön, kanyarokon. A Feketeerdő-hegység lábaihoz érve felfedezzük az Erdélyben honos szénaboglyákat. Az alföldön másképpen rakják a szénaboglyát, mint Erdélyben. A jellegzetes, rúdralakott boglyák hangulatos színfoltjai a vidéknek.

Amerre megállunk, kérdezősködünk, mindenütt románul válaszolnak. Fogalmuk sincs, merre van a református parókia. Az ortodoxok azt tudják, esetleg a katolikusok is. Úgy átmegyünk egyik faluból a másikba, hogy észre sem vesszük. Sehol egy tábla. Csak sejtjük, hogy merre járunk. Végre megérkezünk Papfalvára.

„A templom éppen most költözik” – mondja egy asszony. Ott kell legyen a pap is.

Próbálkozunk. Nem találjuk. Végre ismerős templompadokat látunk egy udvaron és jóra való embereket. „Békesség Istentől. Itt van-e a tiszteletes úr?” Az atyafiak kedvesen fogadnak, bevezetnek a felújított gyülekezeti terembe. Tágas, szép világos terem lesz. Egy jó harmóniumot is felfedezünk. Kevés, alig 150 református lakik Papfalván.

A tiszteletes urat a parókia előtt találjuk meg. A szép, emeletes, tágas parókia már életteret biztosít egy lelkeszcsaládnak. Érdemes itt megtelepedni, felkarolni egy maroknyi, szorgalmas református

gyülekezetet, akik keresik és szeretik az Isten házát, még akkor is, ha az kívülről egy lakóháznak látszik. Az emeleti ablakból gyönyörű a kilátás a hegyekre.

Csupán egy kávéra van időnk. A féléves kicsi lány mindenki kedvence, kézről kézre adjuk, hogy mindenki szeresse egy kicsit. A Nőszövetség, a „csigakommandó” itt is dolgozik, a levestésztáblól egy kis pénzalapot lehet gyűjteni. A törekeny, fiatal tiszteletes asszony sokat dolgozik, hogy lakályossá tegye az új otthont.

Gyors fényképezés, és már indulunk is. Következő úticélunk **Bályok**.

A széplaki útra visszatérve nagyon kell figyelni, hogy megtaláljuk a letérőt. Jobbra falvak sorakoznak. Ezt is eltévesztjük. Vissza-fordulunk. Keressük a táblát. Megsaccoljuk, hogy merre is kell letérni. Egyszer csak megpillantjuk az útjelző táblát egy hatalmas nyárfa tetejére felszegezve, keskeny nyíl, rajta négy betű: BALC.

Szép helyen fekszik a település. Már messziről látszanak a kastély várfalai, amelyek a volt diktátor rezidenciáját őrizték. A templom a várfal tövében áll. Körbeveszik mindenféle épületek, nehéz lefényképezni. Az iskolaudvar felől sikerül jó felvételt készíteni.

Jónás Sándor tiszteletes elénk jön, amint megpillantja az autót. Bevezetnek a tágas parókiára. Megcsodáljuk a Kalotaszegről származó tiszteletes asszony szép, írásos kézimunkáit. A hatalmas könyvtár, a szép bútorok sajátos hangulatában meghallgatjuk a templom, az orgona történetét. A tiszteletes úr gondos kutatómunkája nyomán alapos tanulmányt vehetünk kézhez. Készséggel bocsát a rendelkezésünkre minden fellelhető adatot.

Kellemes belépní a fűtött templomba. 2001-ben sikerült felújítani a templombelsőt. A megsüllyedt padokat, szószéket megerősítették, átfestették, a falakat kijavították. Amióta megoldották a templom fűtését, teljesen kiszáradtak a falak.

A pneumatikus orgona igen jó állapotban van, szép hangú, csak kisebb hangolásra szorul. Egy fiatal tanuló lány kántorizál vasárnaponként.

A meleg napsütésben a kabátot is le kell vegyük, szokatlan a 20 fokos meleg november végén. Megköszönjük a vendéglátást, és már indulunk is, mert a kollégának háromtól temetése van Székelyhídon.

Igen ám, de mindjárt fél három és még Margitta is messze van, nehogy Székelyhíd.

Szerencsénk, hogy az autót pár napja javították meg, és hogy gyönyörű az idő. Mindannyian fohászkodni kezdünk. Istenem, csak nehogy valami történjen az úton. Sajnos egy-egy lovasszekér miatt fékezni kell, pedig most minden perc drága.

Apátkeresztúrnál éppen engedték lefelé a sorompót. „Ne!” – kiáltottuk, mintha hallanák. És csoda történt. A sorompót félúton megállították és mi átsiklottunk a síneken. „Még szerencse, hogy a kocsik csak gyorsan működik” – mondja a kolléganő. Tényleg, nem is lassítottunk. Ha lassítunk, a kocsik azonnal rángatózni kezd, tehát nem szabad lassítani.

Margitta után, ahogy rátértünk a székelyhídi útra, ahány gumicsizmás paraszt bácsi van, az mind akkor sétált át egyik oldalról a másikra. Percenként néztük az órát. Szólni sem mertünk, hogy ne idegesítsük a sofőrt.

A kolléga variál. Ha nem érünk haza háromra, ő gyorsan átöltözik és kocsival kimegy a temetőbe. Én csak azt hajtogatom: „Nyugi, haza fogsz érni.” Persze, hogy a mobiltelefon is most merült le. Még haza sem tudunk szólni, hogy már itt vagyunk a kanyarban.

Három előtt öt perccel értünk haza. Mire mi kiszálltunk a kocsiból, a kolléga már fekete öltönyben, nyakkendővel állt az ajtóban. A felesége hozta utána az énekeskönyvet. Gavrucza Tibor tiszteletes akkor lépett ki az irodából, paláستtal a karján. „Na, kedves kántor úr, indulhatunk?” „Igen” – hangzik a válasz.

Ez nem is igaz. Megszólal a harang, ők elindulnak. Mi hárman, lányok, egy pohár diószegi leánykával csillapítjuk az idegességet. A néhány üveg bor bejárta a fél Érmelléket. Jövő vasárnap keresztelünk, a jeles alkalomra szántuk, csak hát közben zajlik az élet és most jól esett megköstolni.

Öt falu maradt hátra a tizenkilencből. Hétfőn folytatjuk a körutat.

V. körút: Margitta – Érolaszi – Érköbölkút

Mivel közben családi életet is kell élni, közbejönnek előre nem várt események. Édesanyám Marosvásárhelyről érkezik hétfőn reggel

az Ady Endre vonattal. A bihari híd építése miatt katasztrófális a közlekedés. Elé kell hát valahogyan menni, és haza kell hozni. Megpróbáljuk összekötni a kellemest a hasznossal, a szükségest a kötelességgel. Reggel stoppal indulok Érmihályfalváról. A szomszéd tanító kivisz Tarcsáig, mivel ott tanít. Így történt az, hogy reggel 8-kor a tarcsai buszállomásnál stoppoltam Székelyhíd felé, már második alkalommal. Az érmihályfalváról érkező sofőrök el sem tudták képzelni, mit keresek én reggel nyolckor a tarcsai buszállomáson, de meg sem álltak, hogy megkérdézzék. Végül is sikerült elindulni.

Székelyhídon már vár rám a kollégám. Elindulunk. Diószegen felvesszük az út szélén stoppoló kollégánőt és innen már minden simán megy egy darabig. Tankolunk, kipótoljuk a benzinpénzt. Váradon felvesszük édesanyámat és magunkkal visszük Margitta felé, mert nincs más választása. Mellettünk nem lehet unatkozni. Biharnál letérünk a margittai útra. A gyönyörű, napfényes késő őszi napot kár lett volna kihagyni. Ma be is fejezhattük volna az út hátra lévő részét, ha most meg nem nekem lenne temetése két órától.

Megérkezünk **Margittára**. A parókián a kántor kolléga, Lócsei László fogad bennünket. Kicserélem a filmet a gépből.

A templomot nemrég újították fel kívülről. Messzire fehérленek tiszta falai. Hőszigetelő ablakokat tettek be, a cinterem tisztán, rendezetten áll. Jól lehet fényképezni a parkból.

A templombelső felújításra vár. Az orgona működik, használatban van. Természetesen kipróbáljuk, leírjuk a regisztereit.

Indulnunk kell tovább.

A Székelyhíd felé vezető út már ismerős. Most nem kell rohanni, mint pénteken.

Érolaszi a következő megálló. Hallottunk már az Országghorgonáról, amelyet rendszeresen tönkretesznek az egerek.

A parókián a tiszteletes asszony fogad bennünket és két kicsi gyermek. A tiszteletes asszony bevezet bennünket a templomba.

Az orgona tűrhető állapotban van. Sajnos a filcelést és a bőrozést rendszeresen szétrágják az egerek. Mindent megpróbáltak már, semmi sem használt. Egy fiatal diáklány kántorizál Érolasziban, elsőéves a zenepedagógián.

Érolasziban szokatlan látványban volt részünk: november 18-án.

Egy gólya árválkodott a falu közepén a fészkében. A szomszédok elmondták, hogy augusztusban, amikor repülni kellett volna, ez a gólya beteg volt, így hát itthon maradt. A párja elrepült. Nem tudni, mi lesz vele a télen. Kérjük őket, hogy viseljék gondját, a télen adjanak neki enni. Sikerült lencsevégre kapni az itt maradt madarat.

Olasziból **Érköbőkút** felé vesszük az irányt. Az út elég „rázós”. Nincs olyan fél méter, hogy ne legyen rajta egy gödör. Rádásul kanyargós is. Tiszta Amerika, „Rio de Kacsaringó”. Csak San Franciscóban valamivel jobb az utak, még ha kanyargósak is.

Az agyagos, döngölt út a falu közepén Szilágypérré emlékeztet. Képzelem, milyen „vendégmarasztaló” lehet ez a sár egy kis eső után.

A templom itt is a domb tetején áll. Amikor kiléptem az autóból, rögtön megbotlottam egy gödörben. Kész, leszakadt az egyik cipőm talpa és kilyukadt az orra. Még így is elég jól bírta, ez már az ötödik napunk.

A templomot jól lehet fényképezni, bár a faágak itt is sokat takarnak. Czondi István tiszteletes a harangozóval éppen a kapuban beszélgetett, amikor a lépcsőn fölfelé igyekeztünk „Békesség Istentől” – kezdjük. „Hány óra lehet ilyenkor?” – kérdezem, mert közben a karórám is felmondta a szolgálatot és már kezdett szorongatni a mihályfalvi temetés. „Tizenkettő. Éppen most húztam el Adélt” – mondja a harangozó. Rögtön szimpatikus lett nekem ez az ember.

Mondjuk, mi járatban vagyunk. Rögtön be is engednek a templomba. Ahogy beléptünk, az első meglepetés a kékre festett padok láttán ért bennünket. Az Érmelléken eddig sehol nem találkoztunk ilyennel. Bályokon is kazettás mennyezet van a templomban, de nem kék. A Székelyföldön szokás kékre festeni a padokat, ezt egyszerűen úgy hívják: székelykék.

Megrökönyödve láttuk viszont azt, hogy a templomablakokon nejlonfüggöny van és az orgonát a játszóasztallal együtt teljesen betakarja egy-egy nejlonterítő.

Eszembe jut rögtön, hogy néhány évvel ezelőtt jártunk itt közigazgatási gyűlésen, kántorvizsgával egybekötve. Akkor szóltam

is a lelkésznek, hogy nem szabad eltakarni az orgonát. Most megtudjuk, hogy akkor levették a függönyt, de két hét múlva vissza kellett tenni, mivel az az 1995-ben konfirmáltak ajándéka.

Felmentünk a karzatra. Újabb fájdalom ért bennünket, amikor láttuk, hogy a gyönyörű faragású orgonaszekrény oldalába a nejlonszék egy vörös selyemterítő kíséretében kb. 8–10 cm-es rozsdás szegekkel lett erőteljesen rögzítve.

Sírni szerettem volna. A játszóasztalt lelakatolta a kántor egy kb. fél kilós rozsdás lakattal; egyetlen kulcs sem talált bele.

Szólunk a lelkésznek, hogy most a terítőket le kell vegyük, másképpen nem tudjuk lefényképezni. Ő pedig megígérte, hogy addig elmegy a kántorért, elkérni a kulcsot.

Nosza, nekiestünk lehámozni az orgonát. A harangozó kerített egy harapófogót. A kollégám életét kockáztatva mászott fel az orgonaszekrényre, kihúzgálni a szegeket. „Ráfér egy mosás erre a terítőre” – hárítom el az újabb visszatételt. „Szegény orgona, teljesen eltorzítja a hangját ez a sok függöny” – próbálkozik a kollégánóm.

„Tessék megmondani a híveknek, hogy itt jártak a műemlékvédők és ők mondták, hogy nem szabad betakarni az orgonát, mert vissza fognak jönni és meg fogják nézni. Tetszik tudni, egy ilyen gyönyörű faragású orgonát eltakarni egyenesen bűn” – mondom. „Ühüm” – néz ránk a harangozó. Mi pedig szenvedünk, mert még ráadásul hazudtunk is.

Gyönyörű felvétel készült a ritka orgonáról. Sajnos egerek itt is gyakran előfordulnak. Még mondja valaki, hogy „szegény, mint a templom egere”. Ha ez igaz, akkor a köbölkútiak nagyon gazdagok.

Édesanyám türelmetlenül kiált utánunk a kocsiból. „Gyertek már, mert lekésed a temetést.” Igaza van. Még öt percet vártunk, de sem a pap, sem a kántor nem érkezett vissza. Nem várhattunk tovább, így nem tudtam a játszóasztalt lefényképezni, sem a hangszeret kipróbálni, a fránya félkilós lakat miatt.

Indulnunk kellett. Nem akartam úgy járni, mint pénteken a kollégám. Szerencsére idejében hazaértünk Mihályfalvára. Még volt tizenöt percem, hogy átöltözök. Ballonkabátban, félcipővel, napszemüveggel mentem temetni, november 18-án.

VI. körút: **Érkeserű – Asszonyvására – Érmihályfalva**

Másnap folytattuk a körutat, ezzel érmelléki barangolásunknak utolsó napjához érkeztünk. A kollégám elégedetten nyugtázza, hogy kalotaszegi származású lévén, nagyon örül annak, hogy megismerhette az Érmelléket.

A kolléganőmet haza sem engedtem. Nálunk maradt éjszakára. Minek hazamenni, amikor reggel vissza kell jönni. Másnap sajnos csak délben indulhattunk, mert Zsolt délelőtt irodaszolgálatos volt. Szokás szerint stoppal mentünk be Székelyhídra.

Székelyhídról könnyű eljutni **Érkeserűbe**. Most már a keresztelőre szánt bort is berakjuk a kocsiba, mivel a nagy pénteki ijedségben otfelejtettük Székelyhídon.

Verőfényes novemberi délután. Ahogy bekanyarodunk Kiskereki felé és rátérünk a keserűi útra, a kollégám megjegyzi, hogy a keserűi utat még nem „polgármestereztek” le. Na, de így sincs olyan gödrös, mint a köbölkúti.

Toronyiránt megyünk, persze, hogy eltévesztjük az utat. Az előttünk haladó szekér ostorral beinti nekünk a jobbkézszabályt. Az út közepén hatalmas pocsolya. A kollégám megjegyzi: „Na, aki ezen Á-t megy, menjen Bé-t is.”

A templom környéke bekerítve, mindenütt járda van, rengeteg fenyő a templomkertben. Mint megtudjuk nemsokára, ez mind Kallós István tiszteletes úr munkája. Amikor idekerült, semmi nem volt, csak sár, bozót; ő irtotta ki a templom mellett az orgonást, ő ültette a fenyőfákat. Kevés olyan templom van, amelyet cserép fed, a legtöbb bádogtetős. A keserűi templom is piros cseréptetős.

Nagy élmény volt felmenni az orgonához, ugyanis oldalról vezet egy kis csigalépcsős folyosó a karzathoz. Bizonyára régen jártak ott fent, mert sűrű pókháló lepté be a kis folyosót. Úgy éreztük magunkat, mint Csipkerózsika várában. 40 éve nem játszott senki az orgonán. A padló deszkái mozognak. Az orgona nagyon érdekes építmény, egyedülálló. Két oldalsó szekrényét egy kis faragott boltív köti össze, középen üres. Itt található a játszóasztal. A szélláda kb. 3 méterre jobbra foglal helyet. Sajnos beindítani nem tudtuk, csupán lefénnyképezni. Így is nagy élmény volt látni a szép hangszert.

A tiszteletes asszony egy-egy szál virággal ajándékozott meg bennünket. Nagyon kedves meglepetés volt számunkra. Ők is készülnek nyugdíjba menni. Remélhetőleg az új pap kántort is alkalmaz majd a gyülekezetbe, ugyanis nemcsak az orgona, de a kántorlak is üresen áll.

Asszonyvásárára késő délután érkeztünk meg. A lemenő nap fényénél még sikerült lefényképezni a templomot.

A domboldalon hagytuk a kocsit és Székely István tiszteletes bevezetett bennünket a templomba. A kutya is velünk jött, felment a szószékre, becserkészte a templomot. Eszembe jutott az a történet, amikor a nyolcvanas évek végén egy kutya beszökött a mihályfalvi templomba és a szószéken húzta meg magát. A baj ott kezdődött, hogy éppen vasárnap délelőtt volt és a pap nem tudott felmenni a szószékre prédikálni, nem engedte fel a kutya. Így csak az úrasztalától prédikált. A végén a kutya minden teketória nélkül hazament. „Rossz jel” – mondták. Az is lett.

Az asszonyvásárai orgona is működőképes, de egy óriási szintetizátor van bent a templomban, a hollandok adományozták. Így azt használják. Van még néhány a parókián is.

Szemügyre vesszük a hangszert. Jobb sorsra érdemes. Kár, hogy nem újítták fel. A lelkész megmutatja a templom épületeit, a visszakapott épületekben orvosi rendelő, gyülekezeti terem működik. Egy jó állapotban lévő Jurászik Mátyás által készített harmóniumot is találunk.

Már alkonyodik, amikor hazafelé indulunk **Érmihályfalvára**.

Az érmihályfalvi templom falán emléktábla áll, melyet Sass Kálmán mártír-lelkipásztor emlékére állított a gyülekezet 1993. pünkösd ünnepén. „Mert nem félelemnek lelkét adott nekünk az Isten” (II. Tim. 1, 7) – hirdeti a tábla. Ez a templom apai felmenő rokonaim emlékét is őrzi, hiszen Sass Kálmán a nagymamám unokatestvére volt, a templomban lévő összekötő karzatot pedig Csiri Sándor és neje, Kacsó Terézia emeltette 1927-ben. Csiri Sándor, aki nagymamám nagybátyja volt, minden vagyonát az egyházra hagyta. Apai dédnagyapám, Kovách Ágoston pedig meghagyta, hogy a család nőtagjai a második keresztes székben üljenek, amit ő adományozott az egyháznak, csakúgy, mint ahogy akkoriban minden módosabb

család tette, amikor egy-egy padot készíttetett a templom részére. Tíz évig szolgáltam kántorként és vallástanárként ebben a gyülekezetben.

Érmihályfalván az őszi hónapok során zajlott a templom belső felújítása. A salétromosodást sikerült megállítani, a falakat kiszárítani. 1998 végére már készen volt a falak külső-belső vakolása. Ezután megtörtént a gázbevezetés. Most pedig a villanyvezetékeket cserélték ki, új, modern világítótestek kerültek a templomba. A mennyezetről eltűntek a csillagok, hófehér lett a fal. A padok festése is elkészült. Az új szín még szokatlan a szemnek. Közben szükségessé vált az orgona kitisztítása és felhangolása. Tíz év után most újra csengően szól az impozáns, szép Ország-orgona. Sajnos a hangszer nem tartozik technikailag a legjobbak közé, másfél oktávós pedálbillentyűzete miatt. Koncertek tartására így is alkalmas. Kristófi János Zsigmond nagyváradi orgonaművész 1998. október 31-én koncertezett Érmihályfalván. A reformáció emlékünnepén Pachelbel-, Bach-, Daquin-, Liszt-műveket játszott. Hegedűs Valér budapesti orgonaművész szintén 1998-ban járt itt, amikor Lipcsey Edit énekművésszel Béres Ferenc emlékére összeállított műsort adtak elő. A műsorban egyházi művek, énekfeldolgozások szerepeltek.

Mivel az induláskor nem volt tapasztalatom a templomok és orgonák fényképezésével kapcsolatban, az első sorozat fénykép sok tekintetben hiányos lett. Ezért néhány faluba újból ki kellett mennem, hogy megismételjem a felvételt.

2003 februárjában –15 fokban és térdig érő hóban Érmihályfalváról gyalog mentem ki Érsemjénbe. Hét km nem a világ, nagyapáink Debrecenbe is elmentek hol szekérral, hol gyalog a piacra, én sem vagyok alábbvaló – gondoltam, így hát elindultam. Gyönyörű volt a havas táj. A végtelen fehérség és a sűrű csend kárpótolta a fáradságért.

Fülöp János tiszteletes kísért el a templomba. Az orgona hátsó ajtaját levettük, és Molnár József tanácsára az orgona belsejét is lefényképeztem. Ott ugyanis látszanak a nyomai annak, hogy a hangszer valamikor hátuljátszós és szíjhúzásos volt. Amikor megfordítottuk az ajtót, akkor vettük észre belefaragva a következő feliratot:

„Ezen orgona készült 1847 – András plébános címzetes kanonok zt. Vinterhalter Antal káplánnak közben járására Jaksa András kántor tíz évi sürgetésére.”

Most már csak azt kellene kideríteni, hogy hol szolgáltak ezek az urak és akkor mindjárt tudnánk, honnan került ez az orgona az Érmellékre.

Így sikerült felfedezni az érsemjéni orgona építésének évét. A feljegyzések szerint az orgona 1870-ből származik, ekkor került Érsemjénbe. 2003. február 7-én kiderült, hogy az orgona 1847-ben épült. Megérte kimenni még egyszer, a nagy felfedezés mellett még ráadásul csodálatos kép készült a havas tájról és a templomról.

Értarcsán is meg kellett ismételni a felvételt, mivel először nem vettük le az orgonaszekrényről a bársonyterítőt.

A második kalandos utam Gálospetribé vezetett. Szintén februárban, szintén –15 fokban és szintén gyalog, legalábbis Tarcsáról. Két beszélgető asszonytól megkérdeztem: melyik út vezet Gálospetribé. Azok végigmértek, majd megkérdezték: „Gyalog tetszik menni?” „Igen” – mondtam. „Akkor jó lesz igyekezni” – válaszolták.

Kicsit megriadtam ettől, hiszen déli egy óra volt már és még vissza is kellett jönni. Nekivágtam. Jeges volt az út. Dombra fel, dombról le. A havas mezőn vadállatok csapásai voltak mindenütt. Újra a végtelen fehérség és a sűrű csend, csak most verőfényes nap sütött, a hó csillogott a napfényben. Seholy lélek.

Arra gondoltam, hogy ha most valami vadállat csak úgy megtámadna, valószínűleg csak másnap találának meg, amikor az ARA cipőgyár autóbussa viszi a munkásokat Mihályfalvára.

Szerencsésen megérkeztem Gálospetribé.

Első utam Szávó Vilmos bácsihoz vezetett. Amikor beléptem a meleg konyhába, a két kis öreg nagy szeretettel fogadott. „Már messziről megismertem, mondtam is a feleségemnek, hogy ez a mihályfalvi kántornő” – mondta Vilmos bácsi.

Elmondtam nekik, hogy mi járatban vagyok. Süteménnyel, borral kínáltak és sokat meséltek a régi dolgokról. Néhány adatot sikerült lejegyeznem.

Vilmos bácsi úgy tekintett a templomra, mint a saját otthonára. Gondosan nyitotta-zárta az ajtókat, mindent tudott, hogy mi hol van.

A templom történetéről is sokmindent elmondott. A tekintetében ott volt a féltés az Isten háza iránt, de volt benne egyfajta büszkeség is, hogy annyi évtizeden keresztül lehetett kántora és gondnoka ennek a hajléknak és egyházközségnek. 44 éven át szolgált Gálospetriben.

Még útravalót is csomagoltak.

Visszafelé szerencsém volt, egy kocsi éppen akkor indult a faluból Tarcsára, így sikerült még sötétedés előtt hazaérnem.

Érköbőkútra is szerettem volna kimenni még egyszer, hogy lefényképezzem a játszóasztalt, de a februári közigazgatási gyűlésen a lelkész azt mondta: verjem ki a fejemből, hogy én ilyen jeges úton akarjak Köbőkútra menni. Az ő kocsiját reggel be kellett vontatni a jégbordás úton Diószegre és még nem tudja, hogyan fog hazamenni.

Eszembe jutott, hogy a szép napos időben is alig tudtunk kimenni, így hát belenyugodtam, hogy nem megyek februárban Köbőkútra.

*

Az összegyűjtött adatok feldolgozása közel négy éven át tartott. Közben folyamatosan érkeztek újabb információk, melyeket be kellett építeni a már meglévő anyagba. Munkatársaim: dr. Fekete Csaba debreceni lelkész-könyvtáros, Molnár József nagyváradi orgonaépítő és dr. Dávid István orgonaművész Nagykorösről nemcsak biztattak, de szakmai tanácsokkal is segítettek a munkában. Pap Ildikó nagyváradi presbiter a képanyag feldolgozásában, Szabó Tibor informatikus pedig a számítógépes szerkesztésben nyújtott jelentős segítséget.

Az időközben eltelt négy esztendő alatt Érmihályfalváról Nagyváradra kerültem, ahol megkezdtem tanulmányaimat a Partiumi Keresztény Egyetem zenepedagógia szakán. 2003 novemberétől a nagyváradi-újvárosi református gyülekezet kántora lettem, Isten kegyelméből.

2004 augusztusában a nyári vakáció ideje alatt az egész szöveg- és képanyagot átnéztem, hogy az utolsó simításokat is elvégezzem a nyomdai munkálatok előkészítésében. Időközben felújításra került az érkeserői orgona, melyről kiderült, hogy Vass István építette. Az

adatok ellenőrzése során megállapítottam, hogy hét falu adatai még hiányosak, ezt mindenképpen pótolni kell, hiszen nem kerülhetnek hiányos vagy nem hiteles adatok az anyagba.

Szeptember 21-én leültem a „Mindennapi kenyerünk” mellé és fohászkodni kezdtem, hátha az Úr adna annyi erőt, hogy elinduljak és végigjárjam még ezt a hét falut. Kb. ötven km-es körzetben vannak ezek a falvak. Jó idő ígérkezett, így hát bátorságot és erőt gyűjtve nekivágtam.

Természetesen autóstoppal indultam el. Első utam Székelyhídra vezetett, ahol a tiszteletes úr már várt a kóruszászlóval. Mindössze három kórusnak van zászlaja. Az őszi napsütésben öröm volt végigmenni a templomudvaron, ahol most is rengeteg virág, a gondosan nevelt szőlősorok mentén illatozó szőlőfürtök fogadják a látogatót. A zászlót Hevesi Magda készítette, most örömmel mutatta be munkáját.

A következő úti célom nem más, mint Érköbölkút volt. Nem tudom miért, de nem hagyott nyugodni a köbölküti orgona. Úgy éreztem, nem foghat ki velem a rossz út és a távolság, le kell küzdenem az akadályokat és oda nekem ki kell mennem.

Érolasziig elvitt egy autó, onnan pedig öt és fél km-re van a falu. Gondoltam, elindulok és majd csak felvesz valami. Nekivágtam gyalog. Az út mentén kökény, szeder és csipkebogyó kínálta gyümölcsét. Eszembe jutott Keresztelő János, nem lehetett könnyű neki.

Végigbaktattam az úton, csupán néhány iskolás gyermekkel találkoztam, akik gyalog vagy biciklivel mentek be Érolasziba. Köbölkút felé az égvilágon semmi jármű nem ment.

Kb. egyórai gyaloglás után érkeztem meg a faluba. Szépen sütött a nap, a falu teljesen kihaltnak tűnt, mindenki a földeken dolgozott. Amikor a templomhoz érkeztem, örömmel nyugtáztam, hogy az elmúlt két év alatt felújították a tetőt, már messzire látszik a lefestett torony. A parókia épületén pedig akkor végezték a külső felújítást. A tiszteletes úrtól megtudtam, hogy a templom belsejét is felújították, kimeszelték és lefestették a padokat.

Amikor beléptünk a templomba, tisztaság és rend fogadott. Az első pillanatban megláttam, hogy csodák csodája: nincs feltéve az orgonára a terítő. Gratuláltam is a tiszteletes úrnak. Tudom, nekik

sem könnyű sokszor a gyülekezet régi, sok esetben rossz hagyományain változtatni, de ezt a jó ízlés érdekében meg kell tenni. Ugyanez a helyzet sok helyen a művirágokkal és a nejlonfüggönyökkel is.

Az orgonán most is ott volt a nagy lakat és újra el kellett menni a kántorhoz a kulcsért. Addig Egeresi Gábor gondnokkal sorra kinyitottuk az orgonaszekrény ajtóit, hogy megnézzük az esetleges bejegyzéseket. A szekrény hátsó oldalán találtunk értékes feljegyzéseket, többek között Mesnyi János 1946-os felújításáról.

Amikor megkerült a kulcs, magam vettem le a lakatot. A rolót felnyitva pedig elém tárult a játszóasztal az orgonaépítő nevével: Kerékgyártó István, Debrecen. Ki is próbáltam a hangszert, működőképes és szép hangja van. Az egy oktávos pedálmű nem működik. Fel kellene újítani, de ez sok pénzbe kerül. Pályázni kellene – ajánlottam a lelkésznek.

Sikerült hát megszelidíteni az érköbölküti orgonát. A gondnok úr visszavitt Érolasziba. Innen már csak 14 km Margitta, gondoltam, ha jön valami autó, el kellene menni Érszőlősre, mert hiányzik a templomkép az anyagból.

Jött egy magyar rendszámú autó és felvett. Margittától pedig már csak nyolc km-re van Érszőlős. Még kora délután odaértem. Időközben Székely Lajos tiszteletes nyugdíjba vonult. A fiatal lelkész, Illyés Tamás már az új parókiaépületben lakik, mely még nincs teljesen kész, de már lakható. A lelkész édesanyját találtam otthon a kicsi fiúval, Tamáskával. A templomkert tele van virággal, mint egy-egy szőnyeg, úgy teríti be a templomba vezető utak mentét. Időközben új feljáratot és lépcsőt építettek, remek fotót tudtam készíteni a templomról. Nemrég világháborús emlékművet avattak a faluközpontban, nem messze a templomtól. A harmónium adatait is kiegészítettem és már indultam is Magyarkéc felé.

A kéci bejárónál gondolkodóba estem: elinduljak-e gyalog. Szerencsére jött egy szekér és az emberek felvilágosítottak, hogy innen még kilenc km-re van a falu, el ne induljak. Várakoztam egy keveset és nemsokára jött egy mikrobusz, amely munkásokat szállít Margittáról. Most értük jött és a sofőr megígérte, hogy ha hamar végzek a fotózással, vissza is visz a főútra. Nagyon kellett sietnem, így nem tudtam beköszönni Mike Pál tiszteletes úrnak, akiről nagyon

sok jót hallottam jártomban-keltemben a környékbeli emberektől. A kórust ő maga vezeti és fiatalos lendülettel intézi a gyülekezet ügyes-bajos dolgait.

Még egy falu fért bele a napba: Ottomány. Az Érmihályfalva felé vezető út mentén itt is található világháborús emlékmű a templom szomszédságában. A parókián a fiatal tiszteletes asszony fogad, karján a kicsi fiúcskával. Szabó Dániel tiszteletes is nyugdíjba ment, most Darabont Tibor volt apátkeresztúri lelkész szolgál Ottományban. A tiszteletes úr megmutatja a felújított volt iskolaépületet, melyet még az öreg tiszteletes szerzett vissza az egyház számára. A hatalmas templomkertben szinte száz méter hosszan virágok pompáznak. Sok még a tennivaló a templom körül, de a fiatalos lendület itt is szép jövőt ígér.

Az érmelléki körút ezzel véget ért. Az ötszáz km így egészült ki hétszázra, amelyből jó néhányat gyalog tettem meg. Úgy éreztem akkor, hogy egy kicsit hiányozni fog az utazás. Azóta a nagyváradi szolgálatok révén az utazás már életformámmá vált. A munka során megfogalmazódott bennem az Adventi Missziós Körút gondolata. Ennek a lényege az, hogy az Érmellék kántorai és kórusai elmenjenek olyan gyülekezetekbe, ahol nincs kántor vagy kórus, de van egy jó orgona és vigyék az evangéliumot Igében, versben, énekben és orgonamuzsikában falusi gyülekezetekhez, ahol ritkán hallanak ilyen szolgálatot. Ennek a missziós felhívásnak a nyomán több kórus is megmozdult és 2002. Advent vasárnapjain az Érmellék gyülekezeteiben szolgáltak.

Összesen 160 fénykép készült el. Egy „alternatív” sorozat is készült a csokalyi lecsőevésről, a Pappszász-kastélyról, a tankoló lovasszekérről, az olaszí gólyáról, az érkeserűi „virágesőről”, az érmihályfalvi orgona felújításáról.

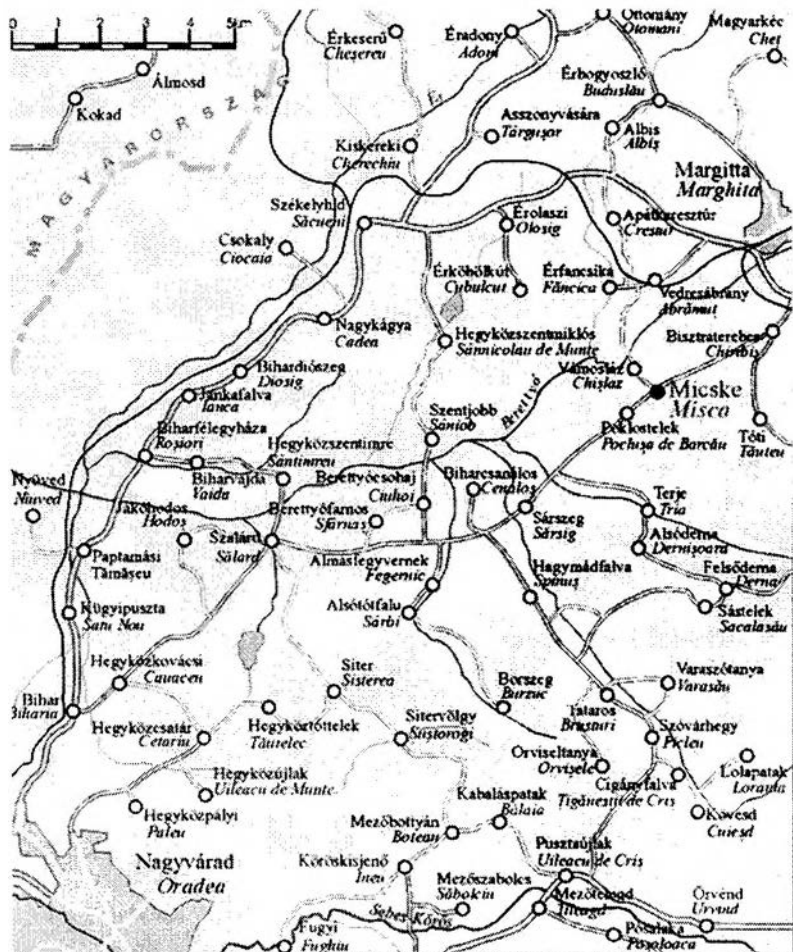
Isten iránti hálával teszem le a munkát. Legyen mindnyájunk épülésére, az Érmellék felemelkedésére.

„Mert Isten az, aki munkálja bennetek mind az akarást, mind a munkálást jókedvükből.” Fil. 2,13.

AZ ÉRMELLÉK RÖVID TÖRTÉNETE

Az Érmellék Románia északnyugati részén, Bihar és Szatmár megyékben terül el, de kicsit átnyúlik az országhatáron túlra is, Hajdú-Biharba. A térséget átszeli a Nagyvárad–Szatmárnémeti vasútvonal és az E 671 jelzésű országút.

Az Érmellék mély fekvésű sík terület a Rézhegység előhegyeinek lába, illetve a nyírségi homokvidék között. Északkeleten a Krasznával,

délnyugaton a Berettyóval kapcsolódik, átmenetet képezve a hajdani Ecsedi-láp és a Nagysárrét vizenyős, mocsaras területe között. A névadó Ér folyó a szilágysági dombvidéken, Alsószoportól nyugatra a Szekeres erdőben ered. Az Alföldet Érhatvan közelében éri el, majd Szalacs térségében Bihar megyébe lép. Korabeli leírásokból és emlékező öregektől tudjuk: innen lefelé a Berettyóba ömléséig volt a legregényesebb az Érmellék, itt volt a leggazdagabb a növény- és állatvilág.

Az Ér neve Anonymus Gesta Hungarorum című munkájában kétszer is felbukkan. Tas, Szabolcs és Tétény vezéreket Árpád Ménmarót ellen küldte. Tas és Szabolcs Szatmár várát vették be. „Tétény, meg a fia, Horka, a nyíri részeken átlovagolva nagy számú népet hódítottak meg a Nyír erdeitől egészen Omsó-érig” (22. fejezet), majd a meszesi kapunál találkoztak. Az erdélyi gyula leverése után Tas és Szabolcs vezérek „lefelé jöttek egy Omsó-ér nevű víz mellett, s a Szerep mocsárhoz értek. Azután útjukat folytatva Szeghalomhoz jutottak, itt át akartak kelni a Körösön, hogy Ménmarót ellen harcoljanak”(28. fejezet).

Az Ér említése okleveles anyagban a 13. század végétől mind gyakoribbá válik: 1278-ban „villa Kaga iuxta Her”, 1291–94-ben „Noger Petri filius Drug”, 1307-ben” „possessio Neguenzil vocata iuxta Er”. Az Érmellék, mint tájnév 1455-ben bukkan fel Éradony határjárásakor: „Érmellék terrae arabiles” (Érmellék szántóföld).

Az Érmelléken a legjelentősebb telepítő munkát a bihari földvár körül kialakult várispánság (király megye) végezte. Birtokolt itt az Ákos nemzetség is, akik már a 10. században a Berettyó és Ér völgyének védelmét biztosították. Monostorpályiban monostort alapítottak. Az övék volt Álmosd, Marja és Pocsaj is. A Turulnembeliek ősi birtoka a Berettyó felső völgyében, Széplak körül jött létre, majd a 13. század végén Mihályfalva környékét is megszerezték. A németországi Hohenstaufenből származó Gut és Keled testvérpár I. Péter király idejében vándorolt be. Birtok központjaik és kegyúri monostoraik a Dunántúlon, a Nyírségben és az Érmelléken épültek fel. Nagyecsed mellett a sárvári monostor, Diószeg közelében pedig az enyedi monostor. A gazdag, virágzó monostorok lakóinak az alapítók több falut adományoztak, ám a tatárok 1241-ben mindkettőt feldúlták. A Gutkeledek a 12. század végén telepedtek meg az

Érmelléken. A nemzetség egyedmonostori ágából származó diószegi, székelyhídi, jankafalvi, adonyi családok kihalta után (14–15. század fordulója) a Gutkeled birtoktest a kisenemesi származású albisi Márton fia, Dávid Mester, zólyomi, majd bihari ispáné lett. A Zólyomiak birokközpontjukat Székelyhídon építették ki.

A középkori Érmelléken sűrű településhálózat alakult ki: 5–6 km-enként követtek egymást a falvak. Az első települések feltehetően a 11. században jöttek létre. Szalacs neve 1067 körül tűnik fel a Szabolcs megyei Vécs határjárásban. Asszonyvására 1203-ban bukkan fel, amikor Imre király az egész Bihar megye falvaiból és piacaiból befolyó vám 2/3 részét a váradi püspöknek adta, kivéve négy vásár, közte a királyné vásárjának – Foro Regine – vámjait.

Az Érmellék középkori települési viszonyairól, egyházairól részletes képet tár elénk a Váradi Regestrum (1208–1235), az 1291–94. évi tizedjegyzék, és az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék.

Az Érmelléken 1068-ban, majd 1091-ben is átvonultak a meszesi kapun át betört kúnok (besenyők és úzok), akik Biharig pusztítottak. Az 1239 tavaszán – IV. Béla engedélyével – beköltöző kúnok éppen az ún. „sóúton” Szalacsot is érintve haladtak előre szálláshelyükre. Az 1241 márciusában az országra zúdult tatár sereg pusztítása közismert. Talán itt, a közvetlen pusztítás kisebb volt, hisz a lakosság meghúzódhatott a mocsarak rejtette helyeken. Annál nagyobb lehetett a másodlagos áldozatok száma, azoké, akik az elmaradt aratás, elpusztult állatállomány miatt beállt éhínség és fertőző betegségek következtében haltak meg.

Hosszabb békés időszak következett. A népesség gyarapodását az Európa-szerte dühöngő pestisjárvány (1347–1350) állíthatta meg, amely 1349-ben különösen nagy erővel pusztított a vármegyében.

Az 1541. évi parasztháború vidékünket sem hagyta érintetlenül. Lőrincz pap (váradi szerzetes) serege legyőzte a nemesi hadakat, Váradot felgyújtották. Ezt követően megostromolták Kőrösszeg és Székelyhíd várát. Négy Zólyomi testvért meggyilkoltak, az értékeket széthordták, az ott őrzött okleveleket megsemmisítették.

Fontos tárgyalások színhelye volt Diószeg 1551. február 3-án. Fráter György váradi püspök, Erdély helytartója itt tárgyalta I. Ferdinánd megbízottaival (Ecsedi Báthori István tárnokmester, Erasmus Teuffel

királyi főkapitány) az országrész átadásáról, a törökök távoltartásáról. Az egyezség alapján július 21-én Izabella királyné Tordán átadta a Szent Koronát Castaldo generálisnak, akit I. Ferdinánd néhány ezer zsoldossal Erdélybe küldött.

1552-ben az egész országra kiterjedő összeírást végeztek. Ebből hiteles képet kapunk az akkori birtokosokról, a népességi helyzetről. A legtöbb jobbágyportát Szalacson (100), Diószegen (99^{1/2}) Vasadon (56), Keserűben (44) és Gálospetriben (43^{1/2}) írtak össze. Összesen 45 települést vettek számba az Érmelléken.

Szolnok 1552. évi elfoglalása után a török nyomban megszervezte ott az Alföld legfontosabb szandzsákszékhelyét. 1566-ban elesett Gyula és ezt követően megindult a közvetlen hódolatás térségünkben is. Egyre gyakoribbá válnak az életet és vagyont pusztító török „portyák”. Nem egy bihari, érmelléki falu önként – titokban – vállalta az adófizetést, csak hogy elkerülje a kisebb, fegyveres török csoportok pusztítását. 1571-ben a szolnoki szandzsák, debreceni náhijéhez találjuk beosztva: Álmosdot, Diószeg, Bagamért, Létát.

1573-ban a gyulai bég martalócai fosztogattak, egészen Mihályfalváig merészkedve.

1583 novemberében a gyulai és a szolnoki bég pusztított a vármegyében. Hét érmelléki falut felégettek. Lovat, marhát elhajtottak, közel 500 embert rabszíjra fűzve elhurcoltak. Nem csoda, hogy 1584 elején a budai pasa egy sor Váradhoz tartozó falut könnyedén behódoltatott.

Emlékezésre méltó esemény zajlott le 1604. október 15-e éjjelén. Bocskai István hajdúi, Álmosd és Diószeg között szétverték az adorjáni táborba tartó Johann Petz császári ezredes seregét. Ezzel kezdetét vette a magyar történelem egyetlen sikeres szabadságharca, mely a bécsi békével zárult (1606. június 23.), biztosítva a magyar rendi jogokat és a protestánsok szabad vallásgyakorlatát és tisztségviselését.

A szerencsétlen lengyelországi hadjáratot (1657) követően, II. Rákóczi Györgynek számolnia kellett a Porta haragjával. Köprülü Mehmed nagyvezér nemcsak leváltására adott parancsot, de 1658 nyarán sereggel indult Erdély ellen. A török-tatár hadak csak azután vonultak ki a feldúlt, felégetett országból, hogy az erdélyi országgyűlés

1658 októberében elfogadta fejedelemnek Barcsai Ákost. Rákóczi vagyonszétosztása, makacs ragaszkodása a hatalomhoz, polgárháborús viszonyokhoz vezetett. Többször is Székelyhídon tartózkodott ekkoriban, majd 1659. szeptember 24-én a marosvásárhelyi országgyűlésen visszahelyeztette magát a fejedelmi székbe. Nem maradt el a török bosszúja sem. A szultán 1660 áprilisában szerződést (hadvezért) neveztetett ki, Ali pasa személyében, az Erdély elleni hadjáratra.

Május elején Szejdi Ahmed budai pasa 25 ezer fős sereggel indult Rákóczi ellen. A török megsarcolta Debrecent, majd lerombolta Pocsaj várát (május 9.). Másnap Székelyhid várát ostromolták, de elfoglalni nem tudták. A mezővárost feldúlták, a menekülő lakosokat lemészárolták. Szentjobb önként behódolt. A török főszereg meg sem érkezett, Rákóczi Szászfenesnél május 22-én vereséget szenvedett a budai pasától. Megsebesült és június 7-én Váradon belehalt sebeibe. Holttestét Gyulai Ferenc főkapitány és a várőrség egy része Székelyhídon és Ecseden át vitte Sárospatakra. Ali pasa pedig a nem fizetett adó fejében Barcsai Ákost fogságba vetette, majd elkezdte Várad ostromát. 1660. augusztus 27-én elesett Erdély kulcsa, Várad.

A szégyenteljes vasvári béke (1665. augusztus 10.), melyet az erősödő Habsburgok kötöttek a gyengülő Portával – a magyarok rovására –, fokozottan hátrányos volt Várad és Székelyhid számára. A béke pontjai szerint a török minden friss hódítását (Várad 1660, Érsekújvár 1663) megtarthatta, Székelyhid várát pedig le kellett rombolni. Az Érmellék egyetlen igazi vára volt, melynek megerősítése, korszerűsítése 1633 után kezdődött, amint a vár az uradalommal együtt a Zólyomiaktól a Rákócziak kezére került. Az átalakításokat a külföldi egyetemeken tanult, európai műveltségű Haller Gábor vezette.

Raimondo Montecucolli, olasz származású császári hadvezér, erdélyi hadjáratából hazafelé (1661), Székelyhid várában német őrséget hagyott. Ott is maradtak 1664 elejéig, amikor a fizetetlen katonaság fellázadt és a vár Apafi Mihály kezébe került. 1664 őszén a lerombolásra ítélt vár kapitánya, Boldvai Márton hiába érvelt az erőd fontosságáról, 1665. január 9.–február 5. között, Rothal császári biztos irányításával a törökök jelenlétében felrobbantották.

A megalázó vasvári béke még a királyhú katolikus főurakat – Wesselényi Ferenc, Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc – is a Habsburg-ellenes összeesküvésre készítette (1666). Az ellenzéki mozgalom kíméletlen elfojtása után (1670), tömeges hűtlenségi perek kezdődtek, nemesek egész sorát fogták perbe. Mintegy 15 ezer végvári katonát fizetés nélkül szélnek eresztettek. Helyettük idegen zsoldosokat alkalmaztak. A gyanúsított nemesek (bujdosók) egy csoportja – Petróczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás, Szepesi Pál – 1672 augusztusában Nagylétán találkozott a törökkel, majd Vámospércsen a hajdúkkal, hogy egy Habsburg-ellenes szövetséget hozzanak létre. Szervezkedésüket erkölcsi és anyagi segítséggel is támogatta Apafi Mihály fejedelem. Egyre többen csatlakoztak hozzájuk: elbocsátott végvári katonák, szökött jobbágyok. 1677-től a bujdosókhoz csatlakozott Thököly Imre, akit 1680-ban fővezérükévé választottak. Egyik bizalmas emberét, Szücs János ezereskapitányt azzal bízta meg, hogy gyűjtse össze az Érmelléken és Sárreéten bujdosó felkelőket.

A kurucok főleg az Érmellék és a berettyómenti falvakban táboroztak. 1685. október 15-én Ahmed váradi pasa elfogatta Thökölyt és vasba verve Belgrádba kísérte, hogy kiadja Bécsnek, békét vásárolva ezzel. Elfogatása nagy felháborodást váltott ki. A kuruc tisztek nagy része csalatkozva a törökben, császári-királyi szolgálatba állt. Többek között Petneházy Dávid ezereskapitány, aki Thököly előhadát vezette. Miután I. Lipót király pártjára állt, részt vett Szentjobb (1686. február 9–13.) és Buda (1686. szeptember 2.) visszafoglalásában. Különösen sokat szenvedtek az érmelléki falvak a felszabadító háborúk során. A császári zsoldosok nem tettek különbséget török és magyar között.

Az 1692-es kamarai összeírás szerint (Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Budapest, 1943). Két éve elhagyott Semjén, három éve Értarcsa, öt éve Vasad, hét éve Egyed, Csokaly, Kisláz, Királyi, Felsőábrány, Vedresábrány, Genyéte, Jankafalva, harminc éve Álmosd, Bogyoszló, Léta. Ez utóbbi falvak már 1660-ban elpusztultak, amikor Szejdi Ahmed budai pasa feldőlt a Székelyhidat és környékét.

Várad visszafoglalása után, 1693 októberében török-tatár csapatok Berettyóújfalú, Derecske, Diószeg, Konyár térségét dúlták fel.

„12 ezernyi lovas pusztította el a vidéket: 16 települést felégették, elhajtották a környék lábasjóság-állományát, a debreceni Vervölgynél a menekülők nagy részét levágták, s 6000 embert rabszjira fűzve magukkal hurcoltak.” (Varga János: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986). A II. Rákóczi Ferenc neve fémjelezte szabadságharc lelkesedést váltott ki térségünkben is. Amint Rákóczi több ezer fős paraszthaddal átkelt a Tiszán és a naményi pátensben csatlakozásra szólította fel a nemességet, másnap, 1709. július 19-én Diószegen több ezer gyalogos és lovas kuruc gyülekezett Bóné András és Gödény Pál vezetésével. Nem véletlen, hiszen Bóné András személyesen eljuttatták a breznai kiáltvány egyik példányát (1703. május 6.). Szűcs János is a vidéken tartózkodott, azzal a feladattal – Rákóczi utasítására –, hogy Diószeg környékén szervezett csapatával akadályozza meg az aradi várban állomásozó rácok egyesülését a váradi várban lévő császáriakkal. Július 9-én a kurucok megtámadták gr. Johann Franz Gronsfeld császári tábornok diószegi kastélyát. A vakmerő támadás hírére a váradi vár parancsnoka, Tököli János és Kis Balázs vezetésével két rác ezredet küldött ellenük, és július 6-án Pocsaj térségében Bóné András kurucjai véres vereséget szenvedtek. Rákóczi Bercsényit küldte a rácok megleckéztetésére: 1703. augusztus 6-án a kurucok Váradolaszit lerombolták, a várost körülvevő palánkvárat felgyújtották.

A rácok feletti győzelem után a székelyhídi táborból (1703. augusztus 9.) kibocsátja kiáltványát a rácokhoz: csatlakozzanak hozzá, cserébe önkormányzatot és személyi szabadságot ígért. Fontos esemény színtere volt Diószeg 1706 februárjában, amikor katonai mustrát tartottak. Az összeírásokból megtudjuk, hogy az egyes ezredekben milyen létszámmal szerepeltek bihariak, érmellékiek.

A Rákóczi-szabadságharc után az érmelléki falvak többé-kevésbé zavartalanul fejlődtek. Kezdetét veszi a gazdasági megerősödés, de vele együtt növekszik a földesúri hatalom is. A népesség fejlődését csak az 1738–1742 között pusztító pestisjárvány vetette vissza. Statisztikák szerint 5–6 év alatt mintegy 300 ezer ember halt meg. Falvanként a legszigorúbb intézkedésekkel próbálták megakadályozni a járvány be- vagy kihurcolását. Vasvillás emberek strázsáltak a falvak bejáratánál. 1739-ben, amikor tetőpontra ért a járvány,

Diószegen a szünetet is novemberben kezdték, miután beállt a fagy. November végén, decemberben újra erőre kapott a pestis, még a templomi istentisztelet is szünetelt. 1742 őszén Diószeg újra zárlat alá került és maradt 1743 áprilisáig.

Bihar megyében a Mária Terézia által elrendelt nagy összeírás, „úrbéri rendezés” 1769-ben kezdődött és 1771-ben fejeződött be. Az összeírást a megadott 9 kérdésre a község tanácsa adta meg, amit aláírtak. Arra a kérdésre, hogy az egészszelkes jobbágnak mennyi a területe, többségükben azt válaszolták, hogy 52 pozsonyi mérő, ami kb. 26 kh-nak felel meg, de ez falvanként változott. Albis 54–56 pozsonyi mérő, Diószeg 64–66, Érsemjén 50–51, Értarcsa 20, Gálospetri 52–54, Kiskereki 30, Margitta 12, Mihályfalva 38–40, Szalacs 48–50, Székelyhid 50–52.

Az Érmellék népességi viszonyairól részletesebb képet csak az 1784–85. évi első magyarországi népszámlálásból nyerünk. 472 bihari település lakosát számolták össze. Íme a legnépesebb települések: Debrecen 30064, Várad + Váradolaszi + Váradvelence 9790, Nagyszalonta 5055, Berettyóújfalu 4125, Diószeg 4063, Derecske 3861, Kaba 3691, Nagyléta 2954, Szalacs 2524, Székelyhid 2397, Margitta 2362, Püspöki 2307.

A 19. század első felében földrengések pusztítottak az Érmelléken. Először 1829. július 1-jén mozdult meg a föld. Értarcsán, Gálospetriben, Vasadon nagyobb károkat észleltek. Az 1834. október 15-i földrengés az előzőt is felülmúlta. Epicentruma Gálospetri térségében volt.

1831-ben nagy kolerajárvány pusztított. Északkeletről érkezett, ezért az Ér és a Berettyó mentén katonai zárlatot, ún. „kolerakordont” állítottak fel.

Az 1848-as események az Érmelléken is őszinte hívekre találtak mind a jobbágyság, mind a nemzeti érzelmű nemesség körében. Önkéntes gyalog- és lovas nemzetőr csapatokat szerveztek, akiket főként Kraszna vármegyében vetettek be, de részt vettek a csucsai ütközetben is (1848. december 18). Mozgó nemzetőrség, „szabadcsapat” is alakult. A tragikus sorsú Vasvári Pál vezette Rákóczi-szabadcsapat alakulási helyéül a Vármegye Honvédelmi Bizottmánya

Érköbölkutat jelölte ki. A csapat többsége és parancsnoka 1849. július 6-án a Gyalui-havasokban, Havasnagyfalunál (Márişel) esett el.

Az 1847-es esztendő rendkívül száraz, csapadékban szegény volt, 1848–49-ben rendkívül magasra szökött az élelmiszerek ára. Ennek ellenére nem volt érmelléki település, amely ne segítette volna pénzadománnyal, vágómarhával, lóval, lábravalóval vagy kötszerrel a szabadságharc honvédjeit.

A szabadságharc bukása után az önkényuralmi rendszer, osztrákokat kiszolgáló közigazgatást helyezett az Érmellékre is. Az országot öt polgári közigazgatási kerületre osztották. A kerületeket császári-királyi kerületi főispánok irányították, de még a legalsóbb fokú területi egységek a járásokat is császári-királyi biztosokra bízta. Fényes Eleket az Érmelléken is keresik a sárga, hegyes sapkás osztrák zsandárok. Megfigyelik a néphangulatot, a nemzeti érzelmű nemesiséget: a Bernáth, Bónis, Csengery, Dobozy, Fényes, Garán, Horváth, Miskolczi családokat. A császáriak elrendelték a protestáns egyházak szigorú állami felügyeletét. Az elnyomás csendjét szerte az országban az 1859. szeptember 11-én kiadott protestáns pátens elleni tiltakozás törte meg: mind a magasabb egyházi tisztviselők, mind a lelkészek, mind a falusi tanítók megválasztását a kormányhatóságoknak kellett megerősíteniük. A pátens rendelkezéseinek a protestánsok nem tettek eleget, sőt az egyházközségek ki sem hirdették.

A természeti csapások is sújtották a vidéket. 1863-ban akkora volt az aszály, hogy a lápok már-már kiszáradtak. 1872–73-ban minden addig felülmúlva dühöngött a kolera: a halálozások száma magasan meghaladta a születéseket. A betegek többsége három napon belül meghalt. Mindezt tetézte a gabonarozsda, mely az érésben lévő gabonatóblákat tette tönkre. Az 1880-as években az Érmelléken is megjelent a filoxéra, s alig egy évtized alatt szinte teljesen kipusztította a szőlőt. 1879–81 között Tasnádtól Pocsajig az egész Érmelléket elöntötte az árvíz, sok helyen az utcákon is csak csónakkal lehetett közlekedni.

Az 1867-es kiegyezés pezsdítően hatott a gazdasági élet minden területére. Felgyorsult a vasúthálózat kiépítése. A Monarchiában érvényes vámunió szellemében mehetett a gabona és a vágómarha az osztrák és cseh tartományokba, cserébe ipari termékek érkeztek.

A Debrecen – Érmihályfalva – Nagykároly – Szatmárnémeti vasútvonalat 1871 szeptemberében nyitották meg. 1887 júliusában átadták a Nagyvárad – Érmihályfalva, illetve az ebből kiágazó Székelyhid – Margitta vasútvonalat is. Érmihályfalva vasúti bázissá lépett elő, de mindennél fontosabb, hogy megszűnt az Érmellék addigi elzártsága, ami serkentőleg hatott a gazdasági életre, az emberek mindennapjaira.

A földbirtokokon döntő változás állt be a vetésforgó, a vasekék, vetőgépek cséplőgépek használatával. Elterjedt a burgonya, a kukorica és a cukorrépa termesztése. Virágzott a malomipar és a szeszgyártás. Jelentős volt a dohánytermesztés, melyről már Bél Mátyás is elismerően szólt. A filoxérapusztítást követően nagy szőlőtelepítés kezdődött, a nagykagyai, szalacsi, diószegi szőlőoltványt előállító telepek segítségével. Elismertséget vívtak ki a térség malmai. Diószegen Weisz Jakab és fia gőzmalmot üzemeltetett.

Az ipar nagyon szerény mértékben honosodott meg. Kivételt képez néhány helyi jelentőségű tégl- és cserépgyár, asztalosműhely, Beck Mór gőzgéppel működtetett mihályfalvi pótkávégyára.

Híresek voltak a vásárok. Az érmihályfalvi vásár vonzásköre kiterjedt a Nyírség, a nagykárolyi homokhátság falvaira. Margitta vásárain ott voltak a Berettyómenti dombság, a Réz-hegység és Szilágyság falvainak lakói is. A vásáros helyeken fa- és építőanyag raktárak, nagybani fűszer- és gyarmatáru-kereskedések, hentes- és mészáros cégek, vendéglátóipari egységek működtek. Mindezekhez biztos háttérrel adtak a szaporodó hitelintézetek: bankok és takarékpénztárak.

Diószeg vincellér-iskolájával tűnt ki (1870), Székelyhid pedig sajtótermékeivel. A kiadott hetilapok fontosnak tartották az egész Érmellék tájékoztatását: Érmellék (1881–84), Érmelléki Híradó (1885–89), Székelyhid és Vidéke (1840), Érmellék és Rézalja (1847), Székelyhídi Napló (1911–14).

Az Érmellék számos településén az értelmiség Kaszinókba tömörült, melyek serkentői voltak a polgárisodásnak, a haladásnak. Az iparosok a céhszámolás után (1872) Ipartársulatokat és Ipartestületeket hoztak létre. De alig volt olyan település, ahol ne lett volna Olvasó Egylet, Nép kör, Dalegylet, Önkéntes Tűzoltó Egylet.

A 19. század utolsó negyedében beállt gazdasági fellendülésnek, községi önkormányzatoknak köszönhetően (1871) néha egészen rendhagyó kezdeményezések, egyesületek születtek. Diószegen Szépészeti Bizottság alakult, mely felügyelte a településen folyó építkezéseket. 1883-ban pedig „789 öl hosszúságban”, kettős pallódeszkából járdát építettek. Székelyhídon 1881-ben Korcsolya és Csolnak Egylet működött.

A 19. század derekán Bakonszegtől Szeghalomig új medret kapott a Berettyó. Ezzel elzárták a vizet a Nagysárrét mocsaraitól, a pákászok és „szilaj indulatú pásztorok” rosszállása ellenére. A legendás mocsárvilágból kultúrtáj lett. Az Ecsedi-láp lecsapolása a 19. század utolsó évtizedében történt. Legtovább a középső láncszem, az Érmellék őrizte ősi arculatát: 1967–70 között csapolták le. Viszont sem a 19. század végén, sem a 20. század derekán nem vették figyelembe a természetvédelmi szempontokat.

Az Érmellék madárvilágáról legendákat mesélnek, sűrűsége a Duna-Deltáéval volt összehasonlítható. Ott mintegy 300 fajt tartanak számon. Dr. Kováts Lajos ornitológus 207 olyan madárfajt írt le, amely az Érmelléken valaha is előfordult. Az Érmellék madárfaunájának kutatása dr. Andrassy Ernő érmihályfalvi orvos nevéhez kapcsolható.

Az Érmellék vizeiben – a lecsapolás előtt – valósággal nyüzsgött a hal. A változatos halászeszközök mellett a „tudomány” apáról fiúra szállt, nemzedékek hosszú során át. Az érmelléki népi halászat és népi vadfogás tárgyi emlékei ma egy igényesen összeválogatott kiállításon tekinthetők meg Székelyhídon. Az anyagot Wilhelm Sándor, a helyi Petőfi Sándor Középiskola biológia tanára gyűjtötte és állította ki.

A homokvidék jellegzetessége az akácerdő. Az Észak-Amerikából származó akác díszcserjeként került Európába a 17. század elején. A 19. század elején a földbirtokosok telepítettek nagyobb akácosokat, majd 1865–95 között meghódította a falvakat is.

Balról szőlőtermő dombok szegélyezik az Ér völgyét. Tasnádtól indulnak, Szalacs és Genyete között lépnek Biharba. Innen a Berettyó és az Ér között húzódnak Biharfélegyházáig, ahol a két folyó összefolyásának közepén belesimulnak a rónaságba. Nagymúltú borvidék, ahol a filoxeravész előtt híres fehér borokat termesztettek. Az itteni

borok értékét, a jellemző szőlőfajtákat már Bél Mátyás, kitűnő honismereti író, geográfus is bemutatta Bihar megye leírása című munkájában.

A vidéki nemesség építette kúriák elhagyottan, romosan állnak Csokalyon, Érsemjénben, Gálospetriben, Ottományban. Áll a szalacsi négylyukú kőhid is, melyet festők is megörökítettek, mikor még az Ér vize folydogált alatta. Népi építészeti szempontból különösen értékesek a pincék, pincesorok (Szalacs, Értarcsa).

Gálospetriben egy tájház nyitotta meg kapuit, ahol a 19. századi érmelléki parasztporta, lakásbelső kellékei láthatóak. A tájház megálmodója és megvalósítója dr. Kéri Gáspár fogorvos. Székelyhídon 1994 óta évenként megrendezik az Érmelléki borverseny-t. Érmihályfalván, amikor az akác bontja illatos, fehér fűrtvirágzatát, Nyíló Akác Napok-at tartanak. Székelyhídon az Érmelléki Ősz jelenti az ünnepet. A Szalacsi Napok egyik jellegzetessége, hogy ott mindig „jelt” állítanak a jövőnek: legyen az lármafa, emlékmű vagy emléktábla.

Kívánatos lenne megszervezni az Érmellék részletes, aprólékos vizsgálatát, hiszen erős jövőt csakis a múlt értékeit figyelembe vevő, azt hasznosító alapokra lehet építeni.

Borbély Gábor, Dukrét Géza, Péter I. Zoltán, Stark Erzsébet: *Bihar megye útikönyve*. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.

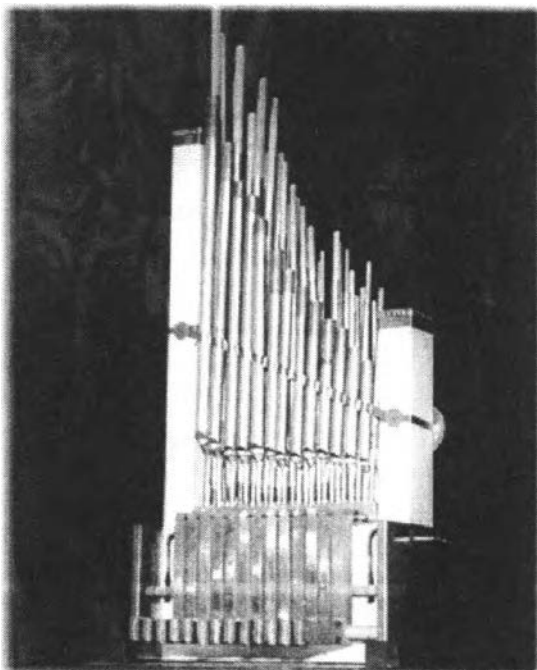
Borbély Gábor: *Érmellék*, 37–53 oldal, szemelvények.

AZ ORGONA ÉS AZ ORGONÁLÁS RÖVID TÖRTÉNETE

Erdélyi orgonaépítészet

Az orgona őse a rómaiak idejében alakult ki. Kr.e. a 2–3. században az alexandriai Ktészibiosz ún. víziorgonát készített (organon hydraulikon) – ez egy vízbe állított bűvárharangból állt, melynek belsejében összepréselődött a levegő. Ez, kivezetve, kezdetleges billentyűzet segítségével néhány sípot szólaltatott meg. Az ókori világ egyetlen megmaradt orgonáját a budapesti Aquincum-múzeumban őrzik. A Kr. u. 2. századból való hangszernek 13 billentyűje és 4 sípsora van.

Kisebb súlya és könnyebb kezelhetősége folytán a víziorgonát hamarosan kiszorította a csak levegővel működő orgona (organon

A maradványok alapján rekonstruált víziorgona Aquincumban

pneumatikon). Ez Bizáncban fejlődött, onnan került át Európába, ahol a mai orgona ősénekek tekintik.

Az első európai orgonát 812-ben Nagy Károly építtette az aacheni dóm számára. A következő századokban az orgona már mint templomi hangszer terjedt el és tökéletesedett. Az út a legkisebb példányoktól (nyakba akasztható portatívok), a már helyhez kötött, pozitív orgonákon vagy csak nyelvsípokát megszólaltató regálokon keresztül (a mai harmónium őse) az ún. templomi nagyorgona kialakulásához vezetett. Ezeknek már több száz sípjuk volt, széles billentyűjüket nehezen, tenyérrrel, ököllel lehetett működtetni. Oka a traktúra és szelláda tökéletlensége volt. Az orgonát ekkor énekek tanítására, vagy a gregorián ének mellett használták.¹

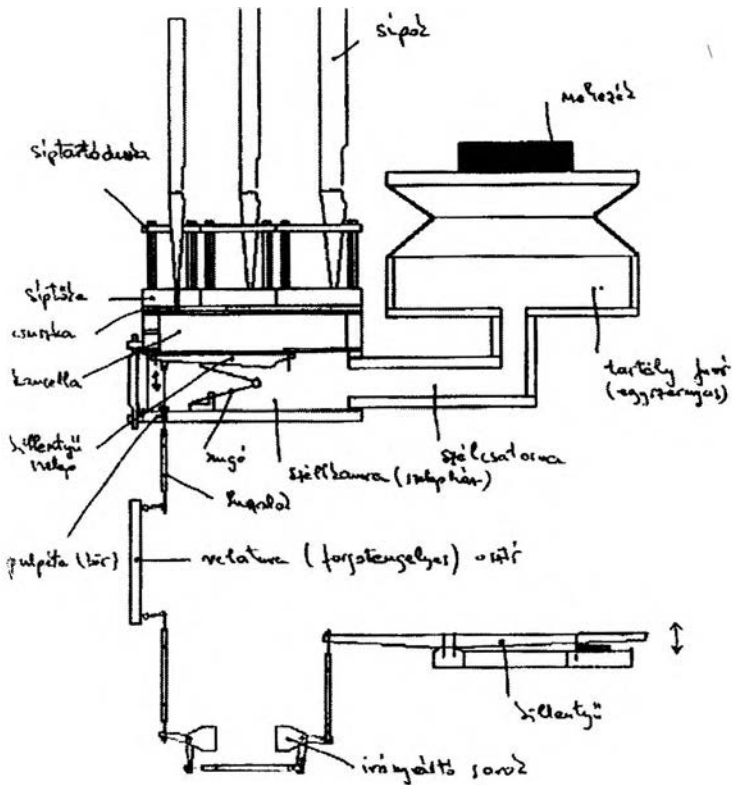
A mai orgona kialakulása és elterjedése Európában csak a 15. században következett be, amikor minden nagyobb település templomának már volt egy vagy több orgonája. Az egészen kisméretű karorgona az oltártérben kapott helyet, ahol az énekkarral (és zenekarral) együtt zengte Isten dicsőségét. A nagy orgona a templomhajóban, illetve az oltárral szembeni karzaton foglalt helyet, s az énekkar-zenekar ellenpólusaként, beszélgető partnereként dicsérte Istent fenséges hangjával. Az énekkar-zenekar egyfelől a nagy orgona, másfelől egymásnak felelgetve, váltakozva töltötték be istentiszteleti szerepüket. Az orgona a templom második nagy „énekkarának” számított.²

A kromatikus hangrend elterjedésével, az orgona technikai tökéletesedésével párhuzamosan egyszerűsödött az orgonán való játék is. A billentyűk kisebbek lettek, és a csúszkaláda feltalálása révén az egyes sípsorok már külön-külön is kapcsolhatóak. Megjelent tehát a regisztrálhatóság. A basszus szólam kiemelésére a nagy sípokhoz külön billentyűsort, pedált kezdtek építeni, majd a fejlődés utolsó részeként a karzaton lévő különböző orgonákat (pozitív, regál, nagyorgona) összeépítették és lehetővé tették külön-külön billentyű-

¹ *A református énekvezér kézikönyve*. Kolozsvár, 1995. 64–67. A továbbiakban *Énekvezér*.

² Kovács László Attila: *Árva Erdélyi orgonák*. I.m.: Erdélyi református naptár 1995, 132–137. A továbbiakban *Kovács L. A.*

sorról, de egy játszóasztalról való működtetésüket. Így lényegében az 1500-as évek elejére befejeződött a maihoz hasonló orgona kialakulása. Ezzel párhuzamosan liturgikus szerepe is egyre növekedett. Önállósághoz végül a virtuóz olasz reneszánsz mesterek juttatták: Frescobaldi, Gabrieli, Diruta, Claudio Merulo. Fejlődésének további irányát a regisztercsoportok építésén, a szekrények kialakításán keresztül főleg a különböző népek és felekezetek orgonaépítő hagyományai, szokásai és igényei határozták meg. A reformáció szerepe is jelentős. Bár először száműzték a templomokból,

Mechanikus orgona szerkezete, Molnár József rajza

fejlődésének mégis új irányvonalat adhatott. Más az orgona a katolikus spanyoloknál és franciáknál, ahol főleg a miserészek közötti közbizalomra gondolva, sok nyelvsípsor építésével érdekes effektust, regisztrálást tettek lehetővé. A protestáns németek viszont előszeretettel építették a gyülekezeti ének kíséretére alkalmas fényes Mixturákat, markáns és magas fekvésű Principálokat.

Az orgonaépítés fénykorát a barokkban érte el. A díszes orgona-szekrénybe épített csodálatos hangszínű orgonákat, a Scherer, Schnitger, Silbermann vagy az északnémet Müller, Stellwagen mesterműveit ma is ámulattal hallgatjuk. Az 1800-as évektől a klasszicizmus és főleg a romantika kora az orgonaépítészet hanyatlásához vezetett, a romantikus orgonaépítészet – bár technikailag tökéletesebb hangszert produkált – művészileg visszavezette azokat. Lemondott az addig jól bevált építési elvekről, fényes mixturákról, aliquotokról, a művek egyenrangúságának elvéről.

Zenekari hatásokra törekedve, megnövelte az alapregiszterek számát, így a hangzás lomha, nehézkes lett, éppen a csillogó fényét, orgonszerűségét veszítve el. Kivételt csak a francia Chavaillé-Coll hangszerei képeztek, aki a klasszikus elveknél maradván, a romantika legértékesebb hangszereit építette. Nála tanult Angster József is, aki a 19. század végétől kezdve szép hangú orgonák egész sorát építette gyülekezeteink számára. (Az ő keze munkáját dicséri pl. a Kolozsvár-belvárosi templom, a sepsiszentgyörgyi Vártemplom orgonája stb.) A modern orgonaépítészet Albert Schweitzernek és társainak orgonareform-mozgalma révén bontakozott ki. Az 1925-ös hamburgi orgona-kongresszus óta az igényes orgonaépítők igyekeznek minden stíluskorszak legjobb eredményeit hasznosítani. Felismerték a régi orgonákban alkalmazott technikai és művészi elvek felsőbbrendűségét, a csúszkaláda és mechanikus traktúra előnyeit. A barokk orgona csillogó hangszépségét ismét követendő példának tekintik.

Hazai orgonáink legrégebb példányai a kora barokk korszakból maradtak ránk. Az azelőtti idők hangszerére levéltári adatokból vagy orgona-ábrázolásokból következtethetünk. A Gyulafehérvári kódex (jelenleg Pozsonyban őrzik) 1386-ból való iniciáléja egy portatívot ábrázol, úgyszintén portatívon játszó angyalt láthatunk a nagygalambfalvi templom freskórészletén is. Igen értékes a Bruckenthal

Múzeumban őrzött nagykemezői oltárkép orgona-ábrázolása. Sajnos legrégebbi, 15–16. századi orgonáink a felekezeti villongások áldozatai lettek. Kájoni János csíksomlyói szerzetes orgonaépítő tevékenységéről is csak feljegyzésekből tudunk valamit. Hangszerei nem maradtak ránk. Meglévő orgonáink legrégebbike Pócsfalván található (17. század közepe), ezen kívül sok helyen vannak különleges művészettörténeti értékűek, melyeknek pontos építési ideje egyelőre még tisztázatlan. (Nagypetri, Méra, Gidófalva, Marosszentanna, Kendilóna, Magyarbikal stb.)³

Erdély sem maradt ki az európai kultúra és egyházzene vérkeringéséből. Elgondolkodtató eseménye történelmünknek, hogy a reneszánsz orgonairodalom egyik legjelentősebb alkotása az Il Transilvano címet viseli. Szerzője Girolamo Diruta (1561–1625?) Báthory Zsigmondnak, Erdély fejedelmének ajánlotta művét, amely az orgonairodalom első orgonaiskolája. A fejedelem ugyanis kitűnően játszott különböző hangszereken – tanúsítják a korabeli feljegyzések – és minden bizonnyal akkortájt európai színvonalú zenét műveltek a gyulafehérvári fejedelmi udvarban.

Az erdélyi orgonák ügyében említésre méltó **Bethlen Gábor** személye is. Az 1619-es küllővári zsinat határozataival szemben maga a fejedelem lépett fel, s így nem kerülhetett sor arra, hogy büntetés terhe alatt megtiltsák bizonyos hangszerek használatát. Az orgona istentiszteleti használata ebben a korban még nem volt egyértelmű. Minden felekezeten belül voltak támogatói is, ellenzői is. A legmerevebben éppen a református egyház zárkózott el a hangszerek és az orgona istentiszteleti használata elől.⁴ Kálvin a genfi liturgiában – az istentisztelet evangéliumi alapelveinek megfelelően – semmiféle hangszeres zenét nem alkalmazott. Elutasította tehát az énekkart, zenekart, sőt még az orgona használatát is. Nemcsak hogy önálló szerepet nem engedett számukra – mintegy beékelte műsorszámokkal –, hanem a gyülekezet felsőegyszólamú énekének kíséretéként sem alkalmazta azokat.

³ *Énekvezér.* 64–67.

⁴ Kovács L. A. 132–137.

Nemcsak Genfben, hanem a nagy zenekultúrával bíró Németországban is, az orgonaművészetet mindenkor szívén viselő lutheri egyházban is több mint egy évszázadon keresztül orgonaszó nélkül ment végbe a gyülekezet éneklése – éppen a Kálvinéval egyező elvek alapján. Csak 1636-ban tesz említést Sigmund Stade, a nürnbergi St. Lorenz templom orgonistája egy énekgyűjteményhez írt előszavában arról a kezdődő „új” szokásról, hogy a gyülekezet énekét is orgonával kísérik. Az első német protestáns orgonakönyv, Samuel Scheidt Tabulaturbuchja 1650-ben jelent meg Halleban.⁵

Bethlen Gábort azonban még élete utolsó napjaiban is foglalkoztatta a gyulafehérvári székesegyház Izabella királyné idején épített orgonájának felújítása. Elkészültét sajnos nem érthette meg. Halála után (1629) pedig a fejedelem özvegye, Brandenburgi Katalin engedve az orgonaellenes egyházi méltóságoknak, a szebeni szász evangélikusoknak ajándékozta a székesegyház értékes orgonáját.⁶

Mint korábban említést nyert, a reformátusok eleinte elzárkóztak az orgona templomi használatától. Az 1567-es debreceni zsinat tiltotta az orgona használatát. Az alkotmányozó zsinatra Melius hívására a magyarországi megyékből tizenhét esperesség lelkészei gyűltek egybe. A zsinat a XVIII. cikkelyben így rendelkezik: *„Az Antikrisztus táncoltató miséjéhez alkalmazott hangszereket pedig a képekkel együtt kihányjuk, mivel azoknak semmi hasznok nincsen az egyházban.”* Az istentisztelet tehát orgonaszó nélkül ment végbe, a gyülekezet énekét a kántor és a tanulócsereg éneke vezette.⁷

Geleji Katona István erdélyi püspök így nyilatkozott az orgonákról: *„Jobb volna azért azokat a nagy tömlőjű furolyákat és sok süvöltő fűvókat, a’ hol vagynak is, a templomukból ki hányni és a kovátsok műhelyében adni. Azok talám még is menthetőbbek az kik a’ régieket meg tartják, hogy az meg avult rossz szokáson*

⁵ Losonczy Lajos: *Református templomaink és az orgona*. In: Magyar református templomok. Főszerkesztő Kováts J. István. Athenaeum Budapest, 1942, 281–287. A továbbiakban *Losonczy*.

⁶ Kovács L. A. 132–137.

⁷ Losonczy, 281–287.

kapdosó együgyü kösséget lehányattatásokkal fel ne zajdítsák, de az kik ujjakat tsináltatnak, egy átallyában menthetetlenek, mert egyebet benne az testi gyönyörűségénél nem keresnek, holott azok tsak az füleiket tsiklandozhattyák s az elméiket penig semmire nem éppitik... Ki fognak itt mentségre az víg kedvű Musikás Keresztyének, s szemük közzé illyent lobbantanak, hogy az Orgona, és egyéb Musica zengés az elméket a' könyörgésben való buzgóságra fel gerjeszti..."⁸

Geleji Katona István régóta fájdalommal szemléli a gyülekezeti éneklés hibáit, fogyatékoságait, de nem veszi észre a „díztelen” és „kedvetlen” éneklés okát, a vezetésnek gyarló és erőtelen voltát, melyet pedig az orgona fegyelmező ereje egy csapásra megoldott volna. Am az ilyen forradalmi lépésre nem gondolhatott. Sürgeti, hogy a kántort s a tanulóseréget művelni kell hivatásuk teljesítésére, „... az mi deákjaink — úgymond — ha többet nem is, de a musicához annyit értsenek, hogy az kótákból avagy klavisokból az lineákhoz képest ottan megtudhatnák maguktól is akármely psalmusoknak, antifónáknak nótájukat s ne húznák-vonnák ide-s tova, az mint szokták... hogy az mondásban mind egy húron pendülne az szavok”. Okolja a kántorokat is: „Ízetlen és akaratos emberek vagynak közöttük, hogy nem ér az emberséges ember véget velek, hanem ottan szemben szöknek vele, ha szólni kezd nékiek.” Régi vágyát mondja el a nagy püspök: hogy támasztana valakit Isten az Ecclésiák örállói közül, ki az éneklés ügyében rendet teremtene. „Mely kívánság mindannyiszor izgattatott bennem, valamennyiszor az éneklésben valami vétket vöttem eszemben.” Ezeket írja Geleji Katona az Öreg Graduál előszavában.

Az Öreg Graduál 1638-ban jelent meg Rákóczi György fejedelem költségen, kétszáz számozott példányban. A terjedelmes előszó tehát – melyet Geleji Katona püspök írt – valóban úgy tekinthető, mint az egyházi felsőség hivatalos állásfoglalása az itt „kihasadó” kérdésekben

⁸ Csomasz Tóth Kálmán: *Maróthi György és a kollégiumi zene*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1978. 18–22. A továbbiakban Csomasz Tóth: Maróthi. Az Öreg graduál előszavának kritikai kiadását lásd H. Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Bp. 2004. (Historia Litteraria 17.) 419–446.

is, hogy „*az Musica szerszámokkal szabad-e az keresztyéneknek élniek az Istentiszteletben?*” Nos, az Öreg Graduál előszava – miután felsorolja Isten dicsőítésének mesterséges eszközeit, mint: orgonák, kornéták, hegedűk, lantok, cimbalmok, trombiták és több efféle kintornák – mindezeket a zeneszerszámokat „*az ótestamentumi áldozatokkal egy célra menő szerzetek*”-nek minősíti, melyeknek az áldozatokkal együtt meg kell szünniük, mert felőlük az Új-testamentumban példa és tanítás nem foglaltatik, hanem „*sok seculumokkal (századokkal) azok után kezdtek lassan lassan cifraságnak okáért az Ecclesiákban bé csúszni mászni.*”⁹

Az orgona templomi használatát ellenzők között az egyház- és irodalomtörténész, **Bod Péter** volt a legmakacsabbak egyike. Az erdélyi református püspökökről írt könyvében így emlékezett meg a Borosnyai Lukács János püspöksége idején beállított orgonákról: „*...nem sokára az Isteni-tiszteletbe némelly Ekklesiákba beteszának az Orgonák is, ennek a' püspöknek idejében. Aki azt ugyan helyben nem hagyta, de hogy akadályoztatná, még azt is nem látta.*” Érdekes, hogy az orgonák első bevezetését, ha nem is Maróthi György éneklésbeli reformjából eredezteti, mintegy eszmetársítás útján mégis azzal összefüggésben említi. Szerinte nem maga az orgona rossz, csupán használata jár káros következményekkel: „*a' tudatlan Nép a' melly az előtt énekelgetett az értelmesen Éneklő-Mester után, most már az Orgona' zengésében nem tudja, mit énekelnek, s tsak a' száját tátja az Orgona' zengésére.*” **Fáy András** pedig még 1842-ben is így nyilatkozik az éneklés terén mutatkozó zűrzavaros állapotokról: „*Némelly zoltárban csak egy-két vers énekelhető. A mester, kántor emiatt szökdél az éneklendő versekkel, a' nép, kivált orgonás helyeken, ha csak fülsértő dictálás nem pótolja ki a hiányt, nem tudja, mellyik vers énekeltek.*” Máskor, ha a mester ritkábban előforduló zoltárt tesz ki, a nép nagy része nem tudja a dallamot, és így „*dadai énekként keringenek a' hamis hangok az egyházban.*”¹⁰

⁹ Losonczy, 281–287.

¹⁰ Csomasz Tóth: *Maróthi* 18–22.

A közös, tömeges éneklés vezetésére és tanítására legalkalmasabb hangszer, az orgonát a rendelkezésünkre álló adatok alapján iskoláink közül legkorábban a 17. század végén Nagyenyed vezette be a pontos éneklés elősegítésére (pro cantu exactione). Az orgonista köteles volt az úrfiakat bérért, a szegény tanulókat ingyen tanítani. A marosvásárhelyi kollégium orgonájáról 1697 óta van tudomásunk, a kolozsvárinak a 18. század második fele óta van orgonája. Itt 1776-tól 1802-ig hét orgonistának a nevét is feljegyezték. Debrecenben a kistemplomban 1866-tól 1885-ig építették a ma is meglévő orgonát, Sárospatakon pedig Apáthy István keze alatt, aki 1829-től 1851-ig tanított. Csak a 19. században vette kezdetét az orgona és zongora-tanítás.¹¹

Igaz ugyan, hogy ez még nem jelentette az orgona istentiszteleti használatát, de az sem lehet kétséges, hogy fokozatos szemléletváltáshoz vezetett Erdély református népe körében az orgona értékét illetően. A nagyenyedi kollégium lépésétől fél évszázadnak kellett még eltelnie, hogy a zsinati határozatok ellenére, 1753-ban a Sepsiszentgyörgyi Református Egyházközség orgonát építtessen magának. Példáján felbuzdulva, a környékbeli református gyülekezetek egymás után kezdtek orgonát építtetni maguknak. (Köpec 1756, Kézdivásárhely 1757, Erdőfüle 1760 stb.)¹²

A 18. század második felétől egymás után születtek szerény méretű, de értékes barokk hangszereink: Johannes Hahn (Kolozsvár, Magyarigen, Marosvécs stb.), Johannes Prause (marosvásárhelyi Vártemplom), Keresztényfalvi Boldizsár Tamás, Schwab Márton, Eitel András, majd Mátisfalvi Szóts Sámuel műhelyeiben.¹³

Az 1761-es bögözi zsinat már nem tehetett mást, mint hogy sajnálatát fejezze ki az orgonák szaporodása miatt és szabályozza azok beszerzésének módját. A zsinati határozat értelmében nem volt szabad felemészteni az egyházközség vagyontát orgonavásárlásra vagy építésre, hanem külön gyűjtést kellett rendezni erre a célra,

¹¹ Csomasz Tóth: *Maróthi* 18–22.

¹² Kovács L. A. 132–137.

¹³ *Énekvezér*. 64–67.

azaz meg kellett keresni az adakozó kedvű patrónusokat.¹⁴ Ez a döntő lépés valószínűleg a zene területén szabadabb felfogású evangélikusok és a gyülekezetek növekvő zenei igényének hatására történt. E hatalmas késés máig rányomja bélyegét orgonaállományunkra. Első hangszereinket a már jó ideje orgonát használó német evangélikusoktól vásároltuk. E kisebb, már használt példányok építési ideje tehát jóval 1761 előtti. Pl. Gyerővásárhelyen van a kolozsvári evangélikusok első orgonája 1697-ből.¹⁵

Az orgona nagyon drága hangszer. Régen is az volt. Most is megfizethetetlennek tűnik. Csak csodálni tudjuk őseinket, hogy néhány évtized alatt a bögözi zsinat után az orgonák általánosan elterjedtek az erdélyi református gyülekezetekben. Még a 18. században felépült legalább negyven orgona. A bögözi zsinat után az új orgonák építtetése mellett különös folyamat vette kezdetét. Erdély az „orgonavándorlás” színterévé lett. Az erdélyi református egyház és az erdélyi szász evangélikus egyház érdekei és igényei hívták életre az orgonák felekezeti közötti vándorlását. A reformáció két nagy felekezetének erdélyi érdekei és igényei orgonaügyben egy ponton találkoztak: a magyar református gyülekezetek minél hamarabb szerettek volna orgonához jutni. Nem tartottak igényt nagy, különleges hangszerekre (hiszen sok esetben anyagi fedezetük sem lehetett erre), csak arra vágyakoztak, hogy templomaikban megszólaljon végre az orgona. Ugyanakkor a szász evangélikus gyülekezetek versengve igyekeztek új és a meglévőnél, a szomszéd gyülekezeténél nagyobb orgonát építtetni maguknak; szerényebb méretű és már megkopott régi orgonáikat pedig eladták a magyar reformátusoknak. A 18. században, a református templomokban újonnan felépült orgonák közül szinte semmi sem maradt ránk. Ezek a hangszerek elkallódtak, elpusztultak. Mégis Erdély legrégebbi orgonái, éppen az orgonavándorlás következtében, a református templomokban találhatóak. Ezek közül szerencsére megmaradt néhány hangszer. Ilyen pl. a küküllőpócsfalvi (jelenlegi ismereteink szerint Erdély legrégebbi működőképes orgonája), a gyerővásárhelyi, székelymuzsnai,

¹⁴ Kovács L. A. 132–137. *Énekvezér*, 64–67.

¹⁵ *Énekvezér*, 64–67.

csekefalvi, magyarbikali, marosvécsi, kecsetkisfaludi orgonák stb. Ezek mind a református egyház „orgonamentes” korszakában épültek (a 17. század végén és a 18. század elején), s csak később, már jó öreg korukban kerültek templomainkba a szász evangélikusoktól.¹⁶

A 18. században Nagyvárad is fölzárkózott a már meglévő kultúrközpontok közé. 1737 és 1747 között gróf Csáky Miklós került a katolikus püspöki székbe, ő biztosította a művészetek szabad továbbfejlődését. A püspökség jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy öt zenészt alkalmaztak állandó jelleggel, akik közül egy orgonista volt. Az évek múlásával a zenészek száma is megnövekedett. Forgách Pál püspöksége idején az orgonista mellett két kántort is szerződtettek, Patachich Ádám püspök alatt pedig a fizetési listákon a karmester és az orgonista már az első helyen szerepeltek. Nem csoda hát, ha ilyen előzmények után a város öt évig (1757–1762) olyan zenésszel büszkélkedhetett, mint **Michael Haydn**, Joseph Haydn testvéröccse. S az egyre fokozódó zenei igények és a bécsi kapcsolatok egyenes következményeként az 1780-ban befejezett székesegyház számára Mária Terézia gyönyörű hangszert adományozott.¹⁷

A bihartordai gyülekezet 1793–1797. években épült új templomát már orgonával felszerelve veszi használatba, ugyan ez idő tájt az alig néhány száz lelket számláló, kis fülöpösaróci (Szatmár megye) gyülekezet templomában is zúg az orgona. Természetes, hogy Budapesten az 1830. június havában Medárdus vasárnapján felszentelt Kálvin téri templomban is elkészült a királyi hangszer.¹⁸

A 19. században több mint háromszáz orgona kapott helyet a református templomokban. A 20. század első két évtizedében százötven hangszerezellel bővült az erdélyi református egyház orgona-állománya.¹⁹ A brassói orgona felépültét követően (1839) Erdély még inkább vonzotta a szakembereket. Az orgonaépítés terén egyre több új, köztük magyar névvel is találkozunk. Ekkor lendült fel a székely

¹⁶ Kovács L. A. 132–137.

¹⁷ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Polis Könyvkiadó Kolozsvár, Balassi Kiadó Budapest, 1996. A továbbiakban Dávid, *op. cit.*

¹⁸ Losonczy, 281–287.

¹⁹ Dávid, *op. cit.*

orgonaépítés is. Fogarassy Mihály katolikus püspöknek ugyanis sikerült megnyernie egy délvidéki fiatalembert, hogy Erdélyben alapítson műhelyt. A palicsi és szabadkai családból származó **Kolonics István** 1854-ben még a bajai evangélikus templom orgonáján dolgozik, de egy évre rá Kézdivásárhelyen telepedik le. Első erdélyi orgonáját még „Kolonits” néven a nagyenyedi katolikus templom számára építi, nem sokkal utána azonban Csíksomlyón dolgozik a Kájoni-féle orgona átalakításán, kibővítésén. Kitűnő műhelyében több magyar orgonaépítő tanult, s csaknem kétszáz – főleg magyar templomok számára épített – hangszerét az erdélyi orgonaállomány legmegbízhatóbb példányai közt tartják számon. Dolgozott a Kárpátokon túl, moldvai csángó egyházközségekben is: Budafalva, Diószén, Lujzikalagor (1871), Tamási (1863), Trunk falvakban. Legnagyobb orgonájában – melyet a gyulafehérvári székesegyház őriz – az egyik hatalmas fasípon tőle származó ceruzabeírás tanúskodik az építőről: „*Kolonics István sajátkezű 134. Műve. Született magyar honba, Bácskán, Szabadkán, Behivatott Erdélybe 1855. Lakásom Kézdivásárhelyt. 1877 jun. 18. Gyulafehérvár.*”²⁰

A romantikus orgonaépítészet nálunk megkétszerezte jelentőségét, így lényegében még a 19. század végén is szinte kizárólag mechanikus csúszkaladás orgonák épültek. A legtermékenyebb hazai mestereink Kolonics mellett Heinrich Maywald, Karl Schneider, Nagy József brassói, Takács Ignác, Vass István, Szabó János marosvásárhelyi orgonaépítők, valamint a berethalmi Samuel és Wilhelm Metz.²¹

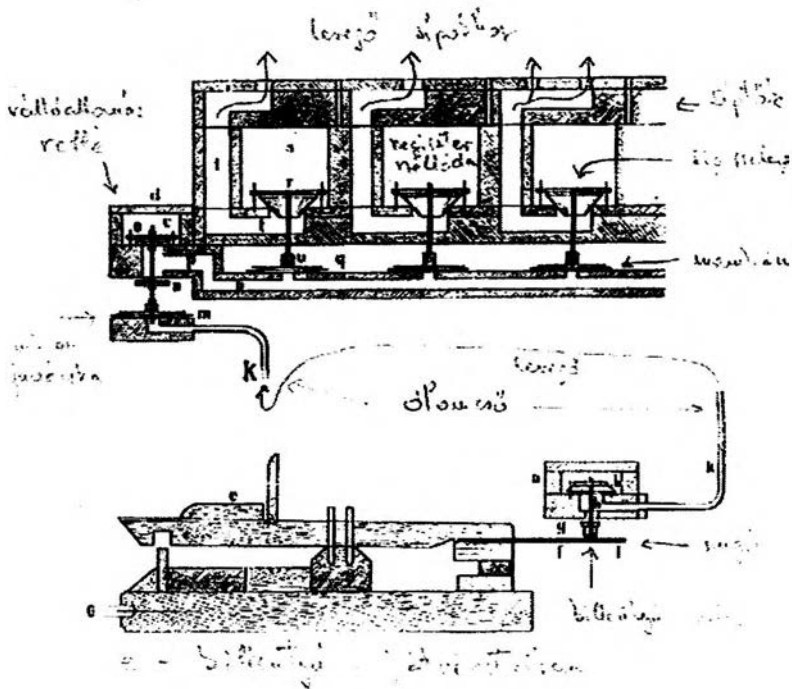
A 19. század második felében mind általánosabbá vált az éneklésnek orgonával való kísérése. 1858-ban jelent meg **Szotyori Nagy Károly Orgonakönyve**, mely az 1806. évi konventen elfogadott egységes énekeskönyv dallamanyagát dolgozta fel orgonára nemesveretű, egyházas stílusban. E könyv önmagában is bizonyossága az orgonahasználat nekilendülésének, mert hisz a közszükséglet hívhatta csupán életre. Szotyori Nagy Károly ugyan

²⁰ Dávid, *op. cit.*

²¹ *Énekvezér*, 64–67.

még fájdalommal sóhajt fel könyvének előszavában, hogy „*az éneklés és orgonázás mesterségében – mind Magyar-, mind Erdélyországban – a reformált hitfelekezetűek mennyire elmaradtak a kor szellemétől...*”, ám orgonáskönyve nem csekély mértékben járult hozzá az elmaradottság megszüntetéséhez: a kántorok, s rajtuk keresztül a gyülekezet neveléséhez. Kálmán Farkas a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1886. évi 46. számában már boldogan kiálthat fel: „*Az orgonák református Egyházunkban folyvást szaporodnak.*”

A magyar reformátusokat szervezeti egységbe foglaló 1881. évi debreceni zsinat – bár az orgona kérdésével kifejezetten nem foglalkozik –, az egyházi tisztviselőkre vonatkozó II. és XIII.

Pneumatikus orgona szerkezete, Molnár József rajza

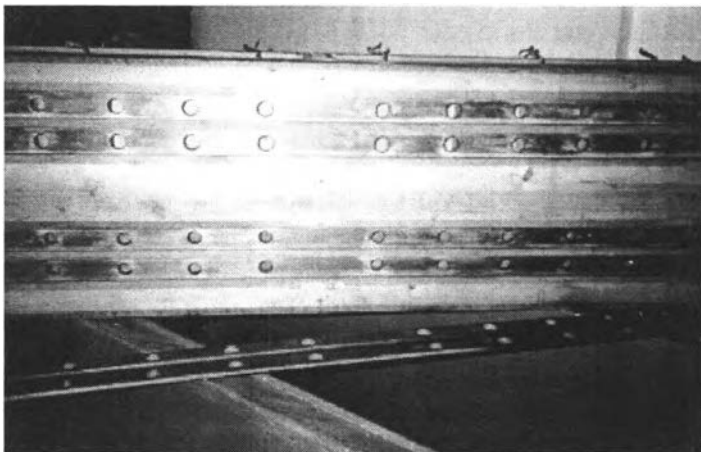
fejezetében az énekvezérekről szólva így rendelkezik: „Az énekvezérektől hivatásukból kifolyólag megkívánatik, hogy az éneklésben, és ahol orgona van, az orgonázásban mind elméletileg, mind gyakorlatilag képzettek és szakavatottak legyenek.” E rendelkezésével mintegy helybenhagyja az orgona használatában eddig kialakult gyakorlatot, s a jövőre nézve segíti azt. Azóta ellenvetés nélkül szolgálhat e nemes hangszer, mely nemcsak képes arra, hogy egybefogja és vezesse a gyülekezet énekét, hanem hivatott arra is, hogy bántó hibáktól óvja, nevelje, tanítsa a hívek szívét és száját Isten dicsőségének méltó zengésére.²²

A 19–20. századfordulós hangszereink legértékesebbjei már romantikus stílusúak, pneumatikus traktúrával épültek, viszont hangminőségükre még mindig nagy gondot fordítottak építőik: Wegenstein Lipót, Angster József, Rieger Ottó. Ezen hangszerek legnagyobb problémája, hogy a pneumatikáról azóta bizonyosodott: nem időálló találmány, így technikai szerkezeti részei állandó javításra szorulnak. Az első világháború után lényegében három cég maradt, hogy a megtizedelt hangszerállományt kijavítsa és esetleg újak

Mechanikus orgona belseje, tőke és szelepek

²² Losonczy, 281–287.

Mechanikus orgona, síptőke kettős csúszkaléccel

építéséről gondoskodják: a temesvári Leopold és Richard Wegenstein, a nagyváradi majd marosvásárhelyi Szeidl Ferenc és a brassói Carl Einschenk, Nagy József tanítványa.

Az Albert Schweitzer és Rupp Emil által a századfordulón elindított orgonareform, majd az 1925-től kibontakozó német barokk orgonamozgalom, mely az egész mai orgonaépítés kiindulópontja lett, messze elkerülte Erdélyt. Következésképpen a 20. századvég európai rangú hangszere sem született meg.

A 20. századi orgonaépítők közül a marosvásárhelyi Mesnyi János, a szebeni Hermann Binder, a nagyváradi orgonaépítők közül pedig Szeidl Ferenc, Jurászik Mátyás, Szabó Gy. László, Molnár József méltó az említésre.²³

Magyarországon 1917-ben alakult meg az országos Magyar Organológiai Társaság, melynek első feladatai között szerepel az értékes műemlék orgonák mentesítése a homlokzati ónsípok háborús célra való rekvirálása alól. 1918-ban jelenik meg az Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzat, mely kimondja, hogy „*a régi, történelmileg becses és művészileg értékes orgonaszekrényeket, mint műemlékeket meg kell tartani.*” Geyer József 1931-ben megjelent könyv-

²³ Dávid, *op. cit.*

vében (Az orgona) már hiányolja a régi értékes orgonák sípanyagának és szerkezetének intézményes védelmét.

Az 1950-es, 1960-as években a nagy keresztyén egyházakban több kezdeményezés is tapasztalható volt az orgonaállomány felmérésére. Ennek eredményeképpen is csupán egy-egy körzet, kerület, egyházmegye orgonáiról kaphatunk megközelítően teljes képet. Az 1967-ben kiadott műemléki rendelet hatálya már a műemlék épületekben álló orgonákra is kiterjedt, ez azonban csak az orgonaház védelmét jelentette. A műemlék orgonákkal kapcsolatos magyarországi kutatások úttörője a 1960-as évektől kezdődően dr. Szigeti Kilián bencés tanár volt. Kiemelkedő munkája a „Régi magyar orgonák” című hatkötetes sorozata (1974–1982).

A magyarországi teljes orgonakataszter elkészítése 1985–1988-ig az MTA Soros Alapítvány anyagi segítségével valósult meg. Egy négyfős orgonaművész csoport felmérte az ország valamennyi sípos orgonáját. A csoport az Országépítő Alapítvány támogatásával 1991-ben felmérte Kárpátalja valamennyi sípos orgonáját is. A következő két évben a továbblépést – a partiumi és bánági orgona felmérést – a kulturális alapítványok elutasító magatartása akadályozta meg. A közelmúltban több alapítvány is létrejött az orgonakultúra támogatására. Ezek céljai között szerepel a régi értékes orgonák restaurálásának előmozdítása.

Az Országos Orgonás Műemléki Konferencia 1993-ban megfogalmazta az Irányelvek Műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához című állásfoglalását, mely Magyarországon elsőként határozta meg a műemlék orgona, restaurálás, kiegészítés fogalmát.²⁴

2000. szeptember 10. és 16. között Varasdon tartották az I. Európai Kongresszust *Az orgona, mint európai kultúrkincs* címmel. A kongresszus Európa valamennyi országában megtalálható, több ezer történeti értékű orgonát magába foglaló örökségről megállapítja, hogy nagy része különösen veszélyeztetett. Nincs teljes áttekintés az európai orgonaörökségről, valamint hiányoznak az anyagi eszközök e hangszerek megmentéséhez. Nincsenek lefektetve azok a közös

²⁴ Enyedi Pál: *A magyarországi műemlékorgonák védelmének történetéből.* In: MEZ I. (1994/1995/1) 74–78.

normák és irányelvek, melyek a veszélyeztetett hangszerállomány megmentéséhez elengedhetetlenek. A kongresszus célkitűzései értelmében küzdeni akarnak azért, hogy az orgonát minden országban és minden esetben egészségként kezeljék, külsejének, belső alkotórészeinek és hangzásbeli tulajdonságainak összefüggésében. A kongresszus elhatározta, hogy minden évben megtartja összejövetelét különböző helyszíneken. A résztvevők megbízták Cristoph Bossert professzor urat, a kongresszus elnökét egy munkacsoport felállításával, mely munkatervet, ütemtervet és költségvetést állít össze s adott esetben egy EU-projektre előterjesztést készít az európai orgonaörökség megmentésére.²⁵

Dávid István orgonaművész, tanár 1991-ben a művelődési élet több jeles személyiségével együtt létrehozta az **Organa Transsylvania Alapítványt**, melynek célja az erdélyi orgonaművészet segítése és a történeti értékű orgonák kijavításának támogatása.²⁶

1999-ben Nagyszebenben volt az Orgonaépítők Találkozója. A résztvevők létrehozták az **Orga în România Alapítványt**, melynek célkitűzései között szerepel ugyancsak a műemlék orgonák felmérése, valamint lehetőség szerint anyagi források felkutatása ezek felújítására és megmentésére.²⁷

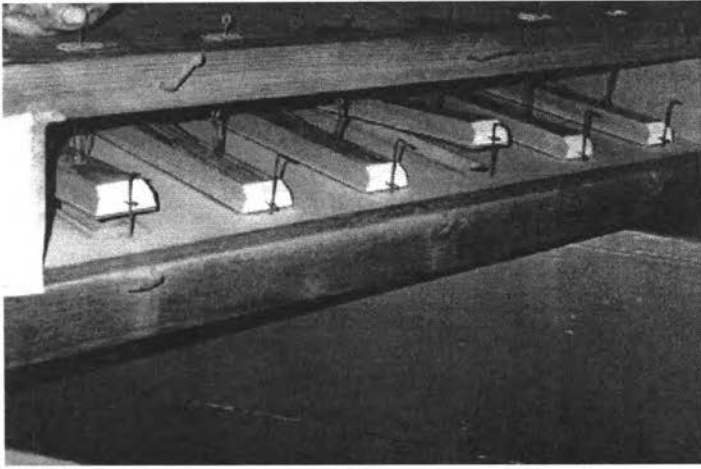
Az orgonának kifejezetten európai identitása van. Számos elképzelés, mely valaha hozzájárult a ma általunk ismert Európa megteremtéséhez, mára egyedül csak az orgonában, mint hangszerben, műalkotásban, a kultúra hordozójában testesül meg. Az orgona a zene, a gondolkodás, a tudomány és a technika sok évszázados európai hagyományait tükrözi. Ma azzal a kihívással szembesülünk, hogy a számos értékes orgonából álló, sokhelyütt komolyan veszélyeztetett örökséget meg kell őriznünk, s egyúttal a mai ember számára életre kell keltenünk.²⁸

²⁵ A Varasdon 2000. szeptember 10–16. között Az orgona, mint európai kultúrkincs címmel megtartott I. Európai Kongresszus határozata. In: MEZ IX. (2001/2002). 113–118.

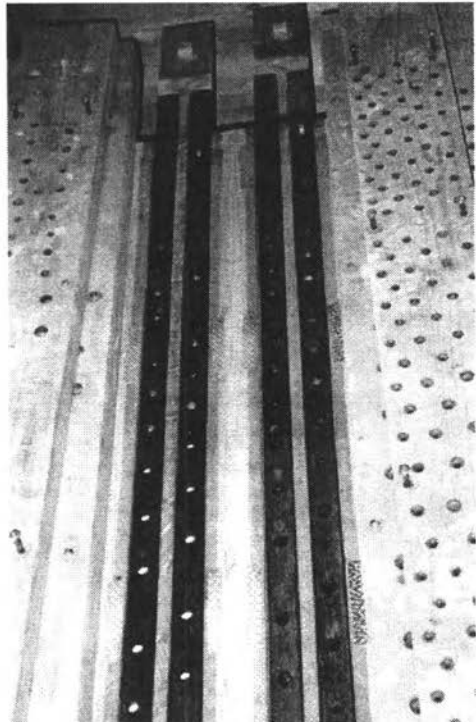
²⁶ Dávid, *op. cit.*

²⁷ Az Orga în România Alapítvány működési szabályzata.

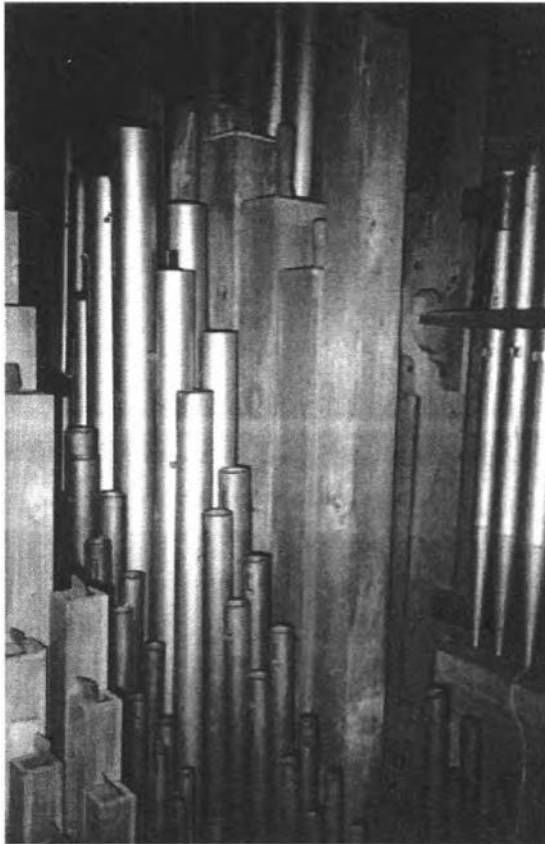
²⁸ MEZ IX. (2001/2002). 117.

Mechanikus orgona, szelepek

**Mechanikus orgona
belseje, kettős csúszkaléc**

Orgona belseje fa- és fémsípokkal

Az Érmelléki Református Egyházmegye orgonái

Tizenhatnak az Érmelléki Református Egyházmegye tizenkilenc orgonája közül ismert az építési éve és az építője. Három egyházközség (Csokaly, Érkörtvélyes, Érsemjén) hangszeréről nem tudjuk, a rendelkezésre álló adatok alapján, hogy ki volt az építőjük. Ezeket a régi hangszereket valószínűleg egy másik gyülekezettől vásárolták.

Az egyházmegye legrégebbi orgonája a feljegyzések szerint a székelyhídi templomban található: 1820-ben újította fel (vagy állította fel) Benedikt Komornik. A hangszer minden valószínűség szerint ennél korábban épült.

A legfrissebb adatok alapján az érsemjéni orgona következik ezután, 1847-ben épült, sajnos nem lehet tudni, ki és hol építette. A harmadik legrégebbi orgona a bihariószegi templomban található, Besnyő Ferenc építette 1851-ben.

Technikailag és minőségileg a legjobb hangszerek Ottományban (Angster József, 1912), Hegyközszentmiklóson (Soukenik János, 1913), Bályokon (Wegenstein Richard 1934), Szalacson (Kiszely István, 1880), Albison (Wegenstein, 1938) vannak.

Használható állapotú Érmihályfalva (Ország Sándor, 1888), Érolaszi (Ország Sándor, 1910), Bihariószeg, Székelyhíd, Érkörtvélyes és Margitta orgonája. A többi hangszer is értékes műemlék orgona, de valamennyi felújításra szorul.

Az orgonák adatainak összeállításakor figyelembe vettem az 1967–1968-as, valamint az 1987–1988-as orgonafelmérés levéltári adatait. Kiegészítettem a 2002-es felmérés során kapott adatokkal. A felmérések alapján Wegenstein három, Ország Sándor kettő, Kiszely István kettő, Kerékgyártó István kettő, Angster József, Besnyő Ferenc, Benedikt Komornik, Soukenik János, Jónás István, Vass István, valamint Bozsoki Sándor egy-egy orgonát épített az Érmelléken.

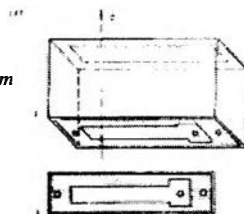
A harmónium története

Nem vezet messzire a harmónium múltja. Létrejöttét a család és a baráti kör által kedvelt, meghitt zenei élményt nyújtó *házi-orgonának* köszönheti. Ezt a hivatást a 14–18. században az *orgonapozitív* töltötte be: a 3–5 sípsorral épített, kis egymanuálos orgona. Ennek pedálsípsora nem is volt, legfeljebb „függesztett” pedálbillentyűzete, amelyen pedálkopula segítségével lábbal játszható a basszus szólam. Ennek a kisorgonának is nagy helyre volt szüksége, mozgatásához több ember kellett. Építési költségei is jelentősek voltak. Hangolása, karbantartása állandó feladatot jelentett. Ezek érlelték egy könnyen mozgatható, kis helyet igénylő, fix hangolású háziorgona megalkotását. Ez a hangszer a *harmónium*.

Közvetlen ősének a középkori *regált* tekinthetjük, amely hordozható nyelves orgona volt. Rácsapó nyelveit előbb tölcsér nélkül, később rövid tölcsérekkel építették. A rövidített tölcsérek csökkentik ugyan a hang vivőerejét, felhangképző tulajdonságuk azonban igen gazdag. Így elképzelhetjük a regál hangszépségét... Nagyon költséges volt előállítás, emiatt csak főúri, királyi udvarokban volt található, innen elnevezése is: *regal* = királyi hangszer. Az idők során ez a hangszer feledésbe merült, rövid tölcsérű nyelvei viszont az orgonaeépítésben honosodtak meg, s a barokk orgonák mellművén (*Brustwerk*) igen fontos szerepet töltöttek be. A hordozható, kis nyelves orgona gondolata azonban kézenfekvő volt, és csak alkotóra várt, aki életre keltse.

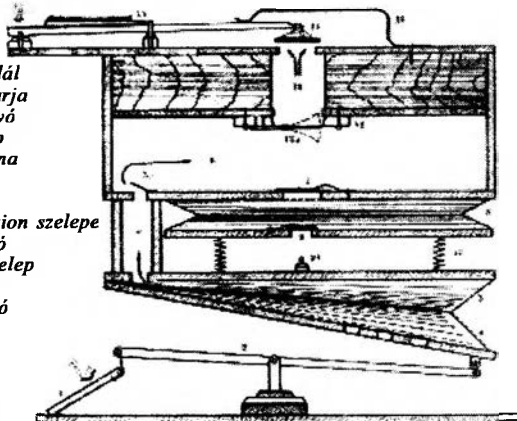
A francia *Grenié* volt a harmónium feltalálója, aki 1810-ben építette meg első hangszerét, s *Orgue expressif*-nek nevezte, jelezve ezzel, hogy szemben a nagy orgona (*grand orgue*) merev hangjával, az új hangszer hangja kifejezésteljes, dinamikailag hajlítható. Grenié hangszerét mások tökéletesítették s különböző módon nevezték: *aoline*, *klavaoline*, *aolodion*, *aolodikon*, *physharmonika*, *aerophon*, *melophon*, *melodium*, *accordion*. A továbbfejlesztők közül megemlíthetjük a francia *Erard* és *Debain* nevét. Utóbbi hangszerkészítő 1840-es szabadalmában nevezi először harmónium néven hangszerünket. Némelyek egy másik tökéletesítőt, *Eschenbachot* tartják a harmónium feltalálójának, de az összes

1. A fúvólégrendszerű harmónium akna-formájú billentyűekesze
2. A levegő iránya
3. Nyelvsip

A fúvólégrendszerű harmónium (2)

1. Taposópedál
2. A pedál karja
3. Termelőfúvó
4. Szívószelep
5. Szélcsatorna
- 5a. Szelep
6. Szelláda
7. Az Expression szelepe
8. Tartályfúvó
9. Biztosító szelep
10. Útköző
11. Csavarrugó
12. Nyelvkeret
- 12a. Nyelv
13. Rekesz
14. Sipszelep
15. Billentyű
16. Szeleprugó

Fúvólégrendszerű harmónium szerkezete

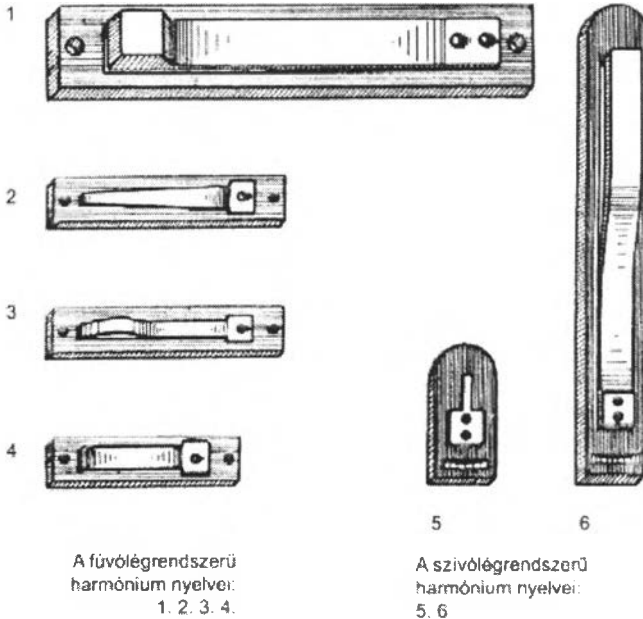
későbbi megoldások (expression, percussion, prolongement, double touche stb.) tulajdonképpen az első feltaláló, az akusztikai kísérleteket folytató francia tisztviselő, *Gabriel Joseph Grenié* (1756–1837) nyomán járnak. Így a harmónium kis helyet igénylő, átsapó, szabad nyelvvel (tölcsér nélkül) épített *nyelves orgona*, *orgue d'anches*, ahogyan a franciák ma is nevezik. Hangja hasonló az orgona lágy nyelvjátékainak hangzásához. Az orgona nyelvjátékai azonban állandó erősségű hangot adnak, míg a harmónium-nyelvsorok a szélnyomás erőssége szerint különböző hangerőt tudnak kifejteni, anélkül, hogy ez a hang színét, tartalmát vagy magasságát módosítaná. E képességének biztosítása végett a harmóniumot maga a játékos fújtatja, ezért a pedál-billentyűzet rendszerint elmarad. A pedálos harmóniumot

idegen erővel fűjtatják, akár az orgonát, s ezáltal éppen a harmónium legértékesebb tulajdonságáról mondanak le: dinamikai expresszív képességéről.

A legfejlettebb francia harmóniumtípus *Victor Mustel* munkáságához fűződik. Párizsban, 1853-ban harmóniumgyárat alapított, s több találmányát alkalmazva kifejlesztette és kiváló minőségben gyártotta híres *mesterharmóniumait* (francia: *harmonium d'art*, német: *Kunstharmónium*). Többen kitűnő darabokat írtak erre a hangszerre, így Mustel fia is, *August Mustel*. Értékes kétkötetes harmóniumiskolája: *L'Orgue expressif ou Harmonium*. E hangszer legkiválóbb irodalmát *César Frank* szolgáltatta.

E típus német átvétele a stuttgarti *Schiedmayer und Söhne* gyár által előállított, nálunk is ismert sok szép *Kunstharmónium*. A 19. század második felében virágzott a harmóniumépítés és zene. A

Harmónium nyelvspok

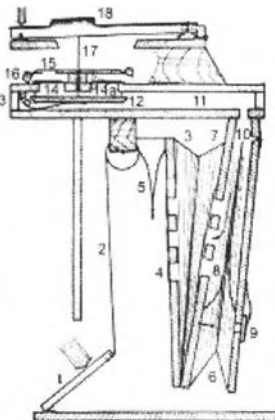
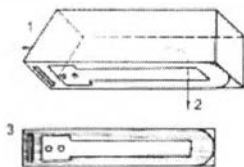
Szívőlégréndszerű harmónium

1. Taposópedál	10. Szélcatorna
2. Heveder	11. Szélláda
3. Termelőfűvő	12. Sipszelep
4. Szelep	13. Szeleprugó
5. Rugó	14. Nyelvkeret
6. Tartályfűvő	14.a. Nyelv
7. Szelep	15. Rekesz
8. Rugó	16. Regiszterszelep
9. Biztosítószelep	17. Nyomórúdacska
	18. Billentyű

1. A szívőlégréndszerű harmónium alagút-formájú billentyűrekesze

2. A levegő iránya

3. Nyelvcsip

mesterharmónium kimagasló művésze volt *Karg Elert*, a lipcsei konzervatórium zeneszerzés tanára (e tanszéken *Max Reger* utóda), aki műveit nagyobb részét erre a hangszerre komponálta.

A harmónium széles elterjedése az ún. „*amerikai rendszerű*” *harmóniumnak* köszönhető. Művészi tekintetben, hangszépségben, expresszív hatását illetően messze elmarad ugyan a francia típus mögött, de egyszerű szerkezete miatt és tömeges előállítására folytán mégis általánosan elterjedt családokban, iskolákban, templomokban. Feltalálója egy kivándorolt, ma már névtelen francia harmóniumgyári munkás.¹

¹ Sepsy Károly összeállítása. In: Beharka Pál: *Gyülekezeti harmónium-(orgona) játék*. A Magyarországi Baptista Egyház kiadása, Bp. 1983, 230.

Az Érmelléken is működött orgonaépítők

Angster József

1834. július 7-én született Kácsfaluban (Horvátország). Elemi iskoláinak elvégzése után Eszéken három évre Haim József asztalos-műhelyébe került. Felszabadult inasként más városok mestereihez „vándorolt”, hogy szakmai ismereteit bővítse.

Első vándorútja során eljutott Temesvárra, majd Németország különböző városaiban asztalosműhelyekben dolgozott.

Második vándorútja során Mohácson a templomban csodálkozott rá az orgonára. Innen Pestre került, majd Bécsbe, ahol 1859. december 9-én megkezdte a munkát Titz Péter orgona- és harmónium műhelyében. A naplójába ezt írta: „*Ami engem közel öt évig Bécsben tartott, az főleg az iskola, azaz azon alkalom, hogy a falusi iskoláimnak hiányt kipótolhattam*”. Ezután Berlinben, Kölnben, majd Luzernben dolgozott. 1863. augusztus 10-én került Párizsba, ahol megkezdte a munkát a világhírű Cavaillé-Coll orgonaépítő műhelyében. 1865. július 1-jén egy munkatársával a Genf melletti Cologny-kastély 44 regiszteres orgonájának felállítására kapott megbízatást. Szabad idejében felkereste Cavaillé-Coll már elkészült

Angster József és Fia
Orgonaépítő, orgona- és harmóniumgyár, Bécs

Angster József és Fia
Orgona- és harmóniumgyár, Bécs

Legújabbak között, kiválóan megalkotott orgonák, harmóniumok, és egyéb zenészkészülékek készítése.

Angster József és Fia
Orgona- és harmóniumgyár, Bécs

Legújabbak között, kiválóan megalkotott orgonák, harmóniumok, és egyéb zenészkészülékek készítése.

Angster József és Fia
Orgona- és harmóniumgyár, Bécs

Legújabbak között, kiválóan megalkotott orgonák, harmóniumok, és egyéb zenészkészülékek készítése.

Angster József és Fia
orgona- és harmóniumgyár részve-társ. Pécs

Ul' orgonák művészi kivitelben, plérumban és díszesek, hangokészítők kiválóak, tisztán és hangolós.

Legújkorábban, kiválóan megalkotott orgonák, harmóniumok, és egyéb zenészkészülékek készítése.

Alföldiek előrendis harmóniumjaitokat
5 milliótól feljebb, részletfizetéssel is
1000 ul' orgona - Hatvanéves múlt
- Csak első díjakkal kitüntetve

orgonáit. Így jutott el St. Denisbe, ahol először próbálkozott Barker-emelővel a mester. Megnézte a St. Sulpice 100 regiszteres orgonáját, majd a befejezés előtt álló 86 regiszteres ötmanuálos orgonát a Notre Dame-ban.

1866-ban, tanulmányai végeztével tízévi távollét után orgona-építőként jött haza Magyarországra. Egy véletlen találkozás nyomán került Pécsre, ahol a zsidó templom orgonájának megépítésére kapott megbízást. Ezzel végleg eldőlt, hogy Pécsen lesz orgonaépítő. Megszerezte a letelepedési és iparüzési engedélyt, és negyedmagával meginđította műhelyében a munkát.

Folyamatosan bővítette helyiségeit, újabb gyalupadokat vásárolt és nemsokára már száz munkással dolgozott. 1874-ben megszervezte az ónsípok öntését, majd gőzgépet, szalagfűrészt és körfűrészt vett. Később fiai átvették az üzem gyakorlati vezetését.

Angster a hangrekeszes csúszkaládás orgona híve volt, de kúpládás orgonákat is készített. Később áttért a regiszterrekeszes, kúpszelepes orgonákra. Kezdetben mechanikus traktúrát alkalmazott, majd a 20. század elejétől kezdve a gyár szinte kivétel nélkül kúpszelepes pneumatikus orgonákat épített, majd az elektromos traktúra kezdte háttérbe szorítani a pneumatikát. A korszerű üzem munkáját többször is érte elismerés. 1879-ben Székesfehérvárott, 1888-ban és 1907-ben Pécsen, 1896-ban pedig Budapesten a millenniumi kiállításon vett részt orgonáival. Mind a négy alkalommal aranyérmét és kitüntetést nyert. A sok siker mellett egyházi kitüntetést is kapott, Haynald Lajos kalocsai érsek „érseki orgonaépítő” címet adott neki. 1918. június 9-én halt meg.

ANGSTER JÓZSEF ÉS FIA

PÉCS

ORGONA- ÉS

HARMONIUMGYÁR

A budapesti bazilika nagy orgonájának és a Nemzeti Zenede mintagyakorló orgonájának építője

Ajánlják kitűnő hangú és erős szerkezetű, légnyomata és elektromos berendezésű **orgonáikat** a legújnyosabb árak mellett, művészi kivételben.

Raktáron kitűnő hangú **harmoniumok** minden nagyságban.

Elektromos fujtatókészülékek.

Árjegyzéket kívánatra ingyen küldünk.

Alapítottatt 1867 évben

Csak első díjakkal kitüntetve.

A pénz csak kiállítás aranyérmével térve.

novemberében ünnepelték a gyár fennállásának 75. évfordulóját. A háború után a gyárat államosították, később a hangszergyártás megszűnt.¹

Wegenstein Lipót (1858–1937) és fiai

Wegenstein Lipót Károly 1858-ban született az alsó-ausztriai Kleinhadersdorfban. Az orgonaépítést a közeli Bécsben tanulta, majd németországi vándorútján tökéletesítette tudását és szerezte meg a

Az Angster orgonagyár összesen 1298 orgonát állított fel. Az 1886-os diszpozíciók mechanikus traktúrával készültek, míg az 1908-as tervek már pneumatikus kivitelűek. A 19. század romantikus orgonáit a 20. századi orgonareform nyomán sok helyen átépítették. Az orgonagyár legmonumentálisabb alkotása a szegedi fogadalmi templom orgonája, melyet 166 regiszterrel ötmanuálosra teveztek. A pécsi székesegyház orgonája Angster 100. opusa, három manuállal, 46 változattal készült. A budapesti Szent István Bazilika orgonája 1904-ben készült el 450-es opus-számmal, 65 változatával az ország második orgonája volt a brassói Fekete-templom után.

Angster fiai, Emil és Oszkár apjuk halála után átvették és folytatták a gyár vezetését, majd két unokatestvér, Angster József és Imre folytatta a munkát. 1942

¹ Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*, Pécs. Zeneműkiadó, Budapest, 1979, 122–175.

munkapiacát. Az 1908–1930 közötti 22 év alatt 130 orgonát szállított le, túlnyomó részét még a háború kritikus ideje előtt. Az Opus 230, a bukaresti Szent József székesegyház számára készült, három manuállal.

Majd újabb virágkor következett az 1936–1942 közti időszakban. Ha az üzem kb. 400 orgonát épített egész működése alatt, akkor 1930-tól megszüntéig, 1944-ig mintegy 170

orgonával kell számolnunk, ami igen magas fokú termelésnek felel meg.

Amikor Wegenstein megkezdte működését, Magyarországon a legtöbb mester még csúszkaladás, mechanikus orgonát épített. Wegenstein is. Tudomásunk szerint csúszkaladás a kiszombori, kübekházi és nagykamarási orgonája. Később áttért a mechanikus traktúrájú kúpszelepes orgonák készítésére. Ilyen például a csökmői református templom orgonája. Orgonáinak többsége azonban már pneumatikus traktúrájú, kúpszelepes vagy ritkábban táskás szelládával. Ez jellemző leginkább műhelyére. Így építette az ezredévi kiállításon bemutatott orgonáját, valamint a temesvári székesegyház hárommanuális hangszerét, a máriaradnai kegytemplom kétmanuális orgonáját. Üzemének második virágkorában alkalmazta az elektromos traktúrát is. Így építette a bukaresti orgonáit, s így építette át a nagyszombeni evangélikus templom orgonáját. A kor találmányát, a transzmissziót is alkalmazta.²

² Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Szeged. Zeneműkiadó Budapest, 1982. 220–243.

Soukenik János (1860–1912)

A morvaországi Nivnicében született. Segédéveit Angster orgonagyárában töltötte. Az 1890-es évek elején Szegedre költözött. 1894-ben Szegeden megszerezte az iparigazolványt. 1912-ig, halálának évéig 22 új orgonát épített, valamint több orgonát átépített. Testvérével, Soukenik Ferencsel és Rukovina Jánossal eredményesen fokozta üzeme teljesítőképességét.

Üzleti levélpapírján ez olvasható: *„Soukenik János első alföldi pneumatikus és templom orgona készítési műintézete Szegeden, Boldogasszony sugárút 25.”*

Soukenik orgonái általában pneumatikus traktúrájúak, kúpszelepes szelládával. Mivel Angster akkoriban még mechanikus orgonákat épített, Soukenik minden bizonnyal nyugaton tanulta meg a korszerű pneumatikus traktúra előnyeit és építési módját.

Első orgonáját Reformátuskovácsházán építette 1894-ben, a református templomban. A 9. változatú hangszer ma is megvan. Az opus 3-at Kisteleken állította fel 1896-ban. Homlokzatán ez a felirat áll: *„Készült az Úr 1896. és Magyarország 1000. évében Városy Gyula plébános alatt.”* Ez mechanikus traktúrájú, kúpszelepes orgona.

1896-ban Soukenikre bízták a kiskunfélegyházi katolikus Ótemplom orgonájának javítását és átalakítását.

Angster hatására vall a vibráció, ami Angsternek volt a találmánya és szabadalma. Ugyancsak Angstertől tanulta a redőny használatát, bár arra Nyugaton is sok példát láthatott.

Hódmezővásárhelyen a református Ótemplomban épített 1896–98 között egy 20 regiszteres, kétmanuális orgonát. Ez is mechanikus traktúrával épült, valószínűleg az egyházközség kívánságára.

1898-ban egy hat regiszteres kis orgonát szállított Battonyára a reformátusoknak, s egy hét változatút Gáborjában, a református templomba. 1899-ben tíz regiszteres orgonára kötött szerződést Tömörkény katolikus egyházközségével. 1900-ban Tabajdon épült nyolc regiszteres, pneumatikus, ma is működő orgonája. 1901-ben a Tolna megyei Gerjen község református templomába a makói katolikusoktól vásárolt orgonát. Soukenik vállalta az orgona áthozatalát.

1901–1902-ben építette életének legnagyobb orgonáját Békéscsabán, az evangélikus templomban, Rukovina Jánossal. A sajátjá-

gosan romantikus hangszer 36 változatú, kétmanuálos-pedálos, pneumatikus traktúrájú.

1903-ban Mórahalmon készült egy 123 regiszteres és Nagykerekiben a református templomban tíz változatú pneumatikus orgonája. 1904-ben Kunszálláson állított fel egy hat regiszteres orgonát a római katolikus templomban, ugyanazon évben Jászkarajenőn egy neogótikus szekrényzetű, nyolc változatú pneumatikus hangszer.

1905-ben Kondoroson épített az evangélikus templomban egy 12 változatú hangszer, ugyanebben az évben a Hódmezővásárhely-újvárosi református templomban egy 16 regiszteres, kétmanuálos pneumatikus hangszer. 1906-ban a Tolna megyei Kölesden nyolc regiszteres pneumatikus hangszer épített, ekkortájt járt Erdélyben Kiskapuson. 1909-ben 14 regiszteres orgonát épített Dunaszentgyörgyön a református templomban. Utolsó orgonáját Újszegeden építette 1912-ben. A 11 változatú orgonát Andresz Frigyes átalakította.

A halála utáni években Soukenik műhelye végezte a karbantartást, Rukovina János által.³

Az Ország Sándor és Fia Orgonagyár⁴

A cégalapító apja, idős Ország Sándor Kecskeméten volt orgonakészítő. Kunszentmártonon született 1807. március 10-én. Apja Ország András asztalos volt. 1836-ban kért letelepedési engedélyt Kecskeméten, és bizonyára ekkor nyitotta meg orgonaműhelyét is. 1837. május 21-én feleségül vette Kecskeméten Szabó Teréziát. Házasságukból kilenc gyermek született, közülük Sándor és Antal folytatták apjuk mesterségét. 1876. április 12-én Budapesten halt meg.

Az orgonagyár alapítója, Ország Sándor József

Kecskeméten született 1838. február 25-én és Rákospalotán halt meg, 1917. november 17-én.

A szakmát már gyermekkorától kezdve tanulta apjától. Segédéveinek utolsó időszakát Fazekas János pesti orgonakészítő műhe-

³ Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Zeneműkiadó Szeged, 1982, 123–141.

⁴ Mándity György: *Vajdasági orgonák*. Agape Könyvkiadó és nyomda, Újvidék, 2002.

lyében töltötte. Itt ismerkedett meg a mester Teréz nevű lányával, akit 1861-ben feleségül vett. Kezdetben még apósával együtt Országh-Fazekas céggként működtek, de hamarosan Országh Sándor önálló műhelyt nyitott.

Hivatalos iparendélyt csak 1862. november 4-én kapott, de működésének kezdetét 1861-gyel jelöli. Az első években csak két-négy orgonát készített. Országh Sándor első nagy sikere volt az 1885. évi Budapesti Kiállításon bemutatott, a kecskeméti nagytemplom számára készített orgonája. Elismerésül a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta.

1892-ben a telepet gőzhajtásra rendezte be, és így a gyárak sorába lépett. 1894-ben pedig az összes hazai orgonagyárat megelőzve villamos hajtásra rendezte be gyárát.

A gyár mechanikus csúszkaláda, mechanikus kúpláda és pneumatikus kúpláda, pneumatikus táskaláda rendszer szerint készítette orgonáit. Az orgonagyár kb. 900 új orgonát készített.

A család többi orgonáépítője

Ifj. Országh Sándor Károly (Kiskunmajsa, 1861. augusztus 11.–Budapest, 1902. április 18.) Országh Sándor a Nemzeti Zenedében is felállított egy orgonát. Ezen az orgonán tanult 1877–1880-ig az ifjú Országh Sándor Erney József tanár irányításával.

Országh Imre (Pest, 1873. január 2.–Tobolszk, 1918. május ?).

Országh László (Budapest, 1878. június 17.–Budapest, 1945. március 27.)

Országh Sándor rákospalotai orgonagyárát örökösei 1920-ban eladták.

Nagyváradai orgonaépítők a 19. században

Benedikt Komornik (Komornyik)

Váradai orgonaépítő tevékenysége a 19. század első felére tehető. Egyik ismert munkája a székelyhídi református egyházközség templomában található.

Kiváló asztalos, faragó volt. Ugyancsak ő készítette el a kapucinus templom faoltárait, a szószéket és gyertyatartó székeket 1838 után.

Besnyő Ferenc

Biharpüspöki származású orgonaépítő, akinek műhelye a Szent János utcán volt. Munkássága ugyancsak a 19. század elejére tevődik. Meghalt 1851. augusztus 12-én tüdőgyulladásban, árvíz idején

mentette egy készülő új orgona alkatrészeit a pincéből a padlásra.

Több orgonát épített, ezek közül említésre méltó a bihardiószegei református templom orgonája (egymanuálos-pedálos 11 sípsorral).

Átépített orgonái közül megemlítendő a nagyváradai premontrei templom orgonája (1840 körül), melyből csak a szekrény és a fűvók (két, emeletes ékfűvó) maradt meg. A fűvók még az 1980-as években megvoltak. Szerkezete mechanikus traktúra, csúszkaszéllárával.

A Debreceni Református Kollégium Oratoriuma első orgonájának ceruzavázlata (Fekete Csaba kiegészítéseivel)

Kiszely István

Nagyváradai tevékenysége idejéből ismert a ma már nem létező, 1855-ben épített sarmasági orgonája, nyolc változattal (tűzvész áldozata lett).⁵

Jónás István

Legnagyobb munkája a nagyváradai neológ zsinagóga kétmanuálos, 15 regiszteres, hátuljátszós orgonája. Második legnagyobb munkája a nagyvárad-szőlősi plébániatemplom régi orgonája, mely eredetileg kétmanuálos, 12 regiszteres volt, 13 hangos pedálbillentyűzettel. Orgonaépítő tevékenysége Johannes Cremer és Országh Antal munkássága közé tehető.

Nagyváradai orgonaépítők a 20. században

Már a 19. század végén kezd változni az orgonák hangképe, megjelennek a romantikus hangszínek, az orgonaépítők igazodnak a kor zenei igényeihez, a templomban megvan a lehetőség az énekkarral való együttjátszásra. Az 1900- as évek orgonái teljességgel romantikus hangszerek, szerencsére orgonaépítőink soha nem estek teljesen a végletekbe a hangképekkel kapcsolatosan. Sok esetben az orgonák kevésbé alkalmasak a barokk orgonairodalom műveinek lejátszására. A megépített orgonák minőségileg nem tökéletesek, ezek mentségül szolgálhatnak a két világháború gazdasági körülményei, a század második felében pedig az a tény, hogy a nagyon jó minőségű anyagot nem lehetett beszerezni külföldről (bőrányag pneumatikus orgonákhoz, nyelv- és ónsípok, szerkezeti elemek).

Az első világháború és annak következményei nem kímélték meg nagyváradai orgonaépítőinket sem. Máshol tönkrementek, itt nálunk elvándoroltak. Sok orgona tönkrement, mert az egyházközségek a nyomorban még a javítási költségeket sem tudták előteremteni. Azzal, hogy a homlokzati sípokat elvitték a harangokkal együtt, a bajt tetőzték.

⁵ Molnár József: *Nagyváradai orgonaépítők*. Ref. Kalendárium 2003, 182–186.

Szeidl Ferenc

Húsz évet dolgozott Ausztriában és Budapesten Rieger Ottó gyárában. 1913-ban részt vesz Marosvásárhelyen a kultúrpalota orgonájának szerelésénél. Az első világháború előtt költözött Nagyváradra és Ország Antalnál dolgozott. Meghalt 1949-ben, Marosvásárhelyen.

Nagyváradon a legnagyobb munkája az evangélikus templomban található, 1926–27-ben bővíti és átépíti Ország Antal 1903-as orgonáját. Így lett az orgona kétmanuálos-pedálos hangszer 19 sípsorral.

Marosvásárhelyen a Kultúrpalota orgonájának alkalmazott karbantartója, munkássága egészen a Székelyföldre terjed ki, ahol sok új orgonát épített.

Jurászik Mátyás

Az 1930–70-es években dolgozott, mint harmóniumkészítő, zongora- és orgonahangoló Nagyváradon, javítások alkalmával ma is találkozhatunk jó minőségű harmóniumaival.

Szabó Gy. László

1908-ban született Bihardiószezen, mint tehetősebb földműves család gyermeke. Inasnak megy 16 évesen, kitanulja az asztalosmesterséget Bihardiószezen, 1926-ban szabadul, mint segéd. Elkészíti első orgonáját Köröstárkányban a baptista egyház templomában. Teljesül gyermekkori vágya, amikor 1941-ben megkapja az orgonaeépítő oklevelet.

Élete során 24 új orgonát épített. Ezenkívül számtalan orgonát javított meg a Partiumban, Erdély-szerte, egészen Csángóföldre. Mivel a szegényebb erdélyi egyházak nem engedhették meg maguknak új orgonák építését, így kereslet mutatkozott az olcsóbb harmóniumok iránt. Ez igény kielégítésére berendezkedett harmóniumok gyártására.

Nagyobb munkái közé sorolható a Nagyvárad Baptista Egyház kétmanuálos orgonája (1959), és az Avasújvárosi Református Egyházközség kétmanuálos orgonája (1958). Legnagyobb a nagyvárad-olaszi református templomban található kétmanuálos-pedálos orgonája. 1985-ben halt meg.

Crişan György

1931-ben született Aradon. 1970-ben költözött Nagyváradra, itt tanult orgonaépítéset Szabó Gy. László mellett. Harminc év alatt, előbb Szabó Gy. László mesterrel és annak unokájával, Molnár Józseffel, a későbbiekben pedig önállóan az egész ország területén orgonákat javított, bővített, épített és átépített.

Nagyobb munkái közé sorolható a szilágysomlyói római katolikus templom kétmanuálos orgonája, Csángóföldön, Butean a római katolikus templom kétmanuálos orgonája, valamint a popeşti-leordeni-i római katolikus templom kétmanuálos orgonája. Jelenleg nyugdíjas, a zeneiskolánál zongorahangoló.

Molnár József

1955-ben született Nagyváradon. A kolozsvári Műépítészeti Egyetemet végezte el 1979-ben. Anyai nagyapja mellett, Szabó Gy. László orgonaépítőnél dolgozott, részt vett új orgonák építésénél, átépítéseknél és bővítéseknél is. 1984-től önálló orgonaépítő kisiparos.

1992-ben Münchenben Grünwald I. Hubertus von Kerssenbrock orgonaépítőnél a műemlék orgonák restaurálását tanulmányozta. 1994-ben Budapesten részt vett a Kristian Wegscheider (Drezda) és Klaus Gernhardt (Lipcse) *Műemlék orgonák konzerválásának és restaurálásának gyakorlati problémái* című kurzusán, továbbá 1997-ben Sopronban hangszertörténeti és restaurálási tanfolyamon. Alapító tagja az Erdélyi Orgonaépítők Egyesületének.

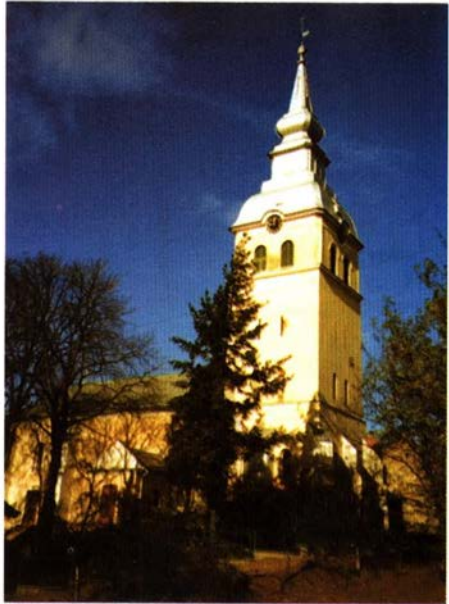
Nagyapja halála után (Erdélyben) több orgonát javított meg, s épített két új orgonát (6 sípsoros).

Nagyobb orgonajavítási munkái a nagyvárad-i premontrei (1987) és nagyvárad-olaszi (1992) református templom orgona-felújítása, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet orgonájának a javítása (1994), a kolozsmonostori Kálvária templomban Maetz Samuel 1792-es orgonájának újjáépítése (1998), a marosvásárhelyi római katolikus plébániatemplom orgonájának helyreállítása, újjáépítése. Kiemelkedik az Avasújvárosi Református Egyházközség új templomában Szabó Gy. László orgonájának újjáépítése (1998), mely munkálat a hangszer

bővítésével és új homlokzat tervezésével járt. A gyülekezet igényességét igazolja, hogy áldoztak egy nyelvsípsor beszerzésére a Szebeni Evangélikus Egyházközségtől.⁶

⁶ Molnár József: *Nagyváradi orgonaépítők*. Ref. Kalendárium 2003, 182–186.

Albis – református templom

A játszóasztal

Az orgona

II. ÉRMELLÉKI TEMPLOMOK, ORGONÁK, HARMÓNITUMOK

Albis és református templomának rövid története

Személynévből, az Albert régies, rövidített alakjából származik a település neve.¹ A tatárjáráskor elnéptelenedett helységbe IV. Béla magyar király az Elba mellékéről szászokat telepített be. Márton nevű papja 1332-ben pápai dézsmát fizetett.² A község legrégebb földesurai a Gutkeled nembeliek és ezek révén a Zólyomiak voltak. A törökök kiűzetése után gróf Kevenhüller József lett itt birtokos, majd Dietrichstein, később gróf Zichy Ferenc és gróf Stubenberg József.³

Temploma és annak tornya már a 13. században állt, itt temették el Zólyomi Dávidot. A templom kiemelkedő jelentőségű, mind építészeti, mind történeti szempontból. Ritka építészeti megoldásként a szentély a torony alatt helyezkedett el. A négyzetes alaprajzú tórész, amelyben katolikus templomoknál az oltár és annak felépítményei vannak, román keresztboltozat fedi. Ugyanígy a torony első és második emeletét is. Az első emeleten oldalanként két-két keskeny, lőrészerű, félköríves záródású ablak van. Kávájuk mély és rézsűs. Hasonlóak a második emelet ablakai is, ám itt a nyílások egyenes lezáródásúak. Aligha kétséges, az albisi templom tornya hajdan az ún. Öregtorony vagy donjon szerepét is betölthette: veszély esetén a tulajdonos család menedéke lehetett. A román kori építészetre jellemzően a toronyba vezető lépcsőt a vastag falba építették be. Hasonló megoldással találkozunk a sebesvári (Bologa) öregtoronynál is. Az Albisi család lehetett a templom építtetője, kegyura. A 14.

¹ *Királyhágómelléki Levéltár*. Egyházközségi iratok, 2. doboz

² *Királyhágómelléki Levéltár*. Egyházközségi iratok, 2. doboz

³ Borovszky, 37.

század végén a család messze kiemelkedett környezetéből. 1393-ban a Gutkeledek diószegi uradalmát, 1402-ben pedig a székelyhidit is megkapták Zsigmond királytól. Albisi Márton fia, Dávid mester zólyomi majd bihari ispán. Fia, I. Tamás már Zólyominak nevezte magát. A 15. század elején birtokközpontjukat Székelyhídra tették át, de temetkezési helyük továbbra az albisi templom maradt. Egy 1836. évi egyházi névtár szerint 1563-ban Domokos József volt a prédikátor, azóta a reformátusoké a templom.⁴

A templomhajó boltozata 1600-ban egy erős földrengés következtében beomlott. Helyette kazettás virágdíszes deszkamennyezetet készítettek, melyet később stukatorosra cseréltek ki.

Generális javítást 1875-ben, 1885-ben és 1957-ben végeztek.

250 kg-os harangját 1766-ban öntötték. Felirata: „*Az albisi ref. Sz. Ekl. Maga költségén csin. Anno 1766.*”⁵

Albis neves szülőtte Irinyi János, a gyufa feltalálója és Irinyi József író, egyike azon ifjaknak, akik 1848. március 15-én a 12 pontot közzétették.⁶

A református temetőben nyugszik Sas Károly, aki 41 évig volt albisi lelkipásztor, az 1848–49-es szabadságharcban pedig az első honvéd hadtest tábori törzspapja. A református templom kertjében világháborús emlékmű áll, tetején bronzból öntött, kiterjesztett szárnyú turulmadár. 1943 nyarán állították.⁷

Az orgona leírása⁸

Építési éve 1938, építője Wegenstein. Felirata: „*Ezen orgonát a magyar kálvinizmus sorspróbás, nehéz idején Isten dicsőségére, törhetetlen hitünk bizonyosságára áldozatos közadakozásból állították az Albisi református hívek, az 1938. évben.*” A játszótechnika pneumatikus, meghajtása villanymotorral történik. Az orgona homlokzatát egységes sípmező tölti ki. Az orgonát 1978-ban

⁴ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 2. doboz

⁵ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 2. doboz

⁶ Borovszky, 37.

⁷ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 2. doboz

⁸ Adatközlő: Dénes Béla lelkipásztor, 2002.

Kauffmann Mihály temesvári mester javította. Műszaki állapota jó, használatban van.

<i>Manuál: C—f, 54 hang</i>		<i>Pedál: C—d, 27 hang</i>	
Principal	8'	Subbas	16'
Bourdon	8'		
Gamba	8'	Ped. Copula	
Salicional	8'		
Vox coelestis	8'		
Octav	4'		
Fuvola	4'		
Quint	$2\frac{2}{3}$ '		
Ejükt	2'		
Sifflöte	1'		

Az asszonyvásárai református templom története

Az érmelléki dombok alatt, egy vízfolyás két oldalán fekszik a település. Neve 1203-ban bukkan fel: *Foro Regine (Forum Reginae)*. 1268-ban már mai formájában írják: *Ahzunwasara*, azaz a királynő vására, vámszedő és árumegállító joggal. 1203-ban Imre király a bihari vásárvámok kétharmad részét a váradi püspöknek adta, kivéve a királynő vásárainak vámjogát. A tatárjárás előtt királyi csószók és tárnokok éltek a faluban. IV. László király többször is megfordult a településen, több oklevelet adott ki 1272–1290 között. Itt nyilvánította „hűtlennek” Gutkeled nemzetbiztos Dorogfi Miklóst hatalmaskodásai miatt.

Püspöki tizedet a falu nem fizetett. Pápai tizedként János nevű papja 1336–37-ben 4–4 garast adott, ami rendkívül szerény településre utal. Középkori temploma a Pusztafalu nevű emelkedésen állt. 1552-ben 26 portát írtak össze a Szent István-káptalan birtokaként. A mai katolikus templom 1884-ben épült.

A faluban látható romos kastélyt Fráter István, Bocskai rokona és belső embere építtette. Később többször átépítették. Népi építészeti szempontból figyelemre méltóak a település pincesorai.⁹

⁹ Bihar megye útikönyve, 73–74.

A törökdúlás előtti időkben Asszonyvására a mai település helyétől északra terült el. A törökök elől menekülő nép a falu mai helyén, az akkoriban még erdős, bozotos, ivóvízben gazdag völgyben keresett menedéket. Itt épültek a lakóházak és itt épült fel a református templom is 1791-ben.¹⁰

A református egyház feljegyzései szerint a reformáció már a mohácsi vész után terjedni kezdett (1526). Első lelkésze minden bizonnyal az a Török Bálint által Debrecen reformálására hozott Bálint pap lehetett, aki 1536 körül Debrecenben és Asszonyvására környékén is terjesztette a reformációt. Valószínűleg ekkortól kezdve 1550-ig alakulhatott meg az egyházközség. A református iskola is még ebben a században szerveződhetett. 1552-ben megszűnt a katolikus plébánia, s csak 1784-ben alakult újjá.

Az első bizonyosan ismert református lelkész már 1633-ban rendes papja volt Asszonyvásárának: Debreceni István személyében.

A régi faluhelyen kőtemplom is állott temetővel. 1700-ban még állt, igaz, fedél és padozat nélkül, később összedőlt. Későbbi sírásók alkalmával több ruhadarab került elő. Ennek a templomnak a kriptájába temetkezhetett a Fráter család is.

A Kopasz-helyen 14 évig lakó falunak már Pércsi István a lelkésze, aki ugyanazon a helyen halt meg és temették el a templom melletti temetőbe. A mai helyre való költözéskor, 1703-ban Edelényi István volt a prédikátor.

1699-ben még nem volt rektora a már létező iskolának. A rektori tisztelet Győri mester töltötte be, aki Debreceni István prédikátor lányát vette el feleségül.

A református egyház hivatalos és anyakönyvi feljegyzéseit Derecskei András 45 évig itt szolgáló lelkész kezdte vezetni 1726-tól. Ekkor 78 családot tartottak nyilván, 1769-ben ez a szám 131-re nőtt. Az első anyakönyvi feljegyzések alapján 1769-ben 28 gyermeket kereszteltek, 1772-ben meghalt 33 személy, 1773-ban házasságot kötött 20 pár.

1772-ben náddal újrafedték a régi parókiát Darabont Péter főbíróságában. 1773-ban egy, az erdőben megkezdett pincét vásárolt meg és épített fel az egyház. 1772–74 között az iskolarektor Kápolnásy János volt, 1773-ban az egyházfi Balogh Ferenc.

¹⁰ *Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 6. doboz.*

A mai református templom 1790-ben épült, felszentelésére Szent Mihály havának (szeptember) 5. napján került sor. 1858–59-ben teljes javítás és toronyátépítés zajlott. A templom mai formáját 1894-ben nyerte, amikor tornyát új sisakkal látták el. Parókiája 1886-ban épült. A szószerk kőből készült, kehelyre emlékeztető formában. A hajó két végében egy-egy karzat van. Az úgynevezett kiskarban foglal helyet az orgona. A nagyharang 510 kg-os, 1929-ben készült. A kis-harang 350 kg-os, 1775-ből való, Johann Brunner műhelyéből. Az egyháznak volt még egy harangja, melyet Szegedi György a maga költségén öntetett 1748-ban. A bútorzat fenyőfából készült. 1950–1960 között a templom külsejét javították, belül festették. 1975-ben javították és festették a templom fedelét és a toronysisakot. 2005-ben a lélekszám: 279 református, 3 gyermeket kereszteltek, 6 temetés volt, 11 gyermek iratkozott be konfirmációra.¹¹

Az orgona leírása¹²

Építési éve 1885, építője Kerékgyártó István, Debrecen. Közkölt-ségen épült. Mechanikus traktúrájú, kúpszelládás, kétredős francia fűjtatóval. Homlokzatát három sípmező (7 + 7 + 7) alkotja, pótoltt fémsípokkal. Meghajtása villanymotorral történik. A homloksípkokat az első világháborúban elvitték. Bozsoki Sándor készített újakat. Ugyancsak ő újította fel a nyolcvanas évek végén az orgonát. Elvégzett munka: villamosítás, hangolás. 1996-ban került sor utoljára a sípok hangolására. Az orgona működőképes, de használaton kívül van; villanyorgona helyettesíti.

<i>Manuál: C–f, 54 hang</i>	<i>Pedál: C–f, 18 hang</i>
Principal 8'	
Bourdon 8'	Subbass 16'
Salicional 8'	
Flauta 4'	<i>Segédregiszterek:</i>
Geigen Principal 4'	Pedál Copula,
Superoct 2'	Tutti,
Tremolo	Diszkant Copula

¹¹ Az adatokat kiegészítette Székely István lelkipásztor, 2006.

¹² Adatközlő: Székely István lelkipásztor, 2002.

Asszonyvására harmóniuma¹³

Gyártója: Jurászik Mátyás. Cégjelzés: Jurászik Mátyás Orgona és harmónium építő üzeméből Nagyvárád. Hangterjedelme: 4 oktáv, C—c³, 49 billentyű. Műszaki állapota jó, működőképes.

Bályok és a református templom története

Először 1213-ban tűnik fel a település neve a Váradi Regestrumban. 1298-ban a Becsegergely nembeliek birtoka. Templommal bíró, de néptelen falujukat eladták Hegun fia, Lászlónak, a bályoki Szénás család ősének. Ők telepítették újra a falut a szilágysági Szarvad környékéről hozott lakosokkal. Bályok Pál nevű papja 1332-ben 2, 1333-ban pedig 8 garas pápai tizedet fizetett. Mátyás király 1472-ben hűtlenség címén elkobozta Bályoki Szilamér birtokait és kastélyait, és azt 1483-ban Filipec János váradi püspöknek adományozta. A Szénásiak 1519-ben visszanyerték birtokaikat, s 1552-ben mind a 14 1/2 portát ők birtokolták. Később Kun Gergely és Kabos József is birtokos volt a faluban. Ez utóbbiról írja Fényes Elek 1851-ben: „*az uraság tart itt egy kiseddóvó intézetet. Református temploma középkori alapokra épült. A ritka növényekkel teli park közepén álló kastélyt gróf Károlyi Tiborné, Degenfeld-Schomburg Emma grófnő építtette 1896-ban. Mögötte termálstrand.*”¹⁴

Bályok reformációja ismeretlen. Lelkipásztorainak névsora 1598-ban Darótzai Mihályt említi a falu első „újhitű” papjaként. A *cuius regio, eius religio* elve alapján a reformálódás 1552-re, a Szénásiak bályoki korszakkezdésére tehető.

Az egyházközség anyakönyve 1746-ban kezdődik. 1770-ig a község és az egyház egy volt. Elöljárói ugyanazok a személyek voltak. Az egymást váltó bályoki főnemesek mind a kálvinizmus elkötelezett és áldozatkész hívei voltak. Bocskai Pap Katalin egy 250 kg-os harangot is adományozott 1768-ban, amelyet háborús célokra elvittek 1917. április 19-én.¹⁵

¹³ Adatközlő: Jónás Sándor lelkipásztor, 2002.

¹⁴ Bihar megye útikönyve, 105–106.

¹⁵ Az egyházközség története. Összeállította Jónás Sándor lelkipásztor, 2006.

A templom eredete a 13. század végére tehető, amikor a község a Betsa család birtoka volt. (Bunyitay Vince szerint 1298-ban.) Valószínűleg ők építették az eredetileg gót stílusú kis templomot vagy kápolnát torony nélkül. A 16. században nagy átalakításon ment át az egész templom. Boltív helyett valószínűleg akkor kapta a deszkázott mennyezetet és épült a torony is. A templom többszöri (kb. négyszeri) átépítéssel nyerte el mai alakját. Legrégibb a keleti szűkebb rész, amely valamikor kápolna lehetett, körülötte temetővel. E résznek észak és déli oldalán állítólag egy-egy terméskővel berakott ajtó helye található. Három ablaka közül jelenleg kettő délre, egy északra néz. A templom nagyobb hajója később épült, azután a torony, végül a déli hajó, melyről már hiteles feljegyzés is van.

1766-ban a torony felső részét a vihar lesodorta, hat évig csonkán állt. Amint felépült, belesapott a villám. A kettős gömbbel ékeskedő toronysugár úgy megrongálódott, hogy 1810-ben le kellett bontani. 1821-ben a földesurak segítségével az eklézsia költségén egy díszesebb sugár épült, nagy gömbbel. Az elvitt harang helyébe a Közbirtokosság 1926-ban két új harangot vásárolt. A templom ablakait 1790-ben szélesítették. 1791-ben a mennyezetet felújították. Egyik kockájának a felirata ez volt: *„A tekintetes és nemes földesuraknak Isten háza iránt való kegyes buzgólkodásuk s patriciumok ide járulván, megújította a Bályoki Ref. Szent Ecclezsia az 1791-ik esztendőben, kisasszony havának 22. napján.”*

A régi székeket és kórusokat javították, a tornyot 1828-ban zsindeleyezték. Újra zsindeleyezték és festették 1849-ben. 1895-ben kívülről újravakolták. Mivel a hívek befogadására a templom szűknek bizonyult, a déli oldalon levő portikuszt lebontva új hajót építettek. Új székek, új karzat, új ajtók kerültek a régié helyébe. A templom keleti végén ajtót nyitottak, északi oldalára két ablakot vágtak s az ablakoknak vasrámát készítettek. A tornyot újonnan deszkázták, horganyzott lemezzel fedték, szürkére festették, tetejére vörösrézből gomb, kakas és csillag került. A munkálatokat 1895. április 25. és szeptember 15. között végezték. Költségeit a hívek, 815 lélek és gróf Károlyi Tiborné Dengenfeld Emma adományából fedezték.

1930-ban harmóniumot, 1934-ben Bod Róza és Ilona, atyjuk Bod József emlékére tett adományukból orgonát kapott a templom. 1947.

június 9-én a falun átvonuló vihar a templom tornyát ledöntötte. Ideiglenesen deszkából készült tető került a csonka toronyra, majd 1954-ben a hívek közadakozásából a torony falrésze is megemelve, újonnan épült a mai formájára.

A torony alatt kripta van, jelenleg a bejárata be van falazva, melybe valamikor az egyház patrónusai temetkeztek. Először 1825-ben Szénási Zsuzsannát, utoljára pedig 1935-ben egy Kabós Lajos nevű 8 éves gyermeket temettek bele. Említésre méltó még a földszinttől induló toronyláb X alakban összerótt tölgyfa gerendákból úgy megszerkesztve, hogy a falra nem támaszkodik és egyetlen vaskötés vagy vasszeg sincs benne.¹⁶ Utoljára 2001-ben a templomot kívülről javították. 2003-ban felújították az orgonát.¹⁷

1643-ból való egy úrasztali tányér, melynek külső körirata a következő: „AZ KENIER MELLIET MEG TEÖRVNK NEMDE NEM CHRISTVS TESTEVEL VALO KÖZÖSVLESE 1:COR: XVI: ANNO 1643”. A belső körirat: „AZ LELEK AZ MI MEG ELEVENIT, AZ TEST NEM HASZNAL SEMMIT: AZ SZOK MELLIEKET EN MONDOK LELEK ES ELET : 6.V.63” Két úrasztali terítő az adományozók neveivel: „*Ezen abroszt adta T. Szénás Sigmondné asszonyom eökegyelme Bocskai Pap Katalin asszony, a bályoki reformátum ecclesiának 1743.*” A másikon: „*Bályoki Szénás Józsefné Terjényi Rebeka a bályoki reformata szent ecclesiának, 1749.*”

Adatok a bályoki orgonáról¹⁸

Építési éve 1934, építője Wegenstein Richard. Adományból épült, az adományozó neve: Bod Róza, Bod Ilona. A felállítás dátuma: 1934. május 20. A játszómechanika pneumatikus, fújtatása lábbal történik. Az orgona homlokzatát három szimmetrikus sípmező (9 + 11 + 9) alkotja. A játszóasztal előtti álhomlokzat néma sípmaszkokból áll. Urnás díszítés látható a két szélső sípmező felett. Műszaki állapota jó, használatban van. Felújításra vár.

¹⁶ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 7. doboz.

¹⁷ Az egyházközség története. Összeállította Jónás Sándor lelkipásztor, 2006.

Bályok huszonkettedik lelképásztora Bod József volt, aki 44 éven át (1831–1875) szolgált a gyülekezetben. Fia, Bod Pál, aki gazdálkodó és köztisztviselőként álló presbiter volt, Bályokon élt. Két leánya volt: Róza és Ilona.

Bod Róza meglelkű, adakozó egyháztag volt. Tethős asszony volt, de állítólag öreg napjaiban szegényen halt meg, mert elosztogatta mindenét.

Az ő kezdeményezésére és áldozata révén lett

Bályoknak orgonája és harmóniuma 1934-ben. 1933-ban 10 ha erdőt adományoz az egyháznak azzal a kikötéssel, hogy „5 ha azonnal kivágattassék és az árából egy orgona építtessék.” Ezek szerint Bályoknak ez ideig nem voltak templomi hangszerei. (Nincs semmilyen feljegyzés arra vonatkozólag, hogy lett volna valamilyen hangszer.)

Két orgonaépítővel tárgyaltak: Szeidl Ferencsel (Nagyvárad) és a Wegenstein Lipót és fiai céggel (Temesvár). Ez utóbbi ajánlata és határideje volt jobb, így emellett döntöttek. (Lásd: Megrendelőlevél az orgona adataival.) Ugyanet-

WEGENSTEIN L. FIAI
ORGONA- ÉS HARMÓNIOGYÁR

Bályok harmóniuma

Gyártója: Wegenstein Lipót.
Célgjelzés: W. L. Nincsenek regiszterei. Amerikai szívólégszerű iskolai harmónium. 4 oktávós C—c³, 1 sor nyelvsíp, 1 crescendo térdnyomóval. Használható állapotban van.

Berettyószéplak és a református templom története

Simon bán volt a földesura 1228 előtt, később Széplaki Lőrinc, majd Héderváry Dénes. A 13. század végén a Turul nemzetségi birtokolta. A 16. század közepén már nyolc birtokosáról tudunk.¹

A település neve az 1291–94 közötti püspöki tizedjegyzékben tűnik fel *Villa Zeplak* alakban. A falu egy alkalommal 20 kepe gabona tizedet adott a püspöknek, papja pedig egynegyed márka szeretet-adományt fizetett.

A Turul nembeli Lőrinc fiai, Seraphin, Rubert és Gergely 1327-ben a falut három egyenlő részre osztották, a hídvámmal együtt. Uradalmuk területén, Sólyomkővár közelében állt Buzgó pálos kolostora (ecclesiae heremitarum de Buzgow), kegyuraságát osztatlanul hagyták, de osztoztak a faluban álló kúrián. Innen ered a település neve is: Széplak, jelentése: földesúri lakóhely, udvarház. A megkülönböztető előtag a Berettyó folyó közelségével kapcsolatos.

A község ősi temploma román kori építmény, melynek hatalmas, henger alakú tornyát és szentélyét 1869-ben lebontották. A hagyomány

¹ Bihar vármegye községei, 151.

szerint itt voltak hajdan a királyi vadászterületek, ahol bölényre is vadásztak és az átalakított torony volt a bölényvadászok kastélyának őrtornya.² Berettyószéplak középkori templomának védőszentje Szent Tamás. Papjai tizedként 3 garas tizedet fizettek, 1332-ben.³

A Berettyó-menti Árpád-kori település az 1500-as évek elején elpusztult.⁴

A református egyház az 1550–1560-as években létesült. Dr. Nagy Géza kolozsvári történész megállapítása szerint Széplakot Thuri Pál bihari lelkész és Czeglédi György váradi esperes reformálták. Széplak első lelkészének neve az 1569. évben Szegedi Mihály.

A torony sugarát 1726-ban 35 forintért csináltatták. *„1754-ben az Isten ítélete szállott a toronyra és megütötte az Istennyila pünkösdi utolsó napján.”* *„1751-ben a tornyot három kőlével erősíteni kellett. Csinálta Bartholomedie Josefus.”* *„1858-ban a templom leégett. A leégés után 6 öllel meg lett hosszabbítva napkelet felé. Azóta több ízben javítódott kívül és belül egyaránt.”* Tornyában jelenleg két harang van. A kisebbik az ún. soproni harang 1864-ből való. Súlya 528 kg. A nagyobbik az ún. aradi harang 1931-ből való. Súlya 938 kg. 1931-ben látták el mind a két harangot vaskoronával. A toronyóra beszerelési ideje ismeretlen, ma is működik.

Az orgona beszerzési ideje is ismeretlen, csak a feliratból tudjuk, hogy özv. Péterfy Józsefné született Nagy Mária asszony adománya.

Az úrasztalát Salánki Mihály és neje, Dombi Zsuzsanna készítették, a szószéket 1868-ban Bányai Mihály, Lengyel Dániel, Kacsza Péter, koronáját Végh János és Juhász István, ugyancsak az 1868. évben.

Irattárának legrégebb darabja 1751-ből való, a keresztelési, esketési és temetési anyakönyv. Parokiális könyvtárának legrégebbi darabja

² Bihar megye útikönyve, 106.

³ Bihar megye útikönyve, 106.

⁴ Tóth Lajos: *Berettyószéplak általános története különös tekintettel a református egyházra*, 1959. Kiadta: Tiszavirág kulturális folyóirat, V. évf. 1996. október, Budapest. Különszám.

egy énekeskönyv 1736-ból, Szenczi Molnár Albert zsolttár-fordításaival együtt.

Klenódiának legrégebbi darabja 1751-ből való, egy 145x145 cm méretű fehér vászon terítő, kék-sárga szálöltéssel kivarrva. Legrégebbi úrasztali pohara 1770-ből való. T. Szemes József özvegyének, Terjeni Rebekának adománya. Ezüst ötvös munka, oldalán a 12 apostol feje kimunkálva.

Nagyjavítás a tornyon és a templomon 1971–72-ben volt a hívek áldozatkészségéből mintegy 120 ezer lej értékben.⁵ A villanyvilágítást 1964-ben vezettette be az egyház. 1993-ban ipari gőz bevezetésével oldották meg a templom fűtését. 2001-ben a fűtést földgázzal való fűtésre cserélték, melyet 2004-ben központi fűtésre alakítottak át. 1996–2001 között új, emeletes parókia épült. 2002-ben a templom külső renoválására, ajtók és ablakok cseréjére került sor. 2000–2003 között jól működött a gyülekezet ifjúsági csoportjának Gábiel nevű bábcsoportja.⁶

1996-tól éves rendezvény a Széplakok találkozója.

Az orgona leírása⁷

Építési éve 1874. Adományból épült. Felirata: *„Ezen orgonát Isten ditsőségére készítette Péterfi Józsefné született Nagy Mária asszony a' maga költségén.”*

Pünkösti Apor orgonaépítő a következő jelentést készítette az orgonáról: A templom orgonakarzatán egy mechanikus-csúszkaladás, egymanuál-pedálos orgona áll. Építője Jónás István nagyvárad mester. Pontos építési dátuma 1874. október 25. Magáról az építőről és az építés évről sem a játszóasztalon, sem az orgonaszekrényen nincs felirat. Az adatok a szelepszekrény belsejében ceruzabeírással található. A hangszer klasszicista stílusú, neogótikus díszítésekkel.

⁵ *Királyhágómelléki Levéltár*. Egyházközségi iratok, 10. doboz.

⁶ A legújabb adatok Uszkay Huba lelkipásztor kiegészítései, 2006.

⁷ Adatközlők: Uszkay Huba lelkipásztor, 2002. Salánki Imre kántor, 2003. Pünkösti Apor orgonaépítő.

Öt síptükrös homlokzata 24 sípos (6 + 3 + 6 + 3 + 6). A játszóasztal az orgonaszekrény elé épült a karzat mellvédjébe. Pozitívnak álcázott három síptükrös homlokzatát néma sípmaszkok alkotják. A középső síptükrő helyén felirat örökíti meg az adományozót. Az egyredős franciafúvóhoz kézzel hajtható merevítőfúvó csatlakozik. Az orgonának jelenleg nincs fúvómotorja. Műszaki állapota: nem működik. Használaton kívül van. A regiszternevek olvashatatlanok.

Salánki Imre kántor, aki 45 évig szolgált az egyházközségben, visszaemlékezett arra, hogy 1974-ben ünnepelték az orgona századik évfordulóját. Az első világháború alatt elvitték a nagy sípokot (12 síp), pótolták 1940–41-ben. 1938-ban Szabó Gy. László nagyváradai mester hangolta. Utolsó javítása valószínűleg a hangolás volt. A megrongálódott légszákot próbálták foltoztatni, sikertelenül.

<i>Manuál C—f, 54 hang</i>	
Principal	4' 12 horgansíp a homlokzatban, a többi belső ón
Octav	2' 12 horgansíp a homlokzatban, a többi belső ón
Mixtura 3 sor	1' kevert, ón
Bourdon	8' fődött, fa
Fuvola	8' nyitott, fa
Fuvola	4' nyitott, fa
<i>Pedál: C—c, 13 hang</i>	
Subbass	16' bő fődött, fa
Violon	8' 6 fődött fa, a többi nyitott fa

Bihardiószeg és a református templom története

Diószeg nagyközség már a 12. század első felében kialakulhatott, a királyi várispánság keretei között. Neve 1285 körül bukkan fel, mikor Dorog fia, Péter lerombolta az egyedi monostor épületeit, köveiből pedig Diószegen tornyot építtetett magának. Püspöki tizedként először 74, másodszor 30 kepe tizedet fizetett. Papja jelentős összeget, egykettő márká szerzetetadományt adott. Pápai tizedként Mihály nevű papja szerény összeget: 14 garast fizetett. Ez talán azzal

magyarázható, hogy a 14. század elején a közeli Adorján vár ura, a Barsa nemzetségbeli Tamás fia, Kopasz Nádor kétszer is feldúlta Egyedet és Diószegtet.

Diószeg az évszázadok során fontos történelmi és művelődés-történeti események színhelye volt. 1551. február 3-án Fráter György váradi püspök, Erdély helytartója Diószegen tárgyalta I. Ferdinánd megbízottaival, Ecsedi Báthori István tárnokmesterrel és Erasmus Teuffel királyi főkapitánnyal a török távoztatásáról, Erdély átadásáról. 1604. október 15-e hajnalán Bocskai István hajdúi megtámadták Belgiojoso császári generális alvezérének, Johann Petz császári ezredesnek az Álmosd és Diószeg között menetelő seregét. Bocskai hajdúi megsemmisítő vereséget mértek a császáriakra. Báthori Gábor az 1609. április 27-én kelt szabadalomlevélben igen lényeges kiváltságokat adott Diószegnek, tekintettel arra, hogy 1604-ben élelemmel segítették Bocskai seregét. A tragikus sorsú Zólyomi Dávid, Bethlen Gábor legodaadóbb híve 1630-ban egyháztörténeti jelentőségű levelet írt a diószegi várból. Évi 50 forintos alapítvánnyal segítette a debreceni Kollégiumot. Diószegen a kurucok Bóné András vezetésével fegyvert ragadtak és elfoglalták a császárhű, gróf Gronsfeld várkastélyát, 1704. július 19-én. A 18. század végén rövid ideig nyomdája is volt Diószegnek.⁸

A templom 1609-ben épült. Építtetője Zerdahelyi Imreffy János. Ennek bizonyosága volt az északi falon elhelyezett márványtábla. Szövegét lemásolták, hogy így mentse meg az enyészettől, mely be is következett az 1795-ben történt javítás alkalmával, amikor a falrész újjátásakor ez leomlott.

1660–61-ben a dúló török csapatok a templomot is felperzselték. Mehemet aga 1667-ben Nagyváradon kelt levelében engedélyezte Diószeg városának az elpusztult szent egyházuk helyreállítását. A 17. század utolsó évtizedében ismét súlyos pusztulás éri a templomot, melynek oka ismeretlen, de az 1702-ben történt nagyméretű javítás ezt bizonyítja. 1725-ben ismét javították a templomot és a tornyot. 1740-ben a templomot zsindellyel fedték be. 1743. július 7-én a templom tornyát a villámvíz nélkül szétrombolta, de még ebben az évben, jobbra a város költségén új tető épült.

⁸ Bihar megye útikönyve, 61–66.

1742-ben Egerben öntettek egy nagy harangot 931 kg súllyal, ez 1746-ban meghasadt. Ezt a harangot, valamint a hozzá vásárolt anyagot Szegedi György öntő Nagyváradon újonnan öntötte. Az újonnan öntetett nagy harang súlya 12 mázsa és 12 font. Ez a harang ma is megvan.

1769-ben ismét javították a tornyot és téglából párkányt építettek. 1789-ben javították a templom mennyezetét és falait, valamint zsindeleyezték a tetejét. 1795-ben a templom északi részét alapjától kezdve újból építették, nyugati részén pedig egy kiugrót készítettek, mely a templom belső térfogatát egyharmad résszel megnövelte. 1796-ban készültek a templomi székek, úrasztala és a deákok karzata. 1797-ben a templom külső falait vakolták, 1798-ban ismét a templomi székek, legények karzata és a katedra készült el.

1808-ban építették a templom portikuszeit. 1818-ban a torony tetejét leszedték és újból zsindeleyezték, falait pedig teljes egészében lemeszelték. Öt új gömböt készítettek, négyet a kis-, egyet a főtoronyra, melyre új vitorlát és reá a régi kakas helyett csillagot tettek.

1851-ben készítették a gyülekezet közadakozásából az orgonát Besnyő Ferenc nagyváradai orgonaépítővel. Az orgona tíz változattal, 561 sippal, pedállal készült. Gyenge hangja miatt 1853-ban Várady Sándor javította az orgonát, hangját magasabbra vette, billentyűinek nehéz járását megkönnyítette és az egészet két új változattal megnagyobbította.

1864-ben a templomon és a tornyon módosítás, javítás történt. A torony falát 3,7 méterrel magasították meg, ablakokkal látták el és bádoggal fedték be. A templom délkeleti részében levő fakarzat helyébe téglakarzatot építettek. A templom közepén levő téglaszószek helyébe a templom délkeleti falára új, politúros fából készült szószeket készítettek, amelynél a feljárást a falban elhelyezett csigalépcsőzettel oldották meg. Szintén új, politúros fából készült az úrasztala és a rácsozat. A templom stukatóros mennyezetét famennyezetre cserélték ki. A templom tetőzetét bádoggal fedték be. A második világháború alatt 1944 októberében a templomot két lövedék érte, mely az új templom északi falrészét részben, valamint húsz padot elpusztított. Ekkor semmisült meg az egyik portikusban az egyházközségi levéltár anyaga. A templom restaurálása az 1945–50-es években folyt, a padokat 1952-ben pótolták. A levéltár akkor Csokalyon volt és épségben maradt.

**Asszonyvására
– református templom**

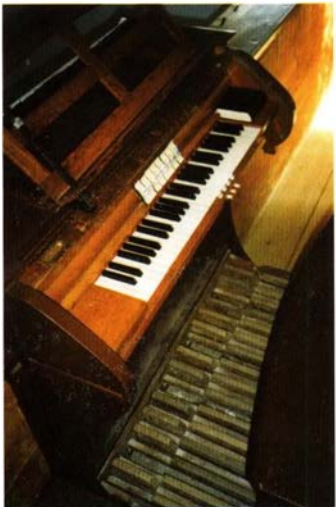

A játszóasztal

Az orgona

Bályok – református templom

A játszóasztal

Az orgona

**Berettyószéplak –
református templom**

A játzóasztal

Az orgona

**Bihardiószeg
református templom**

A játszóasztal

Az orgona

1957. augusztus 17-én egy orkán a bádogfedél nagy részét leszaggatta, melyet még az év folyamán kijavítottak. 1975-ben kezdődött el a templom renoválása.⁹

Diószeg pincészete, borászata messze földön híres volt.

A helység jeles szülöttei között említjük Diószegi Kis István református lelkészt, aki később a Tiszántúli Egyházkerület püspöke lett, Kis Pált, aki az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tábornoka volt, Domokos Lőrincet, aki 1803–16 között Bihar megye főjegyzője volt és gróf Széchenyi István többször is meglátogatta kőlyi birtokán.¹⁰

Történelmi előzetes az orgonákról¹¹

Talán az Erdélyben található összes régi orgonára illik a következő meghatározás: *műemlék*. Európában már kevés olyan régi orgona van, mint a nálunk levő református templomokban, megmaradva régi eredeti állapotukban. Századokkal ezelőtt is minden új, ami Nyugatról került Erdélybe, időbeni eltolódással történt.

Az erdélyi, jelenlegi partiumi régi orgonaépítők között találunk először szászokat, magyarokat, szlovákokat. Ezek a mesterek nyugati vándorévekben az akkori orgonaépítészeti kor stílusát hozták haza, s letelepedve életük végéig azt a típusú orgonát építették. Így az itteni orgonák és a nyugatiak között 40–70 éves eltolódás volt. A mi 1800-as években épült hangszereink az orgonaépítészet virágkorának, a barokk orgonának a hagyományait és hangképét (hangzását) őrzik. Nálunk, a református egyház szerényebb lehetősége miatt, az orgonacserék lassabban történtek, vagy egyáltalán nem, ezért templomainkban sok helyen régi orgona van.

Ma Nyugaton az ilyen orgonák nagyon értékesek, vigyáznak rájuk. Itthon bizony sok helyen már nincs értéke a régi hangszernek. Nem

⁹ *Királyhágómelléki Levéltár*. Egyházközségi iratok.

¹⁰ *Bihar megye útikönyve*. 61–66.

¹¹ Az orgonatörténeti tanulmány Molnár József munkája. – Vö. még Molnár János: *Ev. Ref. Egyház múltja és jelene, egyháztörténeti monográfia* Nagyvárad, 1885. – *Kovács L. A.* (Az orgona a reformáció alatt.)

is gondolnak a megjavításukra. Ezt indokolja a nehéz gazdasági helyzet, de sajnálatos módon a nemtörődömség is közrejátszik. Az utóbbi években talán egy kevés változás tapasztalható ezen a téren. Az orgona is megköveteli a rendszeres karbantartást, ápolást, hiszen másképp tönkremegy.

A reformációt követően megváltozott az egyházi liturgia, s vele együtt a templomi zene is. Luther Márton a következőket írta: „*A zene Isten ajándéka, nem emberi dolog.*” A református egyház eleinte nem fogadta be a hangszeret, az orgonát (1567-es debreceni zsinat tiltása), s ez éveken keresztül így volt. Ebben nagy szerepe volt az akkori református püspöknek, Geleji Katona Istvánnak, ki bár szorgalmazta a kántorképzést, de az „orgona bőgését” nem engedte meg a templomban.

A nagyenyedi református kollégium vezette be először az orgonát az énektanításhoz. A 18. század közepén több református egyházközség, a zsinati határozatok ellenére, orgonát épített magának. A későbbi zsinatok „de facto” tudomásul veszik az orgonát és szabályozzák beszerzésüket.

Az orgona megépítésének körülményei

Az orgonaépítés évében Ungi Márton (1820–1862) lelkész – később esperes – volt a diószegi református egyház papja, aki ugyancsak papi családból származott. Tanulmányai során a göttingai akadémián is volt. Molnár János 1885-ben írta: „*mint ember szelíd s nyájas magaviseletű volt, tudós fő, valódi költői tehetség*”. 1850. január 26-án Kis István városi főbíró felhívásban biztatta az egyháztagekat, aláírásra szólította fel őket egy létesítendő orgona-alap adakozására. Bár az egyházkerület 1815-ben s azt követően is a hangszerre vonatkozó állásfoglalása még mindig az, hogy az „*orgona nem a mi kultuszunkba való*”, Diószeg reformátusai ezen próbáltak változtatni, lelkészüik támogatásával. A nyugati református egyházban ez idő tájt az orgona már visszakerült az őt megillető helyre.

Napokon belül döntés született, ezt február 2-án az egyháztanács jóváhagyta, s február 25-én sikerült egyezséget kötni Besnyő Ferenc

nagyváradai orgonaépítővel az orgonaépítés tárgyában. Fontosabb munkái a nagyváradai premontrei, Berettyóújfalu orgonája. Hangszerein a kézművesség jeleit találjuk. A szerződés szerint az orgona 10 változatú, 561 sípja lesz és pedálbillentyűzete. Ára 924 osztrák értékű forint, ehhez még 42 osztrák értékű forintot csatoltak az aranyozásáért. *„Az orgona elkészült, de annak kijavítása és használhatóvá tétele végett 1851. december 2.-án, az egyház nevezett orgonaépítővel 84 osztrák értékű forint erejéig ismét szerződni volt kénytelen”*.¹² Az orgonajavításról nem maradt fent írás, de 1853. december 2-án a nagy pedálsípok egyikére ráírta a mester: *„...az orgonát nagyobbította Várady Sándor orgonaművész...”* Erősítette az orgona gyöngye hangját, melyet a gyülekezet éneklése teljesen elnyomott, billentyűi nehéz járását megkönnyítette és két új sípsorral megnagyobbította. Mindez valójában 6 többlet sípsor (Mixtura 4 sor és Oktávás cimbel 2 sor) észrevehető az orgona szellőadóján, hogy utólag építettek rá sípsorokat.) Mindezek a munkálatok a szerződés szerint 189 osztrák értékű forintba kerültek. Így az orgona ára voltaképpen 1155 osztrák forint volt. Azért nem Besnyő Ferenc orgonaépítővel végeztették el ezt a munkát, mert ő időközben – az orgona elkészülte után rövidesen – meghalt. Az orgona költségeinek fedezésében az egyház egészen az önkéntes ajánlatokra és az aláírások kötelező voltára támaszkodott. Így 1851-ben az orgona építésére önként adakoztak, váltó pénzben:

250 forintot	<i>Füzesi Sándor</i>
190 forintot	<i>a jankafalvi közbirtokosság ¹/₄ -ed évi regále jövedelmét</i>
100–100 forintot	<i>Kis István, Balogh Bálint, Deák Mihály, Deák János, Fazekas Ferenc, Füzesi Ferenc, Lukács Mihály lelkész, öreg özvegy Puskás Sándorné.</i>
50–50 forintot:	<i>Szalai János, Nagy Jánosné, Kazai Pálné, Krasznai János, Szaniszló Károly kántor, Bende György.</i>
43 forintot és 20 krt	<i>Fejér Gábor</i>
30–30 forintot	<i>Ungi Márton lelkész, Fazekas István, Szűcs János.</i>
25–25 forintot:	<i>Tarcsai József, K. Nagy Mihály, Jakab Sándor, Kovács Ferenc, Sz. Nagy Bálint, Bónis László.</i>

¹² Molnár János, *op. cit.*

20–20 forintot:	<i>Bónizs István, Szele József, V. Nagy András.</i>
20 forinton	<i>aluli összegeket – harmincan fizettek, ezek között Lindenfeld Lajos moz. Vall. Kereskedő 12 forintot és 30 krajcárt.</i>
10 forinton	<i>aluli összegben többen fizettek, azonban ezen megajánlott összegek jó része, mintegy 305 forint csak papíron szerepelt, azaz soha nem fizettetett be.</i>

(Adományok Könyve, jegyezte Szeremley S.)

Majdnem tíz év múlva, 1862-ben az orgonát javították.

Az első világháborúban elvitték minden templomi orgona homlokzati ón sípjait, ez alól nem volt kivétel a diószegi református egyház orgonája sem. Ezen sípok pótlása és az orgona javítása 1924-ben történt, melyről az orgona játszóasztalának fedelén található írás tanúskodik. A hiányzó homlokzati ónsípkokat cinklemezből készült sípokkal pótolták. Ezt a munkálatot Wegenstein Lipót és fiai temesvári orgonaépítő cége végezte el, Antal Gyula és Kaufmann Mihály orgonajavító szerelők által, akkori pénzben 27500 lejért. A játszóasztalon található írás szerint Kertész Nagy Gábor és neje, Bojtor Juliánna saját költségén adományozta az egyháznak. A munkálat ideje alatt Végh Imre asztalos adta az ellátást. Végh Imre Nagyváradon Ország Antal, Pécssett pedig Angster József orgonaépítő cégénél dolgozott asztalosként és orgonaépítő-szerelőként. A második világháborúban repesztalálatok érték a mennyezetet és az orgonát, továbbá beázások is történtek.

1959-ben Szabó Gyula László (diószegi származású) nagyváradai orgonaépítő javította az orgonát. A költséget a presbitérium vállalta. Valószínűleg ekkor épült a játszóasztalba a manuál-diszkant és pedálmanuál kapcsoló. A legutóbbi nagyobb orgonajavítás alkalmával újrabőrözték a fűjtatót.

Az orgona mechanikus gépezetes traktúrájú, csúszkarendszerű. A manuál és pedálmű elkülönítve a szekrény két részében található (szélső tornyok). Az emeletes fűjtató a két mű közé lett beépítve. Az orgona homlokzata tükrözi a kor ízlését, szimmetrikus sípelrendezéssel, négy mezőre osztva. A nagyobbak közül csak az egyikben vannak szóló sípok. Játszóasztala a homlokzat előtt lett beépítve a karzat mellvédjébe.

Nagyon sok régi orgonát átépítettek. A bihardiószei azok közé tartozik, mely eredeti állapotában van most is (szerkezete, sípanyaga,

játszóasztala, fúvója). Ez – manufaktúrális jellege mellett – emeli az orgona műemléki értékét.

A karzat oszlopai megsüllyedtek, ez azzal fenyegetett, hogy összedőlnek és megsemmisítik a hangszert. Az orgonát le kellett bontani. A javítás során egy belső szabályozó szerkezet épült bele, mely könnyíti az orgona beállítását. Cserélték és felújították a huzaltartó fésűket, melyek még könnyebbé teszik a billentyűk járását. Régebbi javítások alkalmával a Quint 22/3 sípsor sípjait levágták, átalakítva Oktáv 2'-vé, mely már van az orgonában. Sajnos az orgona hangképe egy árnyalattal szegényebb lett.

A játszóasztal billentyűzetén visszaállították az eredeti faborítást, mellyel 1851-ben épült az orgona.

Az orgona leírása¹³

Építési éve: 1851, építője: Besnyő Ferenc. Közkölségen épült. Későbbi javítások az 1853, 1924, 1959, 1987. évben történtek. Mechanikus, meghajtása villanymotorral történik. A baloldali sípmezőben a manuálsípok, a jobboldaliban a pedálsípok láthatók. A baloldali és a középső mező sípjai szólósípok, a többi dízsíp. Utolsó javítása 2001-ben történt, Molnár József munkája. Műszaki állapota kitűnő.

<i>Manuál: C—g³, 56 hang.</i>	<i>Pedál: C—c 13 hang</i>
Bourdon 8'	Subbass 16'
Flauta major 8'	Violin 8'
Principal 4'	Flautabass 8'
Flauta minor 4'	
Dolcior 4'	
Mixtura 4 sor 2'+1 ¹ / ₃ +'+1' + ² / ₃	Segédregiszterek:
— ma 3 soros	Ped + man. kapcsoló
Quint 2 ² / ₃ '	Man. oktáv kapcsoló, c ¹ —g ³ -ig
— ma Oktáv 2'	
Oktávás cimbel 2 sor 2'+1'	
— ma Oktáv 2'	
Tremolo	

¹³ Adatközlők: Szász Angéla kántor, 2002. Molnár József, 2002.

Bihardiószeg harmóniuma

Cimke: Standard-Organ. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³. A hangszert 2005-ben újította fel Molnár József.

Viola	4'	Diapason forte
Diapason	8'	Bass—Koppel
Dulcet	8'	Vox Humana
Echo	8'	Discant—Koppel
Melodia	8'	Principal forte
Vox Celeste	8'	Térderősítők

Csokaly és a református templom története

Durogh unokáinak (Gutkeled nemzetség) 1338. évi osztozásakor bukkan fel Csokaly község neve. Diószegi Miklós fiai, Konrád és Keled kapták. Később a Zólyomiak birtoka. A falut a Szentjobb felszabadítására Debrecenből indult császári zsoldosok elpusztították 1686-ban. Az 1692. évi kamarai összeírásban, mint hét éve lakatlan falu tűnik fel. A később visszatért lakosság 1724–25-ben felépítette református templomát torony nélkül, az utcafronttól mintegy 60 méternyire a telek mélyén. I. Lipót császár 1691-ben megjelent törvényt magyarázatában minimálisra csökkentette a protestánsok templomépítési lehetőségeit, csak torony nélküli, magtár- vagy pajtaszerű épületek emelését engedélyezték istentiszteleti célokra. Tornyt a templom 1790-ben kapott, miután II. József 1781-ben kiadta a türelmi rendeletet. Csokalyon a 18–19. század fordulóján több földszintes, többszobás klasszicizáló stílusú kismemesi kúria épült (a Fényes-, a Pappszász-, valamint az Oláh Béla-féle kúria).¹

A református egyház egyidős az újratelepült községgel. Az újratelepülés idején a Harmathy (vagy Guthy?) család parókiális célokra másfél telket adományozott.

1819-ben a templom és a torony tetejét újra zsindelyeztették, renoválták a templom külsejét és belsejét, karzatát és padjait s új,

¹ Bihar megye útikönyve, 66–67.

festett deszkamennyezetet készítettek. 1853-ban a templom új tetőszerkezetet kapott és cseréppel fedték be. 1865-ben új Mózes-széket készítetett Szabó György községi főbíró. 1883-ban Fényes István 98 forintért készítette a ma is meglévő díszes faragású tölgyfa úrasztalát. 1887-ben szószékkorona készült Szabó György községi főbíró adományából. 1885-ben megjavították a templom és a torony tetejét. 1886-ban újra zsindelezték a templomtetőt, Noszlopy Gyula adományából.

1891-ben a deszkamennyezetet kijavították. 1910-ben a templom és a torony tetejét horgonyzott bádoglemezzel fedték be, nagyrészt özv. Tóth Józsefné 5000 korona adományából.

1913-ban Farkas Gábor főgondnok új, belső bútorzattal látta el a templomot. 1933-ban a templom és a torony külső falait teljesen újravakolták, s a templom belsejét is kijavították, a bejárathoz téglajárdát építettek. 1934-ben a templom bútorzatát újrifestették. 1947-ben a belsejét kimeszelték. 1952-ben a templom és a torony külső s belső vakolatát javították s festették. 1956-ban a bádogzatot javították és festették. Villámhárítót szereltek fel. A külső festés kb. 6500 lejes költséggel történt.

1962-ben a templomot villamosították és betonjárdát építettek a bejáratához, kb. 7000 lejes költséggel. 1965-ben a templom és a torony falának külső és belső renoválása s festése zajlott 3000 lejes költséggel, nagyrészt önkéntes munkával.

1800 táján az egyháznak két kisebb harangja volt, melyek valószínűleg a toronyépítés idejéből származtak (1790). 1857-ben a két kisebb harangot Marczin Mihály presbiter saját költségén egybeöntette s ugyanakkor az egyházközség egy másik, nagyobb harangot készítetett. 1917-ben a kisharangot hadi célokra elvitték. Helyette 1929-ben készítetett az egyházközség egy új nagyharangot. 1930-ban a megrepedt kisebbik harangot újraöntötték.²

Csokaly jeles szülötte, Fényes Elek halálának 125. évfordulóján a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az Érmelléki Református Egyházmegye, valamint Székelyhid Község tanácsa emléktáblát helyezett el a református templom falán.³

² *Királyhágómelléki Levéltár*. Egyházközségi iratok 14. doboz

³ *Bihar megye útikönyve*, 66–67.

Az orgona leírása⁴

Építési éve 1864, építője ismeretlen. Adományozó: Szalay Zsuzsanna. Mechanikus, csúszkaládás, villanymotor fűjtatja. Homlokzata három szimmetrikus sípmezőjű (5 + 13 + 5). Átépitéskor a játszóasztal elé álhomlokzat készült néma sípmaszkokból. Pedálbillentyűzete nincs. Utoljára Crişan György hangolta 1991-ben. 1990-ben villamosították. Az orgona működőképes, de jelenlegi állapotában használhatatlan, villanyorgona helyettesíti.

<i>Manuál C—c³, 48 hang</i>		
Bourdon	2	8'
Principal		4'
Fuvola		4'
Oktáv		2'
Mixtura 2 sor		[1'']
Quint		1 ² / ₃ '

Adatok a csokalyi orgonáról⁵

Az 1848–49-i szabadságharc pusztításainak kiheverése után mind többször vetődik fel az óhaja annak, hogy orgonát állíttassanak a templomba. A presbitériumban 1860-ban kerül szóba először az orgona ügye. Ekkor azonban az egyház anyagi erejét az iskolaépítés vette igénybe. 1864-ben Fényes Lázár földbirtokos előterjeszti, hogy hazamosabb ideig volt gazdasszonya, néhai Szalay Zsuzsanna emlékezetére s az ő hagyatékából egy hat változatú, díszes orgonát épített s adományoz az egyháznak. Ugyanakkor egy 200 forintos alapot létesít az orgona karbantartási céljaira. A presbitérium örömmel és köszönettel fogadta az ajánlatot, s Isten kegyelméből 1864-ben megszólalt az orgona a csokalyi református templomban is.

⁴ Adatközlő: Mátyás Árpád lelkipásztor, 2002.

⁵ *A csokalyi egyházközség története*. Írta Bartha Kálmán. Királyhágómelléki Levéltár, 14. doboz.

Javították 1892-ben, Fáy András főgondnok 82 forintos adományából, továbbá 1901, 1926, 1934, 1946-ban és 1952-ben. Ebben az évben kisebb bádogzat- és csatornajavítást is eszközöltek, s megjavították az orgonát. A szükséges összeg alapja az egyház 1951. évi szénatermésének ára volt – 1500 lej –, a többit a hívek adták össze. A templom- és orgonaszentelési ünnepély 1952. október 31-én volt, szép és gazdag műsorral.

Csokaly harmóniuma

Gyártója: F. Kecskés – Temesvár. Cégjelzés: F. Kecskés, Timișoara IV. Str. Bolinteanu 16. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. Jó állapotban, használatban van.

Principal	4'	Forte
Flöte	4'	Bass Koppel
Diapason	8'	
Bass Flöte	8'	Vox humana
Hohlflöte	8'	Discantkoppel
Melodia	8'	Forte
Principal	4'	

Érkeserű település és a református templom rövid története

Lőrincz poroszló lakhelyeként 1215-ben tűnik fel a Várad Regestrumban Érkeserű neve. 1236-ban Keserűi Péter a birtokosa, aki tagja volt annak a bizottságnak, melyet IV. Béla hozott létre 1235-ben, hogy visszaszerezze az apja által eladományozott várbirtokokat. A 13. század elején is a Keserűiek birtoka. 1310-ben Keserűi Lukács özvegye, Keresztesi Margit 50 márka hitbér fejében megkapta a falu felét. A 15. század második felében már a várad püspökség birtoka. 1481-ben ott lakott Filipecz János várad püspök (1476–1490) egyik tisztje. Feltehetően a püspöknek is volt itt palotája vagy nyári rezidenciája. Erre utal a Püspökomb nevű magaslat, melyről Fényes Elek is említést tesz Geographiai Szótárában. Püspöki tizedet a falu

csak második alkalommal fizetett, 10 képét. Papjának szeretet-adományáról nincsen adat, valószínűleg akkor még nem volt egyházas hely. Pápai tizedként Péter nevű papja 1333-ban 6, Mátyás 1336-ban és 1337-ben 6–6 garast fizetett. 1552-ben 44 jobbágytelket írtak össze, Szalacs, Diószeg, Léta, Bagamér után az Érmellék legnépesebb települése volt, Horváth Péter volt a birtokosa. 1692-ben mindössze 8 háztartást vettek számba.⁶

A református templom különböző korszakokban épült falai, az eltérő téglák és befalazott ablakok, a torony melletti támpillérek, a déli falba rakott csücsíves ajtó, a templom körül talált sírhelyek, valamint a régi templom fundamentuma arra utal, hogy a reformáció előtt itt már állott templom. Egyes források a 15. század közepére teszik a középkori templom épülését. Az első építkezésre vonatkozó feljegyzés, egy karzat építése 1766-ból származik, melyet az egyházközség első Protocollumába jegyeztek fel: *„Építettett a Szent Ekklésia maga költségén egy kart akkori Gálfi Péter prédikátorságában...”* (269/159)

1778-ban felhagynak a templom körüli temetkezéssel. Ezután nagyszabású javítási munkálatok kezdődnek, a templomot 1800-tól megnagyobbították.

A haranglábat 1779-ben javítják és zsindelezik (269/156b). Ebben állhatott és szólhatott a Fráter Anna által 1645-ben öntetett kisharang. 1780-ban a templom tetejét is zsindelezik, a templom külsejét és belsejét javítják, meszelik, a templompadokat megújítják (269/156b). 1782 karácsonyán már új Úrasztala fogadja a híveket, mely *„az Isten Házába régisége miatt elrohadt asztal helyébe tsináltatott* (269/157).

1784-ben a templom „lerongyolódott” mennyezetét újítják fel (269/157). A következő évben, 1785-ben pedig új harangot öntet a gyülekezet.

1790-ben az addig különálló harangláb helyett téglatornyot építenek. A toronyépítést június 30-án kezdik meg, melyre külön adakoztak a gyülekezet tagjai (269/116).

⁶ Bihar megye útikönyve, 72–73.

A templom megnagyobbítására Csécsi Nagy János lelkészi szolgálata idején kerül sor. 1798 karácsonyán a lelkész elmondta a Presbitérium előtt: *„Igen szűk, rongyos és alkalmatlan lévén a Templomunk, közönséges gyűlésben sürgettem újonnan való építtetését, s ki toldattatását.”* 1799. január 1-jén pedig – írja a lelkész – *„a templomban az egész nép előtt proponáltattam, a nép helyben hagyta”* (269/94a). Ekkortól kezdve három éven át adakoznak a gyülekezet módosabb és szegényebb tagjai egyaránt a templom nagyobbitására. Az építkezés 1800 húsvét harmadnapján kezdődik és 1801-ig tart. Fát a Réz-hegységből és a margittai erdőből hoznak, meszet és deszkát Kolozs megyéből, a téglát mihályfalvi mesterek égetik, kőműves mester Derecskéről, ács-, asztalosmester Érsemjénből jött. 1800. október 26-án a régi kart szélesítik (269/90b), vele szemben újat építenek. 1801-ben a templom régi felét is újra zsindelezik, az egész templom mennyezetét lécelik, új nagy ablakok és új párkányzat készül. Az 1801. április 26-án tartott gyűlésen elhatározzák, hogy *„a templomi székek confuziója megszüntetése végett”* a templomépítés költségeinek pótlására a padokat az egyháztagnak megválthaták: *„hűségek és rangjok szerént”*. Sajnos, idővel ez még nagyobb konfúziót szült. Az első székekben ülők 2–2 forintot, a mögötte lévők 2–2 garassal kevesebbet fizetnek. Az így adakozók listája 1801-től 1805-ig lett feljegyezve. Az asszonyok felől tekintetes Gázsi Istvánné Fráter Anna, a férfiak felől a nemesek hadnagya, Szabó István ült az első székekben (269/54). A nemesek az északi oldalon, a kurátor a bírák első székében, a preceptor (algondnok) a déli oldal első székében ült. A keleti karzatban *„a rector tanítványai”*, a nyugati karban a *„meglett legények”* ültek. (269/93) 1801. május 18-ára elkészül a megnagyobbított templom 1317 forint 37 krajcár költséggel. A templombővítést egy 1814-ben készített festett fa emléktábla örökítette meg, ez ma is áll a templom belső falán: *„EZEN TEMPLOMOT AZ ÉR-KESERŰI HELV(ÉT) VALLÁSTÉTelt tartó EKKLÉSIA a napkeleti fél résszel megbővítettte; egészen pedig újj formába vétette tulajdon költségénn. T. CSÉTSI JÁNOS: PRÉDIKÁTORSA GÁBAN, és RÓSA PÉTER KURÁTORSA GÁBAN. 1800-dik ESZTENDŐ. P.S. / Y.S.”* A Presbitérium kőtábla készítését határozta el *„a templom északi részén lévő vakablakba, az a végre hagyatott*

négyszegű lyukba”, az ideiglenesen alkalmazott „*deszkatábla*” maradt meg a mai napig (309/2/58b).

1802-ben egy monostorpályi asztalossal új szószéket készíttetnek.

1808-ban Knapp György váradi órásmesterrel 1000 forintért és 10 köből búzáért „fertályos” toronyórát készíttetnek. Ugyanebben az évben önteti a gyülekezet harmadik, nagy harangját. A bővítési, felújítási munkálatok befejezését jelképezi a szószék északi oldalról délire való áttétele 1812-ben, „*ennek régi helyén egy gyönyörű szép templomi széknak csináltatása.*”

1834. október 15-én reggel az Érmelléket súlytó földrengés következtében a templom megreped a toldás helyén, a vakolat le hull a templomról és a toronyról. Közadakozásból újítják fel több mint 500 forint költséggel. Ugyanez a földrengés döntötte romba az értarcsai, gálospetri, vasadi és érkörtvélyesi templomokat.

1838-ban villám csapott a toronyba. 1859–61 között a templomot egészében és a torony alsó részét újonnan zsindelezik. 1896-ban 2000 forint költséggel javítják a templomot, 1899-ben a templomkertet körülkerítik. 1904-ben 260 korona költséggel kijavítják a 30 év óta pihenő toronyórát. Legutóbbi javítása 1982-ben volt, azóta nem működik.

1934-ben a jégverés leveri a templomtető zsindeleyét, ekkor cseréppel fedik be. Az addig zsindeleyes tornyot pedig 1938-ban cserélik bádogra, ekkor kap a templom új villámhárítót, csatornázatot.

A templomot többször is felújították, javították a 20. században is. 1922-ben külső-belső javítás, meszelés volt; 1953–57 között ismét javítják és lepadlózzák a templomot; legutóbbi teljes felújítása 1981-ben volt.

Az 1970-es években kerül sor a templomkert és a parókiaudvar rendezésére: vaskerítések állítására, cementjárdák öntésére, fásításra.

1986-ban új templomi padok készülnek, ekkor kap falemezburkolatot a templom belső falazata.

Miután 1994-ben a templom (1974-ben készített) csatornázatát lecserélik, a veszélyessé vált tetőszerkezetet 1998–99-ben újítják meg, a mennyezet faburkolatot, a templom fala lambériát kap. 2004-ben a két fakarzat átépítésére került sor a hívek adományából. A 30 éve

elnémult műemlék orgonát pedig a gyülekezet közadakozásból és magyaroszági támogatásból Molnár József nagyváradai orgona-építővel restauráltatja.

2005-ben a villanyhálózat kicserélésére, a templom teljes belső felújítására, valamint a harangok villamosítására került sor.⁷

A falu jeles szülöttei: Keserői Dajka János református lelkész, erdélyi püspök, Csécsi Nagy Imre orvos. Érkeserűben alkotott és hunyt el Szamadó Ernő költő.⁸

Az érkeserői orgona története⁹

Az orgonát az egyház feltehetőleg Szeidl Ferenc nagyváradai orgonaépítőtől vásárolta meg 1926-ban. A játszóasztalon a billentyűzet felett középen található ez az írás: „*Átalakította Szeidl Ferenc orgona építő, Nagyvárad*”. Az orgonaszekrény kiképzése és szerkezete arra utal, hogy a hangszer ennél jóval korábbi.

Az orgona felmérése alkalmával kibontották ezt a feliratot rejtő ablakot, és napvilágra került az eredeti orgonaépítő neve, amely 1926-ig volt ezen a helyen. Becsületére válik Szeidl mesternek, hogy ezt meghagyta az utókornak. A hangszer eredeti építője a felirat szerint: „*Készítette Vass István orgona-készítő Maros-Vásárhelyt, 1877-év, 5-ik műve.*” Vass István orgonaépítő ugyancsak a marosvásárhelyi Szabó János orgonaépítő műhelyében dolgozott, ennek haláláig. Eddig 11 épített orgonájáról volt tudomásunk.¹⁰ Ez tovább bővíti orgonáinak számát. Más egyházközségeknek is épített hasonló elrendezésű, megoldású ikerszekrényes orgonát. Ez a megoldás könnyebbé teszi a traktúrát az orgonában.

Szeidl Ferenc részt vett a Marosvásárhelyi Kultúrpalota Rieger-orgonájának szerelésénél, építésénél 1913-ban és így már volt kapcsolata a várossal, a környék orgonáival. Így alakulhatott, hogy

⁷ Összeállította Oroszi Kálmán lelkipásztor, 2006.

⁸ *Bihar megye útikönyve, 72–73.*

⁹ Összeállította Molnár József.

¹⁰ *Dávid, op. cit.*

ezt az orgonát egy olyan helyről hozták, ahova bizonyosan nagyobb építettek. (1930-ban költözött Marosvásárhelyre műhelyével.)

Az orgona mechanikus gépezetes traktúrájú, csúszkarendszerű, öt sípsoros pedál nélküli hangszer. A fújtató a karzat egyik oldalán foglal helyet. Az orgona homlokzata a bővítés, átépítés után is változatlan maradt. Játszóasztala a két ikerszekrény között található, így a kántor lelát a templomtérbe. A homlokzat szimmetrikus, ikertornya mezőjében 9 + 9 síppal. Eredetiek a belső principal és oktáv sípsorok, és az orgona fasípjai, a magház előfái ragasztottak.

Az első világháborúban a homlokzati sípokat rekvirálták, ezeket az átépítéskor Szeidl Ferenc cinksíppal pótolta. Az orgona hangképe az akkori, Erdélyben más mesterek által épített késő barokk orgonák diszpozíciójához hasonló. A hangszer átépítéskor Szeidl Ferenc változtatott az orgona hangképén, szerencsére minimálisan, a Mixtura 2 soros sípsor feláldozásával beépített egy Gamba 8' sípsort. Ennek szerkezeti megoldása részben pneumatikus szelládákkal történt, melyeket ráültetett a meglévő tőkére, illetve beépített a szekrénybe. Az orgona jelenlegi hangképe a következő:

C—f ³ , 4 1/2 oktáv, 54 hang		
Principal	4'	homlokzat cink + ónsípek
Oktáv	2'	ónsípek
Gamba	8'	cink+ ónsípek (utolsó oktáv)
Kopula	8'	fedett fa végig
Flauta	4'	fedett fa + ón
Tremulant		

Az orgona eredeti hangképe a következő volt (rövid mélyoktáv):

C—f ³ , 4 oktáv, 45 hang		
Principal	4'	
Oktáv	2'	
Mixtura	1 1/3' + 1'	
Kopula	8'	
Flauta	4'	
Tremulant		

Az orgonában ceruzairások találhatóak, a regiszterhúzóknak deszkáján hátul olvasható: „*Mixtura 2 sor*”, ez valószínűleg a Vass István kézírása.

Érkeserű harmóniuma

Gyártója: Tittler. Cégjelzés: *Orgona és harmónium készítő mester Tittler Budapest, alapítva 1910*. Hangterjedelme: 4 oktáv, C—c3, 49 billentyű. Műszaki állapota jó, használatban van.

Érköbölkút település és a templom rövid története

Olyan kútra vagy forrásra utal a település neve, melynek gödrét odvas vagy kivájt belü fatörzsszel bélelték ki. Neve a püspöki tizedjegyzékekben bukkant fel. 1291–94 között a falu egy alkalommal 17 kepe gabonatedet adott a püspöknek. A pápai tizedjegyzékekben nincs feltüntetve. A Köbölkúti nemesek birtoka volt. 1480-ban Köbölkúti János és Kereki László megölték rokonukat, Kereki Jánost. Mindkettőjüket fej- és jószágvesztésre ítélték, a birtokot pedig Mátyás király a Zólyomiaknak adta. Furcsa, de a falu neve nem szerepel a Zólyomiak 1536. évi birtokösszeírásában. 1552-ben 22 portát írtak össze. Litarati Mihály 8, Ghencsey Ferenc 7, Strelemhey András 1, Némethi László 6 portát birtokolt. 1692-ben 9 háztartást írtak össze. Az 1720-as országos összeíráson 44 jobbágyot és 4 taksást vettek számba.¹¹

1291-ben így írják: „Kubulkut”. Már a 13. században templomos hely. Az, hogy ki építtette és milyen formában, nem ismeretes. A templom a reformációval is régi formájában maradt, a török uralom végéig. A törökök kiűzetésével a templom leégett. 1730-ban a romtemplom szentélyét lebontották és a hajó szélességére és magasságára építették ki. 1750-ben újabb átépítések történtek. „*Valami rongyos tornya*” (Zilahy) megmaradt, amit 1823-ban le kellett

¹¹ Bihar megye útikönyve, 101.

bontani, helyette haranglábat készítettek. Tornyát 1851-ben építették hozzá, a mai torony 1859-re készült el. Előbb zsindeletű volt, majd a toronyra bádog és a templomra piros cseréptető került. Végleges formája 1886-ra alakult ki. 1970-ben újra vakolták.¹²

Egy 1836. évi egyházi névtár szerint 1604-ben már virágzó református egyházközség volt. A 19. század végén Bónis Elemérnek és Varjú Elemérnek volt nagyobb birtoka. Borovszky Samu írja: „*Varjú Elemér ismert nevű heraldikai író, köbölküti birtokos*”.¹³

Az egyház birtokában van 11 darab régi kanna, kehely és tányér.¹⁴

Az orgona leírása¹⁵

Építési éve: 1905, építője Kerékgyártó István. Adományból épült. Felirata: „*Az örökkévaló Isten dicsőítésére építette ezen orgonát Csönki Ferenc özvegye született Galambos Juliánna Asszony Közösén szerzett, Istennek köszönt javaikból az 1905-ik évben.*” Mechanikus traktúrájú, fűjtatása lábbal és villanymotorral történik. Az orgona szerkezete kúpszélládás, kétszárnyas francia fűjtatóval. Az orgona szerkezetén, kúpszélládáin beázás nyomai láthatóak. Homlokzati beosztása: három szimmetrikus sípmező, szóló sípokkal (7 + 9 + 7). Két szélén fent két kis mező, néma díszsíppokkal (2 × 5 + 5). 1971-ben javította Szabó Gy. László. Műszaki állapota leromlott, de használatban van.

<i>Manuál C—c³, 48 hang</i>		<i>Pedál: C—c, 13 hang</i>	
Principal	8'	Subbass	16'
Bourdon	8'		
Salicional	8'		
Flauta 4'			
Super Octav	2'		
Vox Humana	8'		

¹² Királyhágómelléki Levéltár: Egyházközségi iratok.

¹³ Bihar megye útikönyve, 101.

¹⁴ Borovszky, 105.

¹⁵ Adatközlő: Czondi István lelkipásztor, 2004.

Adalékok az érköbölküti orgona történetéhez

2004. szeptember 21-én az érköbölküti orgonaszekrény hátsó oldalán a következő ceruzafeljegyzéseket találtuk: Tötös N. István, „*Itt voltunk teljes felszereléssel, semmi nélkül a Román Hadsereg Patai Lajos*”. Irta Kis János. Kocsis Lajos, Ajtai József 1925, Czap András, Szentes Béla rfm. tanító (ő volt az utolsó rektor), Vágner Gyula, Katona Lajos, Buda Juliska 1920, Boros Sándor (volt harangozó), Erdei József 1909. Egeresi Gábor gondnok elmodása szerint ezek mind régi, köbölküti református családok.

A szekrény bal hátsó szélén olvasható: „*Ezen orgonát javította 1933 márciusában először esőbeázás után, másodsor az orosz hadsereg által megrongált szerkezetet újra kijavította 1946 márciusában Mesnyi János Orgonajavító Nagyvárad, Rákóczi út 25.*”*

Az érkörtvélyesi református templom története

Körte, régies *körtvély* szóból származik a település neve. Tulajdonképpen jelentése: vadkörtefákkal benőtt terület. Neve későn, 1342-ben bukkan fel: *Kurthuleus* alakban. A Balog-Semjén nemzetségből származó Kállayak birtoka volt. Tipikus átmeneti település az érmelléki fekete föld és a nyírségi homokvidék között. A történelmi Szabolcs vármegyében alakult ki, de az 1598. évi házösszeíráskor már Szatmár megyei településként tűnik fel: *Kortvelies* néven, mint hódolt község.

A 14. század közepén már egyházas hely. A falut keményen érintette mind az 1829. júliusi, mind az 1834 októberi földrengés, melyeknek epicentruma az Érmelléken volt. Fényes Elek Geographiai Szótárában olvashatjuk: lakja 9 római katolikus, 498 görög katolikus, 1132 református és 46 zsidó. Református és görög katolikus templomát Fényes Elek is említi.*¹

* a szerző kiegészítése

*¹ Bihar megye útikönyve

A református templom 1840-től 1848-ig épült, a régit a földrengések rongálták meg, de különben is szűk volt már az 1182 lelkes gyülekezetnek. A mai templom alacsony toronnyal épült. 1840. szeptember 2-án kötött szerződést a presbitérium a templom felépítésére. A fedezet begyűjtése már 1835-ben megkezdődött. 1840 nyarán bontották le a falakat, amikor a fal tövében régi pénzérmeket találtak. Kripta is volt a templomban, amelyet 1837-ben bontottak ki. E kripta teteje magasabb lévén az építendő templom földszintjénél, leszedtek a falazatból, és úgy fedték be ismét. E kriptába 1789. január 1-jén temetkeztek.

A templom építése sok nehézséggel történt. Lassan mégis haladtak a cél felé, mert 1842-ben már áccsal, 1843-ban pedig ablakkészítő asztalossal kötöttek szerződést. A templom készült, a torony építését határozatban mondta ki a Presbitérium 1848. április 22-én. Az új templomban a régi padokon, tölgyfagerendákon ültek, a tető cseréppel volt fedve, a toronyban haranglábon állt a harang a zsindeletető alatt. 1868-ban a részletekben beszerzett deszkából új padokat, úrasztalát készítettek s a régi padokat a karzatra és padlódeszkának használták fel. 1854-ben orgona készült 901 forint értékben. 1875-ben újítani kellett a toronytetőt, a templomtetőt. A tornyot csak 1880-ban javították, befedték zsindelettel, a templomot pedig bádoggal 1875-ben. 1880-ban kijavították a falrepedéseket, a tetőt lefestették, csatornát készítettek, kívül-belül kimeszelték. A szószékre 1886-ban Garnai Elek és felesége koronát készíttetett, ugyanezen jötevők 1896-ban leöntötték a templompadlót. 1900-ban magasra emeltette az egyház a tornyot és bronzlemezzel fedték be. Toronyórát állíttattak be és a régi gömböt nagyobb cserélték ki. Két régi harang helyébe három új került, melyeket a falba épített vasállványra szereltek. 1901-ben a templomtetőt befedték. 1902-ben javították az orgonát. Az első világháború áldozatul követelte az orgonasípokot és a két kisebbik harangot. A két harang helyébe 1924-ben az egyház, az orgonasípok helyébe a férfi énekkar szerzett újakat. A női énekkar pedig a nyugati karzaton emelt padozattal tizenöt darab beépített padot készíttetett. A két kisebbik harangot ismét elvitte a második világháború, amelynek átvonultakor a templomot és a tornyot több ágyúlövés érte, falait

Csokaly – református templom

A játszóasztal

Az orgona

Érkeserű – református templom

A játzóasztal

Az orgona

Érköbülkút – református templom

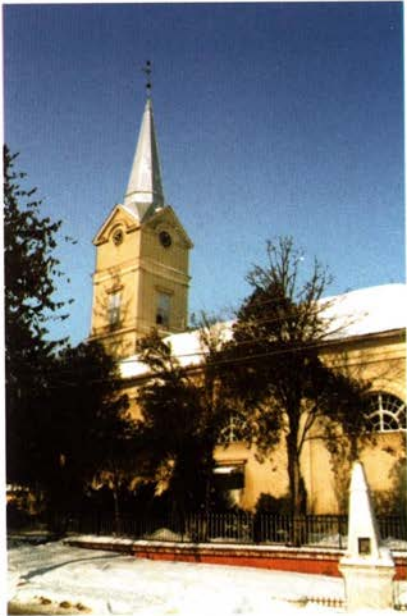

A játszóasztal

Az orgona

Értkörtvélyes – református templom

A játszóasztal

Az orgona

áttörte, a nyomás bezúzta az ablakokat. A lövedék-szilánkok megrongálták a déli oldal csatornáit.

Az ablakokat 1944 novemberében, a falakat 1945 nyarán javították meg. 1951-ben történt a torony külső-belső újrafestése. 1955-ben és 1957-ben a templom fehérbádoggal fedelét újították meg. 1958-ban a meglévőnél egy nagyobb és egy kisebb harangot kellett beszerezni. 1966-ban történt a templom stukatórozása, valamint a bútorzat festése.*²

Az orgona leírása¹⁶

Építési éve: 1854, építője ismeretlen. Cséke József adományából épült. Mechanikus traktúrájú, fűjtatása lábbal és motorral történik. A homlokzat öt mezőre tagolódik, szimmetrikus elrendezésben (7 + 5 + 9 + 5 + 7). Két nagyobb toronyból áll, a középen összekötő három kis mezővel. A homlokzati sípmezőben aranyozott faragványok állnak, a tornyokon urnás díszítés. A sípok száma: 197 fémsíp + 32 homloksíp + 187 fasíp, összesen: 384 síp (Szűcs Levente kántor számolta meg). 1981-ben javította Bozsoki Sándor. Műszaki állapota jó, használatban van.

<i>Manuál C–f, 54 hang.</i>		<i>Pedál: C–f, 18 hang</i>	
Principal	8'	Bourdon	16'
Bourdon	8'	Gamba	8'
Gamba	4'		
Oktáv	4'		
Oktáv	2'		
Mixtura	[1 $\frac{1}{3}$ '?]		
Tremolo			

*² Egyházkerületi Levéltár, gyülekezeti anyagok.

¹⁶ Adatközlő: Szűcs Levente kántor, 2002.

Adalékok az érkörtlvélyesi orgona történetéhez¹⁷

1981-ben tűz ütött ki a templomtoronyban. Biztonsági okokból szétszedték az orgonát és bevitték a parókiára. Sokáig ott volt szétszedve. Bozsoki Sándor lelkipásztor rakta össze. Korábban Buzgău Ionel érkörtlvélyesi zenész hangolta, szakszerűtlen módon, a sípokból levágott egy-egy darabot. Ezért egy sor sípot el kellett távolítani javítás végett, ez mindmáig nem került vissza.

1981-ben visszakerült az orgona a korábbi helyére. 1991-ben felújították – szintén Bozsoki Sándor –, ekkor villamosították az orgonát. 2003. február 17-én az orgona hátsó ajtaját levéve a következő bejegyzéseket találtuk:

- *Nagy Gedeon sir. 1945 III. 5.kén*
- *Szűcs Lajos inas javította 1968. július 31.*
- *Tanca Gheorghe inas javította*
- *Pápai Ferenc 1945 III.4.*

A fasípok oldalán:

- *ifj. Szűcs Lajos javította 1969 VIII 28*
- *Szabó Ferenc 1970. VII. 15.*
- *Bíró Jenő (nemesi családból származott az 1900-as évek elejéről)*

- *Kiss Ruben Mester javította 1968 jul. 31.*
- *Bíró Jenő 1941*

¹⁷ Adatközlők: Szabó József lelkipásztor, Szűcs Levente kántor

Érmihályfalva és a református templom története

Első lakosai a királyi várbirtok népei lehettek.¹ A templom legrégebb téglái bizonyára látták a tatárdúlás borzalmait, mert valószínűleg az egyik régi oklevélben említett Nagy Mihály nevű szabolcsi főúr alapítása, már 1067-ben. Nem lehetetlen, hogy ő rakta le az első templom alapjait a mai helyén, három megyehatár találkozó pontján, a helység legmagasabb dombján. A település a tatárjáráskor elpusztult, temploma valószínűleg megsemmisült. De csakhamar megépült, mert már 1270-ben az ősbirtokos Turul Comes özvegye, aki Boldog Margittal (IV. Béla leányával) együtt viselte az apácáfátyolt, Mihályt a Nyírben Szabolcs mellett szétosztja. Talán a templom újjáépítése az ő érdeme.

Bunyitay Vince 1884-ben a következőket írja: „Középkori egyháza némi részeiben áll ma is, sőt egy-két darab belső szerelvényeiből is ránk maradt. A községben magas homokdomb emelkedik, szakasztott mása annak, melyről egy 1329. évi határjáró levél azt mondja, hogy a községen kívül észak felé... domborodik, és annak közönséges neve Bérch. E dombon áll az egyház keletelve, s egészen téгла épület. Hajója 7,3 m széles, a nyugati végétől kelet felé 14 m hosszan még a régi falak állanak; többi része újabbkori toldás, ablakai teljesen átalakítottak. A hajó északi falánál egy tám még megvan s arra enged következtetni, hogy az egyház eredetileg boltozott vala, s átmenetkori épület. Ugyancsak északi oldalához ragasztva egy 2,7 m vastagságú falnak nyomai látszanak, mely ha épület fala volt, akkor az egyház mellett valamely eddig ismeretlen monostor helyét kereshetjük.”²

A ránk maradt történelmi adatok arról tanúskodnak, hogy Nagy-Mihály régi és nagy egyházközség már 1284-ben létezett. Akkori papjának neve Péter.³

¹ Bihar megye útikönyve 76–80.

² Bunyitay, 1884, 269.

³ Az érmihályfalvi református templom története. Összeállította: Gede Ildikó lelkipásztor.

I. Károly király 1312-ben Turul n. b. Nagymihályi Gergelynek vámszedési jogot adott, aki a jövedelem tizedét a Szt. György tiszteletére emelt templomnak adta. 1457-ben már vásártartási joggal bírt: *libertis fori*.⁴

A 14. század elején már annyira tekintélyes község egyházi szempontból, hogy egyszerre két lelkészt is tart: Pált és Miklóst 1332–1337 között. Az 1491-ből származó harang feliratából tudjuk, hogy akkori lelkészének neve Veres Mátyás. A reformáció, mely korán beköszöntött a helységbe (1552), új fejezetet jelentett a gyülekezet történetében.

Érmihályfalva három különálló települést és egyházközséget foglalt magába: Újváros, Tótfalu, Nagy (*Nog*) Mihályfalva. Tótfalunak külön temploma volt, amelyről azonban semmi írásbeli dokumentum nem maradt fenn. A másik két helységnek egy temploma volt a mostani helyén. Minél jobban nőtt lélekszámban a gyülekezet, a templom annál kisebbnek bizonyult, amiért is több ízben megnagyították.

1552-től a török hódítása és dúlása fokozódott Biharban. Feljegyezték, hogy 1583-ban hét települést égettek fel a megyében és 440 embert vittek rabságra. 1587-ben Mihályfalvát is feldúlták. A templom is leégett. A törökök el akarták vinni a templom harangját is, de beejtették a Móka patakba. A harang ott maradt az új templom felépüléséig. 1714-ben épülhetett újra a régi templom romjain az a templom, amelyet Mester Miklós a saját költségén építtetett Bessenyei István prédikátorsága alatt.

A 17. és 18. században, az ellenreformáció idején Érmihályfalva lakosságát gyakran sodorta nehéz helyzetbe a református hite mellett való töretlen megmaradása. A gyülekezet lélekszámának állandó növekedése folytán a templomot 1771-ben bővítették Fényes László prédikátorsága alatt. A bővítés a keleti részen történt, kb. 8 méterrel. A templom nyugati fele, a torony felőli része 1786 és 1794 között épült. Akkor a régi fatorony helyett kőtornyot építettek, amelyet összekötöttek a templommal.

Az 1800-as évek elején az egyházközség lelkipásztora Kuthy tiszteletes (?) volt, lélekszáma pedig 1319.

⁴ Bihar megye útikönyve 76–80.

1841-ben a tornyot 2,5 öllel magasabbra emelik, hogy hasonló legyen a debreceni református templom kettős tornyához.

1887-ben újra szükségét látták annak, hogy a létszámban meggyarapodott eklézsiának a régi helyébe egy tágasabb, hosszabb templomot építsenek. A régi templom anyagából, amit lehetett, felhasználtak. Felújították a templom teljes bútorzatát. 1888-ban új orgonát kapott a templom, mely mindmáig használatban van. A templom munkálatai 1892 őszén fejeződtek be, és azt követően nagy ünnepséggel adták át rendeltetésének. A templom átépítése Szőke János prédikátorsága idején történt.

1906-ban Szathmáry Sándor lelkipásztor idején a tornyot újrafedték, bádoggal.

1927-ban Csiri Sándor főgondnok a gyermekek és az ifjúság számára a templom délkeleti oldalán végig egy hatalmas karzatot építtetett.

1937-től a gyülekezet lelkipásztora Sass Kálmán tiszteletes volt.

Nagyobb javítás és változtatás a tornyon 1955-ben történt, amikor a falazatot öt méterrel magasították és a második világháború alatt megrongálódott faszervezetet tűrhető állapotba hozták. Sajnos a renoválás alkalmával az elvégzett munkálatok következtében a torony kupolája elveszítette régi stílusos szépségét és a hatalmas tornyot egy kis kupola fedi be. Az idők folyamán a templom külső és belső része is megrongálódott. A vakolat lehullt és szükségessé vált a templom javítása, ez 1968-ban történt, Mihályi Zoltán szolgálatának idején, amikor a templomkertet körbekerítették és megépítették a templom előtti feljártot. Belső felújítás 1982-ben történt, Szűcs Gyula tiszteletes idejében. A templom legutolsó külső-belső teljes felújítása, mintegy hatévi folyamatos munka után 2004 őszén fejeződött be.

Úrasztali edényei közül a legértékesebbek: a 16. század második feléből származó aranyozott ezüst, ún. Mária-kehely, egy ezüst pohár aranyozott felső karimával 1680-ból, egy fedeles ezüst korsó 1758-ból. Úrasztali terítői közül egyik legértékesebb 1774-ből származik, Ketzeli Krisztina adománya.⁵

Mihályfalva 1800 holdnyi határát már az 1772. évi úrbérrendezéskor első osztályúnak tüntették fel. A 19. században a Bernáthok,

⁵ Bunyitay, 1884, 269.

majd a század második felében Lovass Károly és a Bujanovics család rendelkezett nagyobb birtokkal. Az utóbbi kastélyát dendrológiai park övezte.

A római katolikus templom 1901–1904 között épült.

Érmihályfalván 1650-ben református, 1755-ben római katolikus, a 19. század végén izraelita elemi iskola működött.

Az elmúlt évtizedben került a kisváros központjába Bocskai István mellszobra, valamint egy emléktábla, mely Petőfi Sándor 1847-es ottjártát örökíti meg. A település híres szülőttei között van Kuthy Lajos író, dr. Andrassy Ernő orvos, az Érmellék neves kutatója, Fekete Károly festőművész, Zelk Zoltán költő, író, Máté Imre költő.⁶

Az orgona leírása

Építési éve: 1888, építője Országh Sándor. Cégjelzése: „*Lovag Országh Sándor Kir. Orgona Építő, Budapest 1888.*” Mechanikus- csúszkaladás traktúra, fűjtatása lábbal és villanymotorral történik. A Principal 8' és Octav 4' sípjai a homlokzatban állnak, cinklemezből, öt szimmetrikus mezőben (5 + 5 + 5 + 5 + 5). A szelládán minden sípsornak két csúszkaléce van, ezáltal csökken az összeszólás veszélye. 1989-ben villamosították. (12/1989. Sz. Presbiteri határozat) 1991-ben az orgona javítását és takarítását Crişan György végezte el. A munkálatok 12000 lejbe kerültek (3/1991. Sz. Presbiteri határozat). Utolsó javítása 2001 decemberében történt, a tisztítást, hangolást Molnár József végezte el.

<i>Manuál C–f, 54 hang</i>		<i>Pedál: C–f, 18 hang</i>	
Principal	8'	Subbass	16'
Fuvola m[ajor]	8'	Okt. Bass	8'
Salicional	8'	Ped. Man. Coplung	
Oktáv princ.	4'	Segédregiszterek pedálban:	
Fuvola d[olce]	4'	Tutti	
Mixtura	[2 ² / ₃ '?]	Piano	
Tremula		Szélkieresztő	

⁶ Bihar megye útikönyve, 76–80. Lajos Miklós – Báthory Ferenc: *Adatok Érmihályfalva történetéhez*, 1995. – Sass Kálmán: *Valea lui Mihai református templom*. In: Református Árvaházi Képes Naptár, 1938, 118.

Presbiteri jegyzőkönyvi kivonat, 17/1988. szám.

Elnök-lelkész jelenti a presbitériumnak, hogy az érmihályfalvi református egyházközség temploma újjáépítésének és az orgona készítésének 100. esztendeje van ebben az évben. Kéri a presbitériumot, hogy erről az egyházközségi kiemelkedő eseményről ünnepi istentiszteleten emlékezzen meg november 27-én délelőtt.

Presbitérium egyhangú határozatában kimondja, hogy a templom újjáépítésének 100 éves és az orgona készítésének 100 éves évfordulójáról 1988. november 27-én megemlékezik a délelőtti istentiszteleten. Igehirdetési szolgálat elvégzésére Nt. Borsi Zsigmond nagyváradi esperes urat kéri meg. Ez ünnepi alkalomra bibliajelzõn a 100 éves templom és orgona fényképét osztja szét a templomi ünnepélyen résztvevõ gyülekezeti tagok között.

Beszámoló az 1994-es orgonafelújításról

A munkálatokat Molnár József és fia, Molnár Dániel, valamint Molnár Csaba végezték. 1994. szeptember 6-án kibontották az orgonát. Belső felépítése szerint mechanikus, csúszkarendszerû; késõ barokk–korai romantika stílusban épült.

Az orgona állapota jó. Belső szerkezetét teljesen szétbontották, megtisztították. Az orgonaszekrény belső részén a következõ bejegyzések olvashatók:

1. a bal oldalsó, hátsó ajtó fölött: *Kovács Gábor, 1893. január 19.*
2. a bal hátsó oldalán, szélen: *Deák, Pótos*
3. bal oldalt, a levegõszabályozó automatán: *Bertalan Imre*
4. a szemben lévõ, középsõ ajtó mögött: *Deák Zoltán, 1941.*
5. az egyik pedálsíp oldalán: *1905.*

A hiányzó sípokat kipótolták, a pedál, illetve manuál fasípokat megjavították, a repedéseket beragasztották. A játszóasztalt átfényezték, kijavították a filcelést, a pedálbillentyûket felújították. Ezután következett a sípok hangolása. Az orgonában 402 síp van, 378 manuál- és 24 pedálsíp. Tíz manuálregisztere (nyolc regiszter +

tremolo és szélkieresztő) és egy pedálcopulája van. Ezen kívül pedálban tutti és piano segédregiszterek.

A munkálatokat 1994. szeptember 16-án fejezték be. Az egyházközség 450000 lejt fizetett az orgona teljes felújításáért. Szállást és étkezést Orosz Mihály és neje biztosított a munkásoknak.⁷

Adalékok az érmihályfalvi orgona történetéhez

Szöke János lelkész-esperes jelentése az 1888-as év egyházmegyei közgyűlésére:

„Az érmihályfalvi egyház Ürögi Sándor kántor, okleveles tanító bekebelezését s az érmihályfalvi egyházban állandó kántor-tanítóval megerősítését kéri” (1888. április 17., 6. sz. felterjesztés).

„Beterjesztetvén az érmihályfalvi templom építési ügye, mely szerint jelentetik, hogy az építés már csaknem be van fejezve.

Örvendetes tudomásul véte-
tik” (1888. évi 24. sz. felterjesztés).

„Felterjesztvén az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.”⁸
(1888. október 2. 44/11. sz.)

Az érmihályfalvi templom orgonája is ebben az esztendőben épült, bizonyára a templom felszentelésekor már állt.

A régi, lebontott templom orgonájáról a következő feljegy-

1888. évi 24. sz.

JEGYZÉK

1888. évi 24. sz. felterjesztés az érmihályfalvi egyházmegyei közgyűlésére
Az érmihályfalvi egyház Ürögi Sándor kántor, okleveles tanító bekebelezését s az érmihályfalvi egyházban állandó kántor-tanítóval megerősítését kéri.
A felterjesztést az érmihályfalvi egyházközség 1888. április 17. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888. évi 24. sz. felterjesztés az érmihályfalvi egyházmegyei közgyűlésére
Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

1888.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888. évi 24. sz. felterjesztés az érmihályfalvi egyházmegyei közgyűlésére
Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

Az érmihályfalvi új templom felszentelését, Főtiszteletű püspök úr gyengélkedése miatt nem tehetvén, az egyházmegyei tanácsbírói kar közreműködésével felszenteltem.
A felszentelést az érmihályfalvi egyházközség 1888. október 2. napján tartott közgyűlésén fogadta el.
A közgyűlés elnöke: Szöke János lelkész-esperes.
A közgyűlés titkára: Ürögi Sándor kántor.

1888.

⁷ Lejegyezte a szerző, 1994.

⁸ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvei, 1888.

zés tudósít: „Az orgona behozatala egyre terjedt és ezzel együtt az organista képzés ügye is fontossá vált, másfelől az egyházközségek külön organista fizetéséről is kénytelenek voltak gondoskodni. Az érmihályfalvai egyházközségnek 1830-ban Gencsy László organát ajándékozott, de mivel organistát nem tudott fizetni, kérte az egyházkerületi gyűlést, hogy ezután olyan iskolamestert küldjenek a debreceni kollégiumból, aki organázni is tud, vagy a rektori fizetésből organista fizetésére elszakíthassanak. Az egyházkerületi gyűlés azonban a rektori fizetést megcsonkítani nem engedte...”⁹

„Az Ér Mihályfalvai Ekklésia számára Fő Tábla Bíró Tek. Gencsy László úr maga költségén organát készíttetvén... kéri... jövődre a Collegiumból olyan Oskola Mestert nyerjen, a ki organálni is tudjon... a közgyűlés megígéri.”¹⁰

Ugyancsak bizonyítja egy korábbi orgona létét az is, hogy az 1700-as évektől kezdődően szolgálatban lévő rektorok és kántortanítók névsorában olyan neveket és feljegyzéseket találunk, mint:

Nagy Gábor organista (1827)

Rác Lajos (1835) híres organista, majd s. lelkész

Ürögi Sándor (1887), híres kántor.¹¹

Református Egyházak Közlönye - Nagyrákos.
Tudósít. 712-1000.

Főosztály

Főosztályi Kivonat

Nagyrákos.

Az érmihályfalvai egyházközség presbitériumának 27-1830 számú határozatát az alábbiak tartalmán (al, hogy a munkáját elvégezték orgonafizetési kötelezettségükre.)
„Egyházközségi elnökségük a határozatot jóváhagyta.”

Nagyrákos, 1869. december 5-én.

Tisztelettel:

Főosztályi
Bíró

⁹ Barcsa János: *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme*, 1906, 187.

¹⁰ *Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégium Levéltár* I. 1. A. 13. A Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűléseinek jegyzőkönyve 1830. ápr. 26. Nr. 57, 282.

¹¹ Sass Kálmán: *Elvész a nép, mely tudomány nélkül való*. Iskoláink története, kb. 1942, 13.

A Magyarországi Református Egyházkerület Igazgatótanácsától

718/1989.sz. sz.

Magyarításolat

Magyaros Címzetes,

Magyaros

718/1989.sz. sz. Célteremtésre válassza
 kéri, hogy jóváhagyásig tudomásul vesse az Érmihályfalvi
 egyházközség képviselői a kerületi szervekkel közölt előzetes
 tiszteletteljes leveleire.

Magyaros, 1989. szeptember 17.

A Magyarországi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa nevében

Magyaros József
 Magyaros Pál

A régi orgonát vagy eladták, vagy lebontották, és darabjai elkallódtak (akárcsak az értarcsai orgonáé). Lehetséges, hogy alkatrészeit felhasználták más orgona építésénél.

Az Érmihályfalva szolgált kántorok névsora 1888-tól kezdődően:

1. Ürögi Sándor	1888—1921.
2. Tar Ferenc	1921—1929
3. Tóth Zsigmond	1930—1958.
4. Fodor Sándor	1958—1988.
5. Orosz Otília Valéria	1988. július 1.— 1989. július 1.
6. Simoni Gedeon	1989. július 1.—1991. augusztus 1.
8. Csukat Anikó	1991. augusztus 1.— 1992. október 1.
9. Simoni Gedeon	1992. október 1.—1993. április 1.
10. Orosz Otília Valéria	1993. április 1.— 2003. június 2.
11. Veres Zsolt László	2003. október—

Érmihályfalva harmóniuma

Gyártója: Angster József. Cégjelzés: Angster – Pécs. 2 regisztere Melodia, Forte. Hangterjedelme: 4 oktáv, C—c³, 49 billentyű. A hangszer működőképes, de felújításra vár.

Érolaszi település és a református templom története

Villa Olozy, Engolozy néven említik először a települést 1291–1294 között. Első ismert birtokosai az Olaszi nemesek voltak, akik még a 16. században is tehetős középbirtokosoknak számítottak. Áthaladt rajta az Árpád-kori Várad–Szatmár országos jelentőségű út. Vámszedési joga volt, amit I. Károly király 1325-ben elvett Cyne Pétertől és fiaitól és visszahelyezte Székelyhídra. A Cyne ág kihaltával (1354) birtokait unokaöccseire: Beke fiaira, a Kerekiekre és Csák nembeli Csák fiaira szálltak. Zsigmond király 1392-ben Zudar János váradai püspöknek adta Olaszit, de az olaszi nemesek továbbra is birtokosok maradtak. Kivétel Olaszi János része, akit testvérgyilkosság miatt megfosztottak vagyonától, amelyet 1446-ban a Csákyak kaptak meg. A középkor vége felé Olaszi határába olvadtak Falkamar és Marótlaka települések.

Olaszi 1291–94 között 18, majd 30 kepe gabonát adott a váradai püspöknek. Miklós nevű papja 1332–37 között évi 14 garas pápai tizedet fizetett. 1552-ben 20 $\frac{1}{2}$ portát vettek számba. Szentjobb várának felszabadulásakor elpusztult. A falu az 1692. évi összeírás adatai szerint már 16 éve elnéptelenedett. Újranépesítésében szerepet kaptak a Rajna vidékéről érkezett németek is, akik evangélikusok voltak.

Dráveczky László, cs. kir. alezredes telepítette be őket 1751-ben. Vallásuk megőrzése érdekében tanítót is hoztak magukkal. 1757-ben templomot és iskolát építettek. 1786-tól Zsolnay András volt a lelkészük. A hívek lassan fogytak, önálló papot nem tudtak fenntartani, így a 19. század 40-es éveiben lelkigondozásukat a református lelkész vette át. Fényes Elek *Geographiai Szótára* még 115 evangélikust, 358 reformátust, 130 zsidót és 23 katolikust említ.¹²

Az első, kisebbszerű, paticsból készült templom építéséről annyit tudunk, hogy 1753 és 1773 között elkészült. Az erre a célra szolgáló telket egy Végh Balázs nevű kegyes ember adományozta 1720–1730 között. Ekkor még két templom volt: egy református és egy lutheránus. A mai református templom építéséről egy feljegyzést

¹² Bihar megye útikönyve. 100–101.

találunk, hogy 1825. május 29-én a Presbitérium elhatározza új templom építését. A következő évben megindult az adományozás és az anyag beszerzése. Adományozott a gyülekezet, a környékbeli földesurak, valamint a székelyhídi gróf.

A templom építési munkálataira szerződést kötöttek 1828. március 30-án Frisauf Pál kőműves mesterrel. Mivel más megfelelő helyet nem találtak, kénytelenek voltak a meglévő, paticsból készült templomot körülkeríteni az új templomfalakkal. 1830-ban nádfedél került a templom tetejére. A templomépítés teljes befejezése és felszentelése 1835-ben történt. A templom ekkor még torony nélküli volt.

1850 májusától a két felekezetnek közös lelkésze volt Csécsi Imre személyében. Ekkor még mindkét templomban tartottak istentiszteletet, de később már csak a reformátusban.

1858-ban tornyot építettek a templomhoz. Ez már az egyesült egyház munkája. A tornyot zsindegyel fedték be. 1859-ben átcserelték a templom nádfedelét cseréppel. Az új toronyba 1859-ben két harangot hozattak Németországból – a nagyobbikat Sárközi Ferenc, a kisebbiket pedig a gyülekezet –, melyek ma is megvannak.

1888-ban portikuszt építettek a templom déli oldalán. 1928 márciusától júniusig általános renoválást végeztek a templomon és a tornyon. A templom orgonája 1910. január 9-re készült el. Nagy ünnepélyen avatták.

1944-ben a háború használhatatlanná tette a templomot. Javítására 1946-ban került sor, de a belső javítás nem sikerült jól. Így 1954-ben, amikor a torony javítása és bádогоzása történt, a templom belsejét is újra kellett javítani. 1969-ben került sor a templom és a torony falazatának általános renoválására.¹³

Az orgona leírása¹⁴

Építési éve: 1910. Adományból épült, a felállítás dátuma: 1910. január 9. Cégjelzése: „*Ország Sándor és fia Cs. és Kir. Udvari szállítók Orgona és Harmónium gyára Rákospalota-Újfalva (Budapest mellett).*” Pneumatikus traktúra, kúpszélladás, szélbe-

¹³ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 22. doboz

¹⁴ Adatközlő: Süle Gyula Zsolt lelkipásztor, 2002.

eresztős, fújtatása lábbal és motorral történik. Homlokzata négy szimmetrikus sípmezőjű (7 + 7 + 7 + 7). 1995-ben villamosították. Műszaki állapota jó, használatban van.

<i>Manuál C--f, 54 hang</i>		<i>Pedál: C—d, 27 hang</i>	
Principal	8'	Subbass	16'
Bourdon	8'	Ped. Man. Copula	
Fuvola	4'	Segédregiszterek: Kioldó,	
Oktáv	4'	Z.Zs., Piano, Mezzoforte,	
Dulciana	4'	Forte, Tutti.	

Érolaszi harmóniuma

Cégjelzés: AMSTERDAM B.DE. ROOIJ KERKSTRAAT 86. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. 2002 októberében volt javíttatva, használható, jó állapotban van.

Diapason	8'	Diapason Forte
Dulcet	8'	Bass Coupler
Viola	4'	Vox Humana
Echo	8'	Vox Celeste
Melodia	8'	Treble Coupler
		Principal forte

Az érsemjéni református templom története

Menekült szabolcsi lakosokból alakult a község 1241 után, a tatárjárást követő esztendőben, azokból, akik a tatárok elől az Érmelléket Szabolccsal összekötő erdőkben megmaradtak.¹⁵

A helység neve a Simeon, Simon személynévből ered. A puszta személynévnek helynévként való használata a 13. század előtt volt gyakori, így a falu kialakulása is erre az időre tehető. A Semjén helynév elég gyakori. Közel ide kettő is található: Kállósemjén és

¹⁵ Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 22. doboz.

Kérszemjén. Az utóbbi kettő bizonyítottan a Balog-Semjén nemzetség birtoka volt. A 14. században a Kállay családé, akik eredetüket a honfoglaláskori Balog-Semjén (*Bolok-Simian*) nemből vették. Semjén neve 1321-ben Újsemjén (*Wysimean*) alakban tűnik fel. Debreceni Dózsa bihari és szabolcsi ispán, majd erdélyi vajda 1321–23 között többször tartott itt gyűlést, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Szolnok és Kraszna vármegyék nemeseivel. Semjén a pápai tizedjegyzékben tekintélyes falu. Miklós nevű papja, 1332–37 között minden esztendőben 20–20 garas pápai tizedet fizetett.

A 15. század közepén a Zólyomi család a birtokos. 1520-ban vámszedő hely. 1552-ben 28 portát írtak össze, de 1692-ben lakatlan település. 1720-ban 44 jobbágycsaládot írtak össze. Számptalan nemesi családnak volt itt birtoka, udvarháza.

A faluban 1741-től református, 1755-től pedig római katolikus elemi iskola működött.

Azt, hogy mikor alakult meg a református vallás ebben a községben, nem tudjuk bizonyosan. A matriculában a következő feljegyzés található 1790-ből: *„A református vallásnak a helységben mikor s ki által lett fundáltatásáról és további virágzásáról, semmi bizonyost nem tudhatni. Hanem ez csakugyan bizonyos, hogy itten régtől fogva gyakoroltatik a Helvétziai vagy Reformata Vallás: mert van egy olyan szent asztalhoz való Kannája az Ekklésiának, melyet 1644-ben ajándékozott Török Márton, honan kitetszik, hogy legalább 1644-ben már Semjénben gyakoroltatása volt a Helvétziai vagy Reformata Vallásnak.”* (Matricula II. 1. lap.)

A templomról, amely nagy valószínűség szerint még a reformáció előtt épült, mindössze ennyi olvasható (1790-ből): *„A templom égetett téglából készült, igen régi épület [...] ezt abból is gyaníthatni, hogy az ajtók felei faragott kőből vagynak.”* Az idők folyamán többször átalakították. *„1780-ban renováltatott kívül s belül az Érszemjéni Templom: adatván hozzá két Tornác vagy Portikus, különös hűséget és szorgalmatosságot mutatván mellette akkori főkurátor, igaz kegyességű Fráter József úr és vice kurátor Sári Ferencz”* (II. Matricula). Mai alakját 1795-ben nyerte, amikor *„a templom napkeleti része 5 öllel bővített meg. 1795. máj. 4-én*

Érmihályfalva – református templom

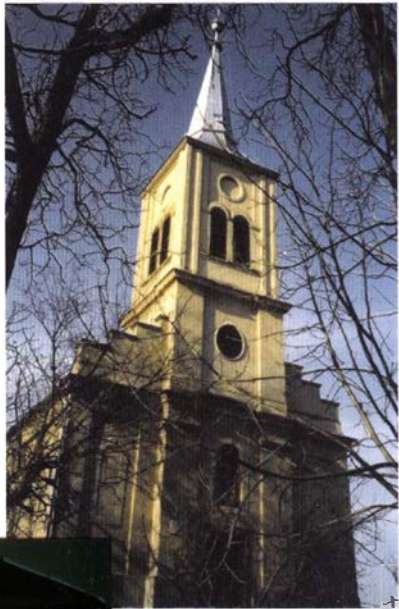

A játszóasztal

Az orgona

Érolaszi – református templom

Az játszóasztal

Az orgona

Érsemjén – református templom

A játszóasztal

Az orgona

Értarcsa – református templom

A játszóasztal

Az orgona

tétegett le a fundamentum az ecclesiának akkori főkurátorának Kövér Imre felvigyázása és példás gondossága és a lakosoknak egy szívvel lélekkel való szorgalmatos fáradozása által. 15. novemberben szenteltetett fel a helybeli prédikátor Szántó János által (Zsolt. 84:22)” (II. Matricula).

Torony nélkül állott a templom 1776-ig, amidőn a feljegyzés szerint Mária Terézia királynő engedelmével a templom északra eső részén fatornyot emeltek a hívek, kőalapra. Miután ez hosszú idők folyamán teljesen elavult, a templom nyugati részén egyszerű haranglábát állítottak fel. A mostani torony alapját 1846. szeptember 1-jén tették le. Az 1848-as forradalom idején az építkezés leállt, csak 1858-ben folytatták. 1858. június 11-én a kőrakást befejezték, július 27-én felemelték a két harangot a toronyba, augusztus 22-én feltették a gömböt a torony tetejére, a vállalkozó Szméták János volt.

1892-ben az egész épületet tatarozták. Az egykori javítási, építkezési munkálatokat a főbejárat melletti tábla jelzi: *„Ezen templom északi része építettett 1795. és a déli része újjátatott 1805. évben. Javítottott 1860-ban. A templomtorony újból kijavítottott és festetett 1892. évben az ev. ref. hívek költségén.”*

A templom 1938-ig zsindeyes volt. A torony bádогоzását 1914-ben, a templomét 1938-ban végezték el. 1956-ban kívül-belül felújították a templomot, a tornyot pedig 1972-ben.

A már említett két portikuszi kőfaragásos ajtón kívül említésre méltó az igen régi szószék. 1807-ben idősebb Ványi Mihály ajánlást tett az egyháznak, hogy a templomban lévő katedrát a maga költségén kifestí és megaranyoztatja. Ez a munka 1807. augusztus 10-én készült el, a metszések arannyal, a többi rész zöld lazúrral és gyöngyszín olajfestékkal. A szószéken három festmény található. A szószék felső részén található Jézus a samáriai asszonnyal, elülső részén az Úr színeváltozása a Tábor hegyén és az oldalsó részén Mózes és a Törvények láthatók. A munka 390 Rhftba került. A festő nevét sehol nem említik.

Az idők folyamán többször átalakították és bővítették a templomot, ma már felismerhetetlen, eredeti formájára a két kőből faragott

¹⁶ Bihar megye útikönyve., i.m. 80–82.

portikusz ajtófél enged következtetni.¹⁶ A két régi harang közül a kisebbiket 1693. április 13-án vásárolták 56 forintért, a nagyobbik, 200 kg-os harangot 1744-ben 180 forintért. Felirata: „Az érsemjéni ref. ekkl. a maga költségén vötte MDCCXLIV”. Az első világháborúban sajnos mindkét harangot elvitték és beöntötték. 1924-ben sikerült új harangokat öntetnie az egyházközségnek, részben saját forrásból, részben az Érsemjénből Amerikába elszármazott hívek adományából. Mindkét harangot Aradon öntötték, a nagyobbik 290, a kisebbik 190 kg. A nagy harang átmérője 82 cm. Felírása: „AZ AMERIKÁBAN ÉLŐ ÉRSEMJÉNI MAGYAROK HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A VILÁGHÁBORÚBAN ELVITT HARANGJOK HELYETT. 1924. ISTEN DICSÓSÉGÉRE KÉSZÍTTETTÉK AZ ÉRSEMJÉNI REFORMÁTUS HÍVEK. ÖNTÖTTE KÖNIG FRIGYES ARADON.” A kisharang átmérője 65 cm és a következő felírás olvasható a két oldalán: „ISTEN DICSÓSÉGÉRE KÉSZÍTTETTÉK AZ ÉRSEMJÉNI REFORMÁTUS HÍVEK. ÖNTÖTTE KÖNIG FERENC ARADON. 1924.”

Néhány adat az egyházközség lélekszámának alakulásáról: 1854-ben 1240 lélek, 1886-ban 1308 lélek, 1910-ben 1805 lélek. A 2005. évi adatok szerint az egyházközség lélekszáma 1142, melyhez a következő szórványok tartoznak: Újsemjén 93, Barantó 70 és Erkenéz 3 lélek.¹⁷

A falu nagy szülőtte Kazinczy Ferenc, a magyar nyelvújítás vezető egyénisége. Érsemjén főterén 1907 nyarán leplezték le a mellszobrát, amely Horvay János alkotása. A szoboravatásban elévülhetetlen érdemeket szerzett a falu másik híres szülőtte, Fráter Lóránd, a „nótáskapitány”, amit a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke köszönőlevélben nyugtázott. Ma Kazinczy- és Fráter Lóránd- emlékszoba is áll a falu központjában.¹⁸

Az orgona leírása¹⁹

Építési éve 1846, építője ismeretlen. 1870-ben vásárolta meg az egyházközség Szalacsról. Homlokzatában 5 szimmetrikus sípmező van (3 nagy, 2 kicsi; 6 + 3 + 5 + 3 + 6). Késő barokk orgonaszekrény.

¹⁷ *Királyhágómelléki Levéltár*. Egyházközségi iratok, 22. doboz. – A levéltári adatokat kiegészítette: Fülöp János lelkipásztor, 2006.

¹⁸ *Bihar megye útikönyve.*, i.m. 80–82 o.

¹⁹ Adatközlők: Fülöp János lelkipásztor, 2002. Molnár József 2003.

Mechanikus, csúszkaladás, fújtatója az orgonaszekrényben van, kézzel fújtatták. Pedálbillentyűzete nincs. 1958-ban Jurászik Mátyás javította. Nem működik, jelenlegi állapotában használhatatlan. Villanyorgona helyettesíti.

<i>Manuál C—c³, 48 hang</i>	
Principal	8'
Bourdon	8'
Fuvola	8'
Salicional	4'
Gamba	4'
Forte	

Amikor 1870-ben áthozták Szalacsról, akkor készült elé a játszóasztal, mivel addig hátuljátszós volt. Kézifújtatású, azaz szíjhúzásos volt. Ezt az átépítésnél az új helyen alakították át kézi, karral történő fújtatásra. Hat sípsoros, két sor sípot, *Salicional* 4'-at és *Gamba* 4'-at tettek bele (barokkos orgonának készült). Eredetileg rövid oktávos volt. A hozzátoldott játszóasztalon, a mélyoktávban megvannak az egész hangok, de csak üresben, az orgonában szerencsére nincs bővítve. Oldaldíszek, tetődísz is volt rajta. Kiszely István Szalacson építette az új orgonát, minden valószínűség szerint ő bontotta le Szalacson és ő építette be Érsemjénben.

2003. február 7-én az orgona hátsó ajtaját levéve Fülöp János lelkipástorral a következő feliratot találtuk: „*Ezen orgona készült 1847 András plébános címzetes kanonok zt.*

Az orgona belseje

*Vinterhalter Antal káplánnak közbe járására Jaksa András kántor tíz évi sürgetésére.”**

A szekrény hátsó ajtaján rengeteg bevéselt évszám és monogram található. A legszembetűnőbbek 1878, D.J., 1877, 1889, 1884, B.F., B.J., T.J.

A regiszterekről ma már teljesen hiányoznak az elnevezések, a diszpozíciót Szabó László lelkipásztor 1987-es leírása, valamint Molnár József segítségével sikerült rekonstruálni.

Értarcsa és a református templom története

Tarcsa – villa Thorsa formában – I. Géza király idejében lakott településként tűnik fel. 1141–62 között a király 6 ház tarcsai jobbágyot a szentjobbi apátságnak adományozott. A helynév a tar, kopasz személynévből eredeztethető. 1326-ban I. Károly király Tarcsát és Apátit a Turul nembeli Nagymihályi Lőrinc fia Gergelynek adományozta. A Gutkeledek is igényt tartottak Tarcsára, de 1338-ban a Nagymihályiak és Telegdi Csanád esztergomi érsek osztoztak rajta. 1351-ben a falu egy részét Olaszi Marót birtokolta. Tarcsa nem szerepel sem a püspöki, sem a pápai tizedjegyzékben, ez azt sejteti, hogy nem rendelkezett önálló egyházzal. 1552-ben 33 portát írtak össze, 1692-ben pusztaként van feltüntetve. 1720-ban már 34 jobbágycsaládot és egy nemest írtak össze.²⁰

Legrégebbi adat az értarcsai gyülekezet fennállásáról 1775-ből maradt fenn. Az akkori református templom nem a most meglévő helyén volt, hanem a mostani temető területén. Ez az ősi templom egy földrengésben rombadólt 1830-ban. A földrengés miatt rombadólt templom helyett 1841–1847 között épült fel a mostani, Békési József lelkipásztor, Tóth István főgondnok, Lantos Ferenc számadó gondnok idejében, a hívek közös adományából. A templom belső felszerelését Pichelmayer Ferencz székelyhídi asztalosmesterrel a következők készítették: a szószéket és a papi széket Békési József lelkipásztor, a mennyezetet és a hátsó karzatot Tóth István, a bejáratnál lévő karzatot Lantos Ferenc, Lantos János, Máthé Péter, Máthé János,

* a szerző kiegészítése

²⁰ Bihar megye útikönyve, 75.

az ajtókat pedig Latzi Ferenc. Az adományozók neveit a templomban található emléktábla őrzi. 1869-ben a tornyot, 1890-ben a templomot javították, s akkor építették a portikuszt.

1912-ben Szoboszlai Sándor főgondnok harmóniumot adományozott az egyháznak. Ezt használták 1954-ig, amikor a gyülekezet közadakozásból Wegenstein, temesvári orgonaépítővel orgonát készíttetett. Ebben az évben javították a templomot és a tornyot is.

1956-ban új harangot vásárolt a gyülekezet, a régi, 1863-ban öntött mellé. E célra a legtöbbet a Szilágyi testvérek adományozták.

1958-ban újították és újra bádogozták a tornyot. 1961-ben új tető került a templomra s ekkor bontották le a régi kazettás mennyezetet. 1964-ben vezették be a templomba a villanyt.

1973-ban kívül-belül újravakolták a templomot, átfestették a padokat és a karzatot. 1975-ben lefestették a templomtetőt és a tornyot. A templom legutolsó külső felújítása 2004 őszén fejeződött be. A templom felújítását megelőzően új, modern parókia épült.

A gyülekezet úrasztali edényei között találjuk az 1780-ból származó úrvacsorai kelyhet, melyet Bornemissza János özvegye Kolyi Komáromi Ágnes adományozott a gyülekezetnek. Igen értékesek az 1748-ból megmaradt arany- és ezüstszállal hímzett terítők.²¹ A görög katolikus templom 1846-ban épült. Népi építészeti szempontból figyelmet érdemelnek a falu pincesorai.²²

Az egyházközség hangszereinek története

Az egyházközségnek a feljegyzések szerint két orgonája és egy harmóniuma volt. Mindegyik hangszer ehhez a templomhoz fűződik.

Orgona volt az első hangszer. Hogy mikor szerezték, pontosan nem tudjuk. A legelső feljegyzés szerint, amely a számadásban maradt reánk 1854-ből, ez áll: „Az orgona árába első ízben adott 12,30 Kr.” „Másod ízben 14,30 Kr.” „Az orgona árában adós maradván az Eklésia, kötelezvényt kellett adni 30 pengős krajcárra 1,55.” Ezek azt igazolják, hogy az orgona ekkor már megvolt.

²¹ A Királyhágómelléki Levéltár anyagából összeállította Szűcs Gyula lelkipásztor (1978).

²² Bihar megye útikönyve, 75.

Azonban új nem lehetett, mert 1869-ben már javításra szorult, majd 1912. július 7-én megint felvetődött a reparálás kérdése, ami elmaradt, mert harmóniumot vettek. Sokáig a templomban volt, használhatatlanul, ahol a gyermekek a sípjait elhordták, míg lassan megsemmisült (darabjai 1964-ben még megvoltak a fásszínben).

1912-ben Tóth Jenő szalacsi fiatal nőtlen tanítót választották meg, aki csak azzal a feltétellel volt hajlandó elfogadni a meghívást, ha a templomot orgonával, vagy harmóniummal látják el. Így vették meg ebben az évben Szalacstól 300 koronáért a harmóniumot, amelyet a teljes egészében Tek. Szoboszlai Sándor főgondnok, nyugalmazott tanító vett meg az egyház részére. Védjegye: „*Jul. Heinr. Zimmermann Leipzig*” 8 regiszteres. Régi állapotában is 42 évig szolgálta az egyházat, sokáig nagy szolgálatot tett a kántorképzésben és az énekkar tanításában.

Az orgonavétel sokszor foglalkoztatta a gyülekezetet. Már 1917. október 31-én a reformáció 400. évfordulója alkalmából határozták el új orgona vételét és erre a célra gyűjtést rendeztek, amelyet „orgonaalap”-ként kezeltek tovább és gyűjtöttek hozzá. A terv szerint ennek az orgonának a felirata lett volna: „*Készítettett a reformáció négyszázados évfordulójának emlékére az értarcsai református egyház kegyes híveinek közadakozásából.*” Sajnos ebből a komoly összegből nem lett semmi. 500 koronát még az első világháború alkalmából hadikölcsönbe adtak, ahol megsemmisült. A többi is odalett.

Az 1950-es években megint felvetődött az orgonaépítés. A harmónium már gyenge és rossz volt, így nem felelt meg a követelményeknek. Érdeklődtek Wegensteinnél. Ő nyomban ajánlotta a jelenlegit, ezt aztán később 1954-ben meg is vették. Ez az orgona valamikor az árpástói református egyházé volt, Wegenstein Richard munkabérbe kapta, ő adta el a gyülekezetnek. Öt változatú, csúszka-rendszerű, hátuljátszós, 45 billentyűvel, 225 fa- és fémsípval. Vételára: 6600 lej. Beszerelése 600 lej volt, a gyülekezet önkéntes adományából.²³

²³ *Értarcsa református egyházközség monográfiája.* Írta Bessenyei István lp. 1964, Királyhágómelléki Levéltár.

Az orgona leírása²⁴

Építési éve: 1954, építője Wegenstein (levéltári adatok szerint). Közköltségen épült. Az orgonát minden bizonnyal nem Wegenstein építette, az árpástói gyülekezettől vásárolt orgonát ő csak felállította a tarcsai templomban. A későbbi átalakítások során az addig hátuljátszós orgona játszóasztala előre került. Ekkor épült a játszóasztal álhomlokzata, néma dízsíppokkal, melyek sokkal későbbiek, mint maga az orgona. Az orgonaszekrény stílusa, díszítései alapján feltételezhető, hogy az 1700-as évek végén vagy az 1800-as évek elején épült. Egy sípmezője van 13 síppal, tömör díszekkel, valószínűleg voltak még rajta díszek. Mechanikus csúszkaladás, rövid oktávos (C–D–E–F–G–A–B–H–C—c³). Fújtatása kézzel, majd villanymotorral történt.

Manuálja C—c3, 45 hang. Öt regisztere van, de rajtuk semmi felirat nem olvasható. Valószínűleg a szokásos, tehát [*Flauta major* 8' *Flauta minor* 4' *Principal* 4' *Octava* 2' *Quint* 1' $\frac{1}{3}$ ' vagy *Sedecima* 1' lehetett]. Pedálbillentyűzete nincs. Utoljára 1981-ben javította Bozsoki Sándor. Nem működik, villanyorgona helyettesíti.

Értarcsa harmóniuma

Gyártója: Jul. Heinr. Ziemmerman Leipzig. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. Nem működik, felújításra szorul.

Viola	4	Forte
Echo	4	Octav koppel
Dolce	8	Vox humana
Melodia	8	Vox celestis

²⁴ Adatközlő: Dérer Zsolt lelképásztor, 2002. Molnár József, 2006.

Gálospetri és a református templom története

Petri volt a falu eredeti neve, ez a Péter személynév *-i* képzős származéka = a Péteré. Későbbi nevét Gál (Gallus, Gálos) nevű birtokosáról nyerte. Gál Kerekiben is birtokos volt a 13. század végén, így joggal tekinthetjük Petrit is a várjobbágy ősöktől származó Kereki család alapításának. Püspöki tizedként, második alkalommal a falu 3 kepe tizedet adott a püspöknek. Róbert Károly király az örökös nélkül elhalt Gál földjét, Gálospetrit Telegdi Csanád prépostnak adományozta, majd 1321-ben Kereki János fiai is lemondtak itteni részükről. Az 1552. évi összeírásban 45 $\frac{1}{2}$ portával szerepel a falu.

Gálospetri „... egy része dombon, többi lapályon...fekete porhanyós földje gazdag termékenységű...barom és sertésstenyésztése is jó karban áll. Határát az Ér vize több helyen átfutja, s rétjei nagy részét is elönti. Ezen van Draveczy Zsigmond úrnak egy malma...A helység déli részén fekvő magas dombon látható egy várnak maradványa, melyet a Draveczy László ezredes építtetett a múlt században, s az 1829 és még inkább 1834-ben dühösködő földrengés tevé semmivé. E négy toronnyal ékesített pompás várkastélyból felséges kilátás történt a természeti ajándékokkal megáldott Érmellékre.”¹ A faluban ma is áll a Draveczy Gyula által épített kúria. A Fráter Vince építtette kúriák egyikében (1860), ma orvosi rendelő működik, a másik (1859) üresen áll.²

Az 1621-ben épült templomot az 1834. évi földrengés romba döntötte. 1852-ben a templomot teljesen újjáépítették. 363 m² területű mai temploma, egybeépített tornyával 1861-ben készült el.³ Belső falán Draveczy László epitáfiuma látható, mely az 1765-ben elhunyt ezredes életére vonatkozóan ad részletes leírást.⁴

Két harangja közül a nagyobbik 400 kg, a kisebbik 200 kg súlyú. Szent edényeinek nagy része a 17–18. századból való.⁵

¹ Fényes Elek, *op. cit.*

² Bihar megye útikönyve 85–86.

³ Királyhágómelléki Levéltár, egyházközségi iratok, 25. doboz.

⁴ Bihar megye útikönyve 85–86.

⁵ Királyhágómelléki Levéltár, egyházközségi iratok, 25. doboz.

2002. október 6-án a templom falán elhelyezték Sass Kálmán mártír lelkész emléktábláját. A falu görög katolikus temploma 1892- ben épült.

Az orgona leírása⁶

Építési éve 1980, építője Bozsoki Sándor. Közköltségen épült, 36000 lejért vásárolták. Kádár Miklós 18000 lej adománnyal járult hozzá az orgona vásárlásához. Az orgonaszekrény Erdélyből származik, Bozsoki Sándor látta el sípokkal. Eredetileg hátuljátszós volt, a két oldalsó sípmezőt az átépítéskor kapta. Pedálliblentyűzete nincs. Mechanikus traktúra, fűjtatása villanymotorral történik. Utoljára Molnár Sándor lelképásztor hangolta 2000-ben. Műszaki állapota jó, használatban van.

<i>Manuál C—c³, 49 hang.</i>	
Principal	8'
Octav	4'
Bourdon	8'
Gamba	8'

2003. február 17-én az orgonát kibontottuk Szávó Vilmos nyugalmazott kántor segítségével. Az orgonaszekrény belsejét sajnálatos módon két olajfestékkel lemázolták. A festék alatt több, ceruzával történt bejegyzés van, ezek többnyire olvashatatlanok. A következőket sikerült azonosítani: *Jorna Jenő* (három helyen is olvasható) *Jul. 28 1877 ? György Hann Gyula, Lőfi Ödön, Loykai (Loymai) János*⁶

Gálospetri harmóniumai

I. Gyártója: Jurászik Mátyás Orgona- és harmónium építő üzeméből Nagyvárad. Eredetileg Angster-harmónium volt. Opus száma: 2381. Hangterjedelme 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. Műszaki állapota jó, működőképes, de nem minden regiszter működik.

⁶ Adatközlők: Szabó Zsolt lelképásztor, 2002. Sass Gáspár kántor. † Szávó Vilmos ny. kántor, 2003.

Szavó Vilmos nyugalmazott kántor elmondása szerint a harmónium eredetileg a következő cégjelzéssel rendelkezett: „*Angster József és fia harmónium és orgonagyár, Pécs, 1942.*” Javításra került Jurászik Mátyás műhelyébe, ő cserélte le a feliratot.

Viola	4'	Forte I
Dulcion	8'	Bass Koppel
Diapason	8'	Vox humana
Melodia	8'	Vox celestis
Dolce	8'	Discant Koppel
Gamba	8'	Forte II.
Principal	4'	

II. A harmónium Hollandiából érkezett az 1990-es évek elején. Cégjelzés: Nijkerk. Hangterjedelme 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. Használható állapotban van.

Subbass	16'	Bass Koppler
Cornettino	2'	Vox humana
Harfe	2'	Disc- Koppler
Viola Dolce	2'	
Viola	4'	
Diapason	8'	
Echo	8'	
Piano	8'	
Melodia	8'	
Vox Coelestis	8'	
Oboe	8'	
Flöte	4'	
Clarinette	16'	

III. A harmónium Hollandiából érkezett 1994-ben. Cégjelzés: Verhog's Orgel-en Pianohandel Nijkerk. Hangterjedelme 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. A hangszer használható állapotban van.

Diapason	8'	
Echo	8'	Bass Coopler
Principal	4'	Vox Humana Forte
Piano	4'	Treble Coopler
Bourdon	16'	
Aeoline Barg	2'	
Celeste	8'	
Dulcet	8'	
Melodia	8'	
Cello	16'	
Flute	4'	

Hegyközszentmiklós és a református templom története

S. Nycolao néven említi a települést az 1332–37-es püspöki tizedjegyzék. Nevét egyháza védőszentjéről kapta, amely Szent Miklós tiszteletére épült. Alapítása jóval korábbra tehető. A szentjobbi monostornak adományozott területen alakult aki, hihetőleg már az apátság telepítéseként. Birtokosa mindvégig az apátság maradt.

A reformáció 1597-ben ért ide. Anyakönyve 1745-ben kezdődik. Református egyes iskolája 1800-ban indult.

1703. augusztus 7-én Rákóczi Ferenc szabadságlevelet írt alá Székelyhíd mellett lévő táborában, elismerve a szentmiklósiak hűségét. Egyedül Bóné ezredében 65-en voltak szentmiklósiak.

Az urbáriumok kimutatása alapján 1692-ben a Rhédey Ferenc családi birtoka volt, 1728-ban már újra a püspökségé.

Jelentős hévízforrással rendelkezik. 1968-ban kőolaj után kutatva forró vizet leltek. 1970-ben épült strandjára egész Erdélyből érkeznek a pihenni, gyógyulni vágyók.¹

1817. február 21-én a hegyközszentmiklósi református gyülekezet elhatározta, hogy a régi templom helyett újat épít a gyülekezet adományozásával. 1817. május 29-én Csécsi János prédikátor, Czapp

¹ Bihar megye útikönyve, 157.

György és nemes Czapp István kurátorsága alatt letették a fundamentumot. Ezután öt igen nehéz esztendő következett az építőkre. A hívek buzgalma erősen meglankadt és Csécsi János törhetetlen akaratának és áldozatkészségének köszönhető, hogy mégis felépült az új templom. Tűzvész nehezítette a munkát 1822-ben, nagy kárt okozott az épülő templomban. Mindezek ellenére 1823. május 29-én diadalmasan állt az új templom a falu közepén. Tégglából épült, egyszerű téglalap alakú épület. A bútorzatot Csécsi János prédikátor fia, ifj. Csécsi János készítette, akinek Budapesten volt asztalos-műhelye. Állt a templom, de még torony nélkül. 1832-ben a hívek kezdeményezésére felépítették a tornyot is. Az új templom olyan tetszetős külsejű volt, hogy az akkori Superintendens Főkurátor, Péchujfalusi Péchy Imre azt mondta róla: „*Nincs a környéken hasonló hozzá egy is.*”

1869-ben újra tűzvész pusztított, amely 34 házat emésztett fel s a nagy elemi csapást csak a templom falai tudták megállítani. Csak üszkös falai álltak. 1890-ben Beregszászi Albert lelkipásztor építtette újra, ekkor nyerte mai formáját. 1950 után háromszor végeztek rajta nagyobb tisztítási munkálatokat. 1956-ban teljesen újjáépítették a hívek adakozásából a torony süvegét. A toronyban három harang van, melyek közül a középsőt az 1869-es tűzvész idején a hívek a tűzből mentették ki. A nagyharangot F. Szabó Károly ajándékozta az egyháznak, a harctéren elesett öccse emlékére, 1924-ben. A kis-harangot Pete István adományozta ugyanebben az évben.

1977 nyarán a gyülekezet áldozatkészségéből kívül-belül renoválták a templomot. Új ablakokat készíttettek és a bútorzatot az eredeti színnek megfelelően újrafestették.² 1983-ban a templom mellett lévő dűledező parókiális épület helyett új, emeletes parókiát épített a gyülekezet.

1991-ben a gyülekezet felújította a templom értékes orgonáját.

1993-ban a templom bútorzata új, világosabb színt kapott.

1996-ban villamosították a harangot.

² Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok 29. doboz.

2001-ben a templom cserepeit átforgatták és pótolták.

2002-ben belső meszelést és toronyfestést végeztek.

2005-ben végezték el a parókia cserepeinek átforgatását és pótlását.

Jelenleg a gyülekezet ravatalozó építésén fáradozik.³

Az orgona leírása

Építési éve 1913, építője Soukenik János, Szeged. Közköltségen épült. Pneumatikus traktúra, meghajtása villanymotorral történik. Kétszárnyas francia fűjtatóval rendelkezik, a játszóasztaltól a relékig szélkieresztős. A reléknél történik a váltás a szélbeeresztős pneumatikára. Kúpszelládás, lapos fenékmembránokkal. Homlokzatán öt szimmetrikus sípmező van, (7 + 5 + 7 + 5 + 7). A játszóasztal előtt néma díshomlokzat. A Principal 4' és Oktáv 4'-as sípok a homlokzatban állnak, cinklemezből. A 4'-től a fémsípok ónból, a többi cinkből készült. Crişan György és Molnár József 1992-ben villanymotorral látta el. Műszaki állapota jó, használatban van.

<i>Manuál C—f, 54 hang.</i>		<i>Pedál: C—d, 27 hang</i>	
Principal	8'	Subbass	16'
Bourdon	8'	Cello	8'
Salicional	8'	Segédregiszterek:	
Vox celeste	8'	Piano,	
Viola de gamba	8'	Mezzoforte,	
Flauto travers	4'	Forte,	
Octav	4'	Tutti Pedálcopula	
Mixtura 3 f.	2 ² / ₃ '		

³ Adatközlő: Kiss Zoltán lelkipásztor, 2002. Molnár József, 2005.

Hegyközszentmiklós harmóniumai

I. A hangszeren olvasható felirat: *Tittler Sándor orgona és harmónium készítő mester, Budapest Alapított 1910 Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f3*

Melodia dolce	8'	Forte I
Melodia	8'	Forte II
Diapason dolce	8'	

II. A hangszer Hollandiából érkezett. Gyártó és gyártási év ismeretlen. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³

Aeols- Harf	8'	
9p Gambette	8'	Forte I.
Hiányzik a felirat		
1 Diapason	8'	Bass. Koppel
1p Bassflöte	8'	
Hiányzik a felirat		Diskant-Koppel
1p Fernflöte	8'	
1 Melodia	8'	Forte II.
5 Vox Celeste	8'	
9p Salicional	8'	
Aeols Harfe	8'	

A margittai református templom története

Belső-Szolnok vármegye része volt a település a középkorban, ahonnan a Csáky családnak tudhatóan került Biharba 1454 körül. Első írásos emléke 1216-ból származik villa Margneta néven. Az erdélyi egyházmegyéhez tartozott. A pápai tizedjegyzékben egyházas hely volt. Nagy Lajos király idejében vásártartási joga volt, tehát 1342–83 között már kiemelkedett környezetéből. Ekkoriban a Hermány nemzetségből származó Lackfi család volt a birtokosa. A főnemesi család tagjai vezető szerepet játszottak I. Lajos és Zsigmond udvarában: erdélyi vajdákat, nádorokat adtak az országnak. 1370-

ben Lackfi Miklós, akinek vezérlete alatt királyi sereg harcolt Itáliában VI. Ince pápa oldalán, az egyházi javakat fosztogatók ellen, 1370-ben megerősítette Margitta vásártartási jogát. Miután a Lackfiak a 14. század végén fellázadtak Zsigmond király ellen, a király a család vagyonát elkobozta és 1422-ben a Csáky családnak adományozta. A főnemesi család későbbi óriási birtokát éppen Zsigmond király idejében szerezte meg Csáky Miklós erdélyi vajda hadvezéri érdemeinek tudhatóan.

Jakó Zsigmond írja: „1464-ben a tiszántúli, adó miatti lázongás leverésekor, ellenszegülése miatt a falut felégették.”

1520-ban vámszedő hely volt. Vásáros hely lévén, kialakult egy erős kézműves és kereskedő réteg. Különösen a csizmadiák, fazekasok és szabók voltak híresek. Fényes Elek Geographiai Szótárában 260 kézművest és 15 kereskedőt említ. Később a melki apátság is felismerte az itteni agyag kitűnő minőségét: téglá- és cserépgyárat működtetett.

A református templom a középkori, Szent Margit tiszteletére épült templom alapjain áll, többszöri átépítés eredményeként. A római katolikus egyház 1722-ben alakult újra, ekkor épült a templom a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Az új, impozáns katolikus templomot 2000-ben szentelték fel, Árpád-házi Szent Margit tiszteletére.¹

Margitta már a 11. században birtokközpont volt. Ekkor épülhetett első temploma, az építési szokásoknak megfelelően téglából, román stílusban. A 14. század közepe táján történt a régi kistemplom újjáépítése. Egy hajdani feljegyzés szerint: „*Margitta szent Margit tiszteletére épült templomáról nyerte nevét.*” E templom építője vagy átépítője az akkori birtokos Lackfi család. A templom építése tehát 1358-ra tehető. Ez a gót stílus korszakának harmadik negyedébe esik, amikor általános volt az ilyen szerkezetű templomok építése. Igazolja ezt egyenes záródású, négyszögű szentélye.

A birtokot 1422-ben a Csáky család nyerte el. Ettől kezdve ők a templom patrónusai. Ez a templom érte meg a reformáció idejét. Ezt javítják, alakítják, bővítik az erdélyi fejedelmek korában és később is, egészen napjainkig.

¹ Bihar megye útikönyve, 103–104.

A javításokról feljegyzett adatok csak a reformáció utáni időkből maradtak. Lorántffy Zsuzsanna is javíttatta, vagy adományokkal hozzájárult a javításhoz. Igazolja ezt egy 1790-ben megtalált emlékkő: „*Lapis Memoriae Tepli Marghita Susanae Lorantfy.*” 1630. Nagyobb javítás 1718-ban volt. A következő évben a tornyot javították. Jelentős javítás történt 1758-ban is. Bizonyítja ezt az emlékkő: „*Javítottott a margittai reformátusoktól 1758.*”

Nagy átalakítás történt 1790-ben: a templom déli oldalát a szentély felett részben kibontották és kitoldották az anyaházat. Ez azonban barokk stílusú, széles, nyomottívű ablakokkal és ajtókkal épült. Az anyaház ablakait is hasonlókká formálták. Csak a torony alatti ajtó felett maradt meg a hármás csúcsív emlékül a régi stílusnak, valamint a tizenkét hármás lépcsőzetes támpillér. Ekkor készült a kazettás mennyezet is. A torony még a régi stílusban maradt, fióktornyait is kijavították.

Később a torony meghasadt. 1815-ben félig lebontották és mostani formájában, barokk stílusban, félköríves és négyszögű kilátókkal, félköríves záródású ablakokkal építették újra. A régi csengős toronyórát 1842-ben fertályossal cserélték ki. A torony 1870-ben új gömböt kapott. A zsindeletet 1908-ban horgonyzott vaslemezzel váltották fel. A betoldott részt és az anyaház vele szemben lévő részét gúla alakú tető alá vették. A torony végső formája 1944-ben készült. Új gerendaszerkezetet és horgonylemez tetőt kapott és másfél méterrel magasabb lett. Azóta készült az ablakok vaskerete a három bejáratnál, a templomjárda és a templomban a betonpadló. Javították kívül-belül 1965-ben. A templom és a torony külső falának teljes újravakolását 1976-ban végezték. Ugyanakkor újrafestették dukkolakkos bronzfestékkel a torony és a templom tetőbádogozását.

A nagy karzat már 1790-ben megvolt. 1835-ben átalakították. A kiskarzat 1823-ban készült. A szószerék, a karzatok és a padok eleje barokk stílusú. Egy padnak van története: „*Csináltatta a dédai postamester Hajdu Demeter az első asszonyi széket 1823-ban.*” Az orgona 1860-ban, egy harang 1922-ben, kettő pedig 1932-ben készült.

A 2000-res esztendő fordulóját követően elkezdődött a templom külső, majd belső teljes felújítása.

Gálospetri – református templom

A játszóasztal

Az orgona

Hegyközszentmiklós –
református templom

A játszóasztal

Az orgona

Margitta – református templom

A játszóasztal

Az orgona

Ottomány – református templom

A játszóasztal

Az orgona

Kegyszerek és úrasztali terítők: két ezüst kehely 1799-ből, egy ezüst tányér 1700-ból, egy másik 1724-ből. Úrasztali ónkannái 1691, 1692, 1719-ből valók. A legrégebbi évszám nélküli. Egy úrasztali terítő 1870-ből való. A többi régi terítő 1944-ben elveszett. A meglevők újak.²

A városban 1992. február 2-án leplezték le Petőfi Sándor bronzból készült mellszobrát, mely Balogh Péter alkotása. Ady Endre műköből készült mellszobrát 1994. november 13-án leplezték le. 1994 novemberében két emléktáblát is avattak: egyiket Horváth Imre költő, a másikat Horváth János irodalomtörténész tiszteletére, mindketten Margitta szülöttei.³

Az orgona leírása⁴

Építési éve 1860, építője a korábbi adatok szerint Kiszely István, de ezt semmilyen levéltári adat vagy a hangszeren lévő felirat nem támasztja alá. Közközltségen épült. Mechanikus traktúra, fűjtatása villanymotorral történik. Homlokzatát három sípmező alkotja (6 + 8 + 6). A játszóasztal előtti álhomlokzat néma sípmaszkokból áll. Szekrényét és sípanyaga részben a boltívbe építették. Műszaki állapota jó, használatban van.

<i>Manuál C—e³, 53 hang</i>	<i>Pedál: C—c, 13 hang</i>
Principal 8'	Octavbass 16'
Bourdon 8'	Octavbass 8'
Harmonium 8'	A pedálcopula hiányzik.
Hochflöte 8'	
Principal Octav 4'	
Quinta 2 ² / ₃ '	
? hiányzik a felirat [4?]	
Sup. Octav 2'	
Mixtura 2 sor [1 ¹ / ₃ ']	
Tremulant	

² Királyhágómelléki Levéltár, Egyházközségi iratok.

³ Bihar megye útikönyve, 103–104.

⁴ Adatközlő: Lőcsei László kántor, 2002. Molnár József, 2006.

Ottomány és a református templom története

Moys nádor birtokaként említi oklevél először a települést 1263-ban Oltman néven. *Terra seu villa seu possessio*, azaz föld, birtok, vagy falu megjelöléssel tűnik fel. Ez azt is érzékelteti, hogy a tatárjárás utáni újranepesedés még nem fejeződött be. Az 1291–94. évi püspöki tizedjegyzékben nem is szerepel. Ugyancsak 1283-ban Buna fia, Butmer és fia, Buda az őseiktől örökölt krasznai Ottomány (*Okmán*) nevű birtokot, 20 márkáért eladták Márkus bán fiainak, Lászlónak és Mihálynak. A pápai tizedjegyzékben már egyházas faluként tűnik fel.¹

A templom építésének pontos idejét nem tudjuk. A 12–13. században épülhetett, mert 1333–34-ben már volt egy Miklós nevű papja, aki évenként 8 garast fizetett pápai tizedként. Építési anyaga kő és téglá. A templom nyugati része későbbi betoldás, csak a templom keleti része a szentéllyel hátul, ahol a főoltár állott, az eredeti templom maradványa.

A szentélynek látható egy még eredetiben megmaradt félköríves ablaka. Egy ilyen másik, de befalazott ablaknak a körvonalai a templom hajójának déli oldalán, valamint e részeken a támpillérek teljes hiánya a templom építését a félköríves román építéssel korába helyezi. 1556-ig a katolikusoké volt. Ekkor a hívek áttértek az evangéliumi hitre, reformátusok lettek. 1635-ben katedrával, 1646-ban ajtókkal, gerendákkal és mennyezettel látták el, illetve újjították meg a templomot. 1739-ben kívül-belül kimeszelték. Kicsinek bizonyulhatott a hívek számához viszonyítva, mert 1770-ben a napnyugat felőli végében lévő kőfalat kivették és a régi kőfalak helyzetéhez képest három német ölnyire meghosszabbították és kőportinensekkel megerősítették.

1772-ben szentelték fel. 1779-ben befedték zsindelemmel, de tornya ekkor még nem volt. 1846–49 között újra zsindeleztek és javították a templomot, 550 pengő forintba került, amelyet az egyháztagokra

¹ Bihar megye útikönyve, 87.

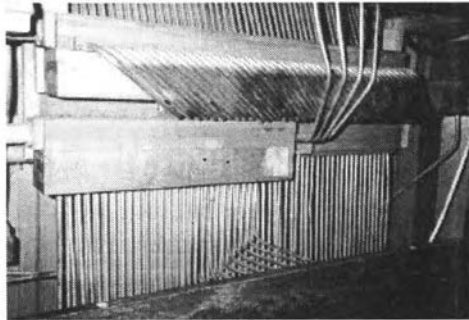
kivetettek. 1867-ben a belsejét javították és kimeszelték. 1883-ban újra zsindeleyezték. 1898-ban általános javításnak vetették alá, mert augusztus 5-én villámcsapás érte és nagyon megrongálódott. 6400 forintba került, 5500 forintot vettek kölcsön 32 évi törlesztésre.

A templomnak 1794-ig nem volt tornya. Megelőzőleg már foglalkoztak a toronyépítés kérdésével, mert a feljegyzések szerint 1792-ben már téglát égettek a zombokon és 1794-ben Szentjóni Szabó Zsigmond főkurátor megvetette a fundamentumát és három ölnyire felépíttette a maga költségén. De nem építette fel egészen, mert vagyonát elkobozták, ugyanis fia, László a Martinovics-féle összeesküvésbe keveredett. Így történt meg, hogy az egyháztanács 1798-ban kénytelen volt átvenni az építtetést. Fát Almaszegről hoztak és téglát égettek, de kikötötték, hogy a torony sudár legyen, 12 öl magas. A költségek fedezésére 300 forintot kértek a debreceni kollégiumtól. 1801-ben fejezték be az építkezést és 1806-ban befedték zsindeleyel Sáry Mihály prédikátorsága alatt. Összesen 1480 forintba került. 1839-ben felbomlik a torony eresze és megjavítják. 1856-ban újra zsindeleyezték a tornyot. 1868-ban újra javították, 130 forintért vállalta az érkeserői kőműves mester, aki csak nagy ráhatás után volt hajlandó a megkezdett munkát befejezni, mert kevésnek találta a megegyezés szerinti összeget. Az 1898-ban történt villámcsapás miatt a templommal általános javításnak vetették alá. Ez átalakítással minden eredetiségét elvesztette. Ekkor a korszellemnek megfelelően új bútorzattal, vaskeretes ablakokkal látták el. Padlózat helyett színes négyyszög alakú mozaikkockákkal látták el és teljesen lezárták a templom alatt lévő kriptát. Megnyugtatóan szolgálhat, hogy a környék egyik legszebben berendezett és felszerelt temploma lett. 1924-ben, 1955-ben végeztek még rajta javítást, meszelést. 1961-ben a portikuszt üvegfalal elrekesztették, hogy alkalmas legyen télen is bibliaórák és vallásórák tartására. 1974-ben az érmihályfalvi építkezési vállalat végzett a külsején általános javítást, torony- és templomtető lefestéssel együtt 105000 lej értékben, mely összeget a hívek önkéntesen adták össze. Szép külső formájában hirdeti Isten megtartó kegyelmét és a hívek áldozatos szeretetét.²

² *Királyhágómelléki Levéltár. Egyházközségi iratok, 58. doboz*

Az orgona leírása³

Az orgona építési éve 1912, építője Angster József (Opus 878). Közköltségen épült, adományból. Adományozók neve: Németh József,

Pneumatikus orgona belseje, ólomcsövek

Szűcs Zsuzsánna, P. Kovács András, Mészáros Terézia. Felállítás dátuma: 1913. december 15. Pneumatikus rendszerű, fűjtatója kétredős francia fúvó. Nincs villamosítva. Az orgonaszekrény öt szimmetrikus sípmezőre oszlik (5 + 5 + 7 + 5 + 5; 2 × 5 + 5 néma sípmaszk.) A játszóasztal beépítve a karzat mellvédjébe. 2001 augusztusában tisztította és hangolta Kozma Gyula és Antal István. Korábban 1970-ben Szabó Gy. László és Molnár József javította. Az orgona műszaki állapota kitűnő, használatban van.

<i>Manuál C—f, 54 hang</i>		<i>Pedál: C—f, 27 hang</i>	
Principal	8'	Subbass	16'
Bourdon	8'	Pedal Copula	
Gamba	8'	Octav Copula	
Vox coelestis	8'		
Sylvestrina	8'		
Cello	8'		
Pr. Octav	4'		
Csőfuvola	4'		
Mixtura 4 sor	1 $\frac{1}{3}$ '		

³ Adatközlők: Szabó Dániel lelképásztor, 2002. Molnár József, 2006.

Adalékok az ottományi orgona történetéhez¹

Kovách Gusztáv volt az első kántortanító, aki az ottományi Angster-orgonán játszott. Debrecenben végezte el a tanítóképzőt, Sass Béla debreceni református teológiai tanár támogatásával, aki a családhoz tartozott.

Az ottományi anyakönyvek adatai szerint 1913–1917 között a fiúosztályokban tanított (I–IV.), 74 gyermek volt beírva az 1913–1914-es tanévben. A leányokat 1916-ig Huszár Sándor tanította. 1917. május 10-én még ő zárta le az anyakönyvet.

Kováchné Szabó Rozália az első nő, aki Ottományban tanított 1916–1921 között. Az 1916–1917-es tanévben még Kováchné Szabó Rozália, míg az 1919–1920-as tanévet már Özvegy Kováchné Szabó Rozália aláírással zárja le. Az 1920–1921-es tanévi anyakönyvet, mint Szabó Rozália írja alá, 1921. június 5-én.

1916. október 1-jén Gusztáv Adolf utónevű fiuk született, aki korán elhalt.

A család visszaemlékezései szerint Kovách Gusztávot (Gusztai bácsit) az első világháborúba valaki más helyett hívták be. Nem volt katonaköteles, mégis besorozták. A közkedvelt, népszerű kántortanító, akire az ottományiak még nagyon sokáig szeretettel emlékeztek vissza, a háborúban elesett.

Ottomány harmóniumai

I. Gyártója ismeretlen. A hangszeren cégjelzés nincs. Nincsenek regiszterei. Hangterjedelme: 4 oktáv, C—c³, 49 billentyű. Műszaki állapota jó, használatban van. Térderősítője is van.

H Amerikai COTTAGE-szólórendszer
HARMONIUMOKAT
 valamint orgonákhoz és zongorákhoz tartozó legolcsóbban állít
PAJKR REZSŐ ES TÁRSA
 Budapest, K. ker., Dózsa-utca 25. (Liszt-iskolával szembe)

A legelőnyösebb hang- és
 megvilágítási szerkezetek min-
 den háttérben vannak.
 Régi és új hangszerek javításai.
 Az új hangszerek felállai.
 Rézlemezeken és más anyagokon.
 Díszes és szobrászati stílusú
 orgonák, zongorák, harangok,
 és mindenféle hangszerek.
 A legújabb hangszerek és
 orgonák, zongorák, harangok,
 és mindenféle hangszerek.
 A legújabb hangszerek és
 orgonák, zongorák, harangok,
 és mindenféle hangszerek.

¹ Adatközlők: Szabó Dániel lelkipásztor. A család részéről: Orosz Ágnes 72 éves, 2003. február 20.

II. Gyártója: Pajkr Rezső. Cégjelzés: Pajkr Rezső és társa Budapest. Nincsenek regiszterei. Térderősítője van. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³, 61 hang. Használható, működőképes.

Szalacs település és a református templom története

Szabolcs vármegyei Vécse határjárásban említik 1067 körül a szalacsi nagy utat: *ad magnam viam Zoloch*. Az észak-erdélyi sót (Désakna, Székakna, Kolozsakna) szállították ide, a meszesi kapun át. A só királyi monopólium lévén, Szalacs, mint országos sórakodó hely (tároló és elosztó) királyi terület volt. Korabeli jelentőségét érzékelteti, hogy neve feltűnik az 1222-ben kiadott Aranybullában is: „*sót az ország belsejében nem szabad tartani, csupán Szalacson, valamint Szegeden, valamint a végeken.*” III. Béla király sójövedelme 1600 márka volt, ez felerészben Szalacson, felerészben Szegeden került forgalomba. Királyaink gazdag sóadományokat, vagy a befolyt jövedelemből jelentős összegeket utaltak ki egyházaknak, világiaknak egyaránt. III. István Szalacs és Szentjobb vámját a szentjobbi apátságnak adományozta. Bőkezűen adományozott a szalacsi sóközpont jövedelméből II. András is: az ispotályosok kraki (Szíria) vára számára, a bakonybéli és a tihanyi apátságnak. 1264 körül királynői birtok volt, hisz IV. Orbán pápa felszólította István ifjabb királyt (IV. Béla fia), hogy anyjának, Mária királynénak adja vissza elfoglalt birtokait: Szalacsot, Radnát és Besztercét.

Azt nem lehet tudni, mikor történt a németek betelepítése Szalacsra, ám a Várad Regestrum 1215. évi ügye szerint, Pál fia, Pósa azzal védekezett a szolnoki udvarbíró előtt, hogy ő nem a szolnoki vár jobbágya, hanem szalacsi szabad német.

Szalacs az Árpád-korban a szabad királyi városokhoz hasonló szabadsághoz és önkormányzati szervezethez jutott. Nem volt várfallal körülvéve, így kapui sem voltak, de szabadon választhatta bíróját, akit főnagynak hívtak. A központi hatalom joghatósága alá tartozott, hisz választott bírója felett a tárnokmester, azaz a királyi kincstár felügyelője rendelkezett. Szabadon választhatták lelkészüket is. Bírójuk fegyveresen, négy íjással köteles volt résztvenni a király

vezette hadjáratokban. Ezenfelül tartozott megvendégelni az ott átutazó királyt. 1261-ben V. István ifjabb király, 1281-ben IV. László, 1318-ban pedig I. Károly adott ki Szalacson oklevelet.

A tatárok Szalacsot is elpusztították, de hamarosan újranepe-sülhetett és továbbra is őrizte helyét az országos sóforgalomban. Hanyatlása 1332-vel kezdődhetett, amikor I. Károly a Szalacson áthaladó út árumegállítási jogát Nyírbátornak adta. Azután történt, hogy 1329-ben Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező magyar és szász telepeseinek hospesszabadságot adományozott. Ezzel megvetette alapját a máramarosi sóbányászatnak, mely I. Lajos uralkodása alatt virágzott fel. Egy 1379-es adat még említi, hogy a sőt Désről Alparéten (Bábolna) és Szilágysomlyón át szánon Szalacsra vitték, majd onnan Szolnokra. I. Lajos leánya, Mária, Szalacsot Gerebenchi Zeme-re szőrényi bán özvegyének és fiainak adományozta. Haláluk után a koronára visszaszállt birtokot Zsigmond király 1407-ben a váradi székeskáptalannak adta.

Szalacs középkori jelentőségét jelzi, hogy két temploma volt. A mai református templomot hajdan a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelték. A másik a Burgán állt, védőszentje Szent György. Vida nevű papja 1227-ben Gothard comes végrendeletét foglalta írásba. A falu püspöki tizedként egy ízben 18, másodszer 31 kepet adott, papja pedig 1 unciát fizetett szeretetadományként. Pápai tizedként Vince nevű papja évi 20 garast fizetett. A 15. század első felében három szalacsi diák tanult külföldi egyetemeken.

A szalacsi római katolikus plébánia 1736-ban alakult újjá. A barokkos templom 1792-ben épült. Oltárképét Mezei Lajos festette 1879-ben.

Kiemelkedő értékű épületegyüttes a szalacsi pincesor. Közel ezer pince utcaszerűen tömörítve sorjázik a falu feletti domboldalon.¹

A reformációnak már az 1549-es esztendőben Szalacson is voltak követői. 1557-ben a község a Varkocs főúri család birtokába került s akkori földesurával együtt (Varkocs Tamás váradi főkapitány) a reformáció követője lett.

¹ Bihar megye útikönyve. 90–91.

A jelenlegi templom elődje (már a 13. században említik), kéttornyú volt, gótikus stílusban, faragott kövekből épült. A templom nyugati részét 1797-ben kitoldották, mivel kicsinek bizonyult.² Az 1802-es esztendőben pedig a keleti részét bővítették, Éder Jakab neves építőmester vezetésével, valamint új tornyot építettek. Ez a torony 1827 májusában villámcsapás miatt leégett, a harangok megolvadtak. Egyesek szerint a régi templom altemplomába temették el Varkocs Tamás fiát, Miklóst. Ezt Kassai Dávid Zsigmond humanista költő, 1578-tól váradi tanár sírversben (epitáfium) örököltette meg: „*Varkocsnak ez a szalacsi földrész adta halálát,/ Hogy a világra hozta előbb a körösi táj, / Mint még élőt Székelyhid környéke fogadta,/ S ezt követőleg a nagy hírnevű váradi vár...*”³

1829. július elsején földrengés pusztított s ennek következtében a harangszéken felül a torony kettészakadt, s déli irányban elmozdult. 1834 októberében egy újabb földrengés a templom mennyezetét beszakította. A gyülekezet a keletkezett károkat kijavította és 1870-ben a tornyot bádoglemezzel borították be. 1924-ben a templom zsindegy tetőzetét bádoglemezre cserélték ki.

A gyülekezet a harangokat két alkalommal is pótolta (megolvadt harangok, hadicélra elhurcolt harangok).

A szalacsi református egyházban szolgált lelkipásztorok nevei az 1600-as évtől kezdődően ismeretesek, köztük Keresztesi József és Lengyel József, kiknek dicséreteit (szövegszerzők) ma is énekelik gyülekezeteink. Emléküket egy-egy emléktábla őrzi a torony alatti bejáratnál.

Az egyházközség úrasztali terítői és edényei az 1696-os évtől, anyakönyvi feljegyzései pedig 1732-től maradtak fenn.⁴

² Balázs Lajos lelkipásztor feljegyzései alapján összeállította Botos András lelkipásztor, 2005.

³ *Bihar megye útikönyve*. 90–91.

⁴ Balázs Lajos lelkipásztor feljegyzései alapján összeállította Botos András lelkipásztor, 2005.

Az orgona leírása⁵

Építési éve 1880, építője Kiszely István. Közköltségen és a hívek adományából épült. Adományozó Kovács Sándorné alapítványa. Későbbi átalakítások során megszüntették a Tremolo-t, ezt 2002-ben visszaszerelték és villanymotorral látták el. Mechanikus csúszkaladás traktúra. Az orgonaszekrény homlokzata három szimmetrikus sípmezőből áll (5 + 11 + 5). Festése fehér olaj, aranyozással díszítve. Fújtatása villanymotorral történik. Utolsó felújítása 2002 szeptemberében történt Pütkösti Apor által. Elvégzett munka: szűtalanítás, hangolás, fűvórendszer teljes felújítása, manuál- és pedálszelláda felújítása, fűvómotor beépítése. Műszaki állapota kitűnő, használatban van. Az egyházközség a korábbi orgonáját eladta az érsemjéni gyülekezetnek.

<i>Manuál C—f^a, 54 hang</i>		<i>Pedál: C—d, 27 hang</i>	
Principal	8'	Subbass	16'
Salicional	8'	Bourdon	16'
Doppelflöte	8'	Octav Bass	8'
Flöte	8'		
Flauta	4'		
Octav	4'		
Quinta	2 ^{2/3} +		
Super oct.	2'		
Progres. Harmon.	3, 4, 5		

Az orgona klasszicista stílusban készült, négy síptükrös homlokzatában összesen 28 síp található.(5 + 7 + 11 + 5). A játszóasztal úgynevezett előljátszó kivitelben készült a karzat mellvédjébe beépítve. A kétrédes franciafűvóhoz lábtaposós merítőfűvó csatlakozik.

⁵ Adatközlők: Botos András lelkipásztor, Botos Magda kántor, 2002. Pütkösti Apor, 2002.

<i>Manuál C—f, 54 hang</i>			<i>Pedál C—d', 27 hang</i>		
Principal	8 láb	horgany és ón			
Octava	4 láb	végig ón	Ped: Subbass	16 láb	bő fődött fa
Super octav	2 láb	ón	Ped: Octavbass	8 láb	bő nyitott fa
Quinta	2 ² / ₃ láb	ón	Ped: Bassflöte	8 láb	fődött fa
Progres Harmon	3–4–5 sor	ón	Pedálkopula		
Bourdon	16 láb	fődött fa	(lábemeltyű, a pedálklaviatúra alsó		
Doppelflöt	8 láb	fődött fa	oktávját összekapcsolja a		
Flauta	4 láb	nyitott fa	manuállibentyűzet alsó oktávjával)		
Salicional	8 láb	szűk fa-, majd ón			
Tremolo (pneumatikus rendszerű)					
Sub/Super kopula (kapcsolja egy oktávval mélyebbről és magasabbról a hangokat, ezzel megduplázza az orgona hangját.)					

A gyülekezet „régii” orgonájáról egyházi levéltárunkban semmilyen feljegyzés nem található. Az Érsemjéni Református Egyházközség levéltárában viszont adatok bizonyítják, hogy a jelenleg is létező orgonát a szalacsi egyháztól vásárolták meg.

Egyházközségünk „új orgonája” 1879-ben épült és 1880-ban fizette ki a gyülekezet önkéntes adakozásból alapítványi segítséggel. A hangszer játszóasztalán, valamint a belső alkatrészekeken építésre vonatkozó adat nem található, de levéltári adataink Kiszely István debreceni orgonaépítő mestert említik. Az általa elkészített orgona mechanikus csúszkaladás, egymanuálos-pedálos.

2002 augusztusában az egyházközség Pünkösti Apor Miklós orgonaépítő mestert bízta meg az orgona állapotának felmérésére és a szükséges javítások elvégzésére. A helyszíni szemlét követően Pünkösti Apor észrevételeit írásban közölte az egyházközséggel.

A szalacsi gyülekezet mindig különös gondot fordított az orgona jó állapotának megőrzésére. Az orgonaszekrény homlokzatának belső részén csak szétszedéskor látható a következő felirat: „Tisztított és hangoltatott 1908. május havában. Kása (Kósa) Dezső orgonaépítő.” – „Katsó Béla orgonaszerelő Temesvár 1937...” tovább olvashatatlan az írás. – Ide jegyezte fel nevét Pünkösti Apor orgonaépítő 2002. év szeptemberében.

Adalékok a szalacsi orgona történetéhez⁶

A hangszer nagyon nagy valószínűséggel Kiszely István debreceni orgonaépítő készítette 1880-ban. Ugyan egyelőre semmilyen adat nem áll rendelkezésre a hangszeren, ami ezt a tényt alátámasztaná, de személyes tapasztalataim szerint (összehasonlítva a hangszer a zilahi római katolikus templom orgonájával, valamint a nagykárolyi református templom orgonájával, amelyeket ugyanez a mester készített, mind a felépítmények kivitelezése, mind a sípanyag hasonlósága szembeűnő. Ezek alapján szinte 100%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez a hangszer is a mester egyik műve.

Erdekessége a hangszernek a manuálon elhelyezett kopula-szerkezet, amely hasonlít a pneumatikus orgonákba épített Sub- és Superkopulák működési elvéhez. Ezzel a szerkezettel a hangszer hangja még teljesebbé tud válni. A hangszer rendelkezik pedálkopula szerkezettel is.

Az orgona homlokzatában ma horgansípek szólnak. Az eredeti ón homlokzat minden bizonynal az első világháborús ónrekvirálaskor semmisülhetett meg. (Mint ismeretes az első világháborúban hadi célokra elrekvirálták az egyházak nagyobb harangjait, valamint az orgonák legnagyobb ón sípjait.) A középső síptükör fölötti hét sípból álló síptükör csak fából esztergált néma sípokból álló diszsisíptükör. A belső sípok állapota kielégítő. A Progres Harmon regiszter egy három, majd négy, később öt sípsorból álló mixtura sípsor kellene hogy legyen. Az elmúlt évtizedekben azonban avatatlan kezek ezt az állapotot megszüntették, és csak két sípsort hagytak meg az eredetileg nagyobb mixturából.

Szalacsi kántorok névsora⁷

1873–1907	Tóth Miklós Kuzmányi Sándor
1907–1919	Faragó Ambrus Deák Sándor Séra Dezső

⁶ Összeállította Pünkösti Apor Miklós orgonaépítő. 2002 szeptemberében az orgonajavítást követően a hangszer fúvómotorral bővítették.

⁷ Összällította: Botos Magda kántor.

1919–1923	Varga Ferenc Szűcs Imre
1923–1928	ifj. Tóth Miklós Szombati Istvánné
1928–1929	Ujvárosi Róza
1929–1941	Benke Pál
1941–1944	Szabó Zoltán
1944–1950	Knopp Lenke
1951–1953	Mihályi Zoltán lelkipásztor
1954–1986	Kuzmányi Sámuel Sándor Nyári József
1986–1995	Dénes Erzsébet
1996–	Botos Magda

Szalacs harmóniuma

Gyártója: Pajk Rezső és fia. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. 3 regisztere: Melodia, Principal forte, Flute. A hangszer nem működik.

Székelyhíd és a református templom története

Székelyek lakták a 10–11. században. Korai történelmét őrzi nevében a helység. Anonymus írja, hogy amikor Ösbő és Velek seregeik élén Bihar bevételére indultak, a székelyek elébük mentek és előttük indultak. A 12. század végén már a Gutkelekdek birtoka. A tatárjárást követően a Dunántúlról Biharba került Geregye nemzetségbeli Pál országbíró kezén volt. Hatalmas birtokokat szereztek Biharban, várakat építettek: Adorján, Sólyomkö, Sebesvár. Hatalmukat IV. László király törte meg 1277-ben, miután a Barsák segítségével bevette Adorján várát. 1278-ban a király Váradon gyűlést tartott hét megye számára, ugyanitt Székelyhídat visszaadta a Gutkeled nemzetségből való Dorog fia Péternek. I. Károly király 1325-ben Olasziból visszahelyezte a vámszedési jogát. Püspöki tizedként elsőízben 50, másodszer 57 kepe gabonatedet adott a falu.

Ám papjainak szeretetadománya nem tűnik fel, ami arra enged következtetni, hogy Székelyhíd a 13. század végén nem rendelkezett önálló egyházzal, így pappal sem.¹

Székelyhíd egyházi életének első írásos emléke 1291–1294-ből származik. Ötven kepe fizetéséről szól a tudósítás, ami nem túl jelentős. 1333–1335 között lelkésze Márk, akitől tíz garas pápai tizedet szedtek. XII. Gergely pápa 1408-ban Albisi Dávidnak és feleségének engedélyt adott gyóntatójuk megvásárlására.

Az 1445-ös pecsét *Sigillum Oppidum Székelyhíd* (Székelyhíd város pecsétje), benne egy gázlómadárral a fejlődés bizonyítéka. Több diák tanult külföldi egyetemen. Székelyhídi Miklós 1472-ben gyulafehérvári kanonok volt. 1492-ben Bertalan nevű papja képviselte Zólyomi Tamás özvegyét egy hitelezőjével szemben.

A gótikus templom a 15. század második felében épült, szinte egyidőben a várral. Fennmaradt faragott kövei mutatják az építmény igényességét. Szerencsésnek mondható, hogy a felújítások alkalmával a meglévő faragott köveket felhasználták. Így a portikusz déli bejárata felett látható a Zólyomi család nemes címere az átlótt nyakú griffmadárral.

A 13. század utolsó negyedében, valószínűleg még 1291 előtt emelt épület alapfalai a padlózat cseréje alkalmával váltak láthatóvá: részben a későbbi falak alá befutó, de összefüggő alapok lehetővé tették a teljes alaprajz rekonstrukcióját. Ez a korábbi épület egy négyzetes szentélyű, 11,2 × 7,2 m-es hajóterű, jellegzetesen késő Árpád-kori templom volt, sarkain átlós állású támpillérekkel és egy 50 cm-es diadalív-beugrással.

A 15. század második felében a templomot egyszerre két irányban kezdték el bővíteni: lebontották szentélyét és egy kissé északi irányba eltérő tengelyű, szabálytalan, a tízszög öt oldalával záródó új, gótikus szentélyt építettek a román kori hajóhoz úgy, hogy a déli csatlakozásnál meghosszabbították az átlós támpillért, nyugat felé pedig mintegy kilenc méterrel kitoldották a hajót. A szentély kétsüveges boltozat volt, amelynek a zárókövei láthatóak: az egyik az északi falba építve a Zólyomi család címerét ábrázolja a már említett címermadárral. A másik a sekrestye ajtajába volt építve, onnan került a mai helyére: a kettős keresztos vágásos országcímer.

¹ *Bihar megye útikönyve.*, 67–71.

Említésre méltó a befalazott sekrestyeajtóban található fiale torony, a tabernákulum része. Ugyancsak a sekrestye ajtóban kaptak elhelyezést az egymást követő korokból származó padlótéglák. A padló felújításával láthatóvá váltak az egymás mellett sorakozó sírkamrák. Az úrasztala alatt egy téglából kirakott kriptá található, a Zólyomi család temetkezési helye. Ennek a zárlapja lehetett az északi falba rögzített, az 1588-ban elhunyt Zólyomi Tamást ábrázoló tumbafedőlap.

1514-ben Dózsa csapatai dúlták fel a kastélyt. 1660-ban Várad elését követően a II. Rákóczi Györgyhez hűséges Székelyhid is kihívta maga ellen a török haragját. A vár évekig ellenállt a megisméltető támadásoknak, de a környéken és a kint lévőkön bosszút állt a török.

A templom következő bővítése 1710 előttre tehető, két méterrel szélesítették a déli fal újraépítésével és a gótikus bejárat ideépítésével. Ekkor kapott famennyezetet, amelynek néhány darabja látható a templomban, ami az 1996-os felújítás során került elő az orgona fűtatója alól. 1688-ban leégett a harangláb, ehelyett 1714-ben ácsoltak újat. A torony 1792–96 között épült fel. A déli portikusz 1808-ban épült. 1810-ben készült a barokk szószék és valószínűleg a bútorzat többi darabja. A keleti karzaton műemlék orgona található. Az 1895-ben beolvasztott harang Mária felirata és a Boldogasszony napi országos vásár arra enged következtetni, hogy a középkori egyház védőszentje Szűz Mária volt. Száz évvel a Millennium esztendejében, 1896-ban történt felújítása után a templom kívül-belül megújult bútorzatában, padlózatában, az 1996-os Magyar Református Világtalálkozóra.²

Az Érmellék egyetlen igazi várát, a székelyhídi várat a vasvári békét követően 1665 februárjában felrobbantották.³ A település még 1692-ben is szinte teljesen néptelen volt. 1715-ben viszont már népes mezőváros, sok kézművessel. Bél Mátyás, aki 1726-ban járt Biharban, ezt írja: „*Gazdag épületei vannak a szőlő-termő dombok alatti síkságon, amelyek közül kitűnik az Engelshof (Ponz, alias Engelshoffer Zsigmond) család kastélya, a vár falaiból ékesen felépítve*”.⁴ 1728-tól Dietrichstein az új földbirtokos. A 19. század közepétől a Stubenberg család a székelyhídi uradalom feje.

² Összeállította Gavrucza Tibor lelkipásztor, 2005.

³ Rózsa György: *Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek.* Budapest, 2004, 115.

1820. december 24-én gróf Széchenyi István is átgyalogolt Diószegről. Petőfi Sándor is megfordult Székelyhídon, 1843 őszén, vándorszínészként, majd 1847-ben, Nagyszalontára menet. Az eseményt emléktábla őrzi, nevét pedig a helybeli középiskola vette fel.

1995 őszén leleplezték az Öreg halász szobrát, emlékeztetőül a hajdani Érmellékre. 1996-ban megnyílt a Népi halászat és Vadfogás Múzeuma. Az eredeti anyagot gyűjtötte, rendezte dr. Wilhelm Sándor biológus, a helyi középiskola tanára. 2000. október 8-án visszahelyezték a turulmadarat az eredeti emlékoszlopra.

Székelyhíd neves szülöttei között említhető Tófaeus Mihály prédikátor, erdélyi püspök, Paskó Kristóf portai követ, emlékiró.⁵

Az orgona leírása⁶

Építési éve 1820, Benedikt Komornik állította (újította) fel. 1854-ben átalakították Erdei József és hitvese Boros Borbála jóvoltából. Mechanikus traktúrájú, fújtatása motorral történik. Utolsó javítását 1996-ban Molnár József végezte. Műszaki állapota jó, használatban van. Négy oktávos a manuál, rövid mélyoktávval.

<i>Manuál: E—c³, 45 hang</i>		<i>Pedál: C—c, 13 hang</i>	
Bourdon	8'	Subbass	16'
Flauta Major	8'	Bassus	8'
Flauta Minor	8'		
Principal	4'		
Quint	4'		
két sor (Quint 2 ² / ₃ ')			
Oktáv	2'		
Mixtura 4 sor			
3 sor			
(Cimbel 3 soros)			
Oktáv	2'		
(Quint 1 ¹ / ₃ ')			

⁴ Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalu, 1978.

⁵ *Bihar megye útikönyve*, 67–71.

⁶ Adatközlők: Molnár József orgonaépítő 2002, Veres Zsolt kántor, 2002.

Székelyhíd orgonájának javítása⁷

A műhelymunkák során, a szelláda szétszedésekor derült ki, hogy a manuálmű szelláda-szelepház alkatrészeinek javítása nem lehetséges, cseréjük szükséges. Az új, helyettesítő alkatrészek korhűen, a mester által alkalmazott megoldások szerint készültek. Nagyon érdekes megoldása volt Komornik Benedek mesternek a pulpéták elkészítésénél (az eredeti kis bőr-zsákocskák 180 évig tartottak). Az elvégzett munka a következő volt:

- manuállibentyűzet pulpétáinak újrabőrözése,
- a billentyűszelepek újrabőrözése
- új szelep-, vezérszegek, kampók beszerelése
- átvezető drótok készítése a hozzá tartozó átfűrt fapálcikákkal, melyek a bőrpulpétákat megfogják.

A pedállibentyűzet szüette állapota és kopottsága miatt szükséges volt egy teljesen újnak az elkészítése a réginek a mintája és méretei alapján. Az 1950-es 60-as években rossz minőségű fehér műanyaggal borították be a billentyűket. Az orgona játszóasztalának takarítása és szétszedése közben előkerült a manuállibentyűzet egy-két leesett régi faborítású lemeze. Ennek alapján visszaállítottuk az eredeti borítást: az egészhangok billentyűzete körtefa, barnára pácolva, a félhangok a saját színükben maradtak, pácolatlanok.

A pedálmű szelepházában a bőrpulpéták, átvezető drótok és átfűrt fapálcikák helyébe újak kerültek. Kipótoltuk az Oktávás Cimbel hiányzó nagy C ónsípját, továbbá az utolsó oktáv g2, c3 ónsípját.

Az orgona belső szerkezetében a manuál szelládáján találtuk meg a síptőke alatt a következő írást egy beragasztott kis fehér papírlapon két csúszkaléc között: „*Verfertigt von Benedikt Komornik Orgel bauer is Gross Wardein Ano 1820*”, azaz építette (átépítette?) Benedikt Komornik orgonaépítő Nagyváradon 1820-ban. Azért került zárójelbe az átépítés szó, mert németül ilyen értelme is lehet. A szöveget a fénykép alapján a kolozsvári zeneakadémia orgonatanárának, Ursula Philippinek az édesapja fordította, aki járatos a régi korok német kézírásában. Az orgona javítása közben és szétszedésekor a szekrényen és az alkatrészekben arra utaló nyomok vannak,

⁷ Összeállította: Molnár József orgonaépítő.

Szalacs – református templom

A játszóasztal

Az orgona

Székelyhid – református templom

A játszóasztal

Az orgona

hogy ez az orgona eredetileg hátuljátszós és pedálnélküli hangszer volt. A szekrény hátsó belső részén láthatók a betömött szögletes regiszterhúzóknak nyomai. Kívül ezeket lefestették. Ugyancsak a szélcsatornán látszik, hogy más irányból kapta a levegőt a fújtatótól.

Mivel az egyházi irattárban nem találtunk régi iratokat, ezért két feltételezés lehetséges:

1. Komornyik Benedek megépítette az orgonát hátuljátszósra, pedál nélkül, melyet rövidesen bővítettek és átalakítottak előljátszósra, vagy

2. Komornyik Benedek egy régi orgonát használt fel, épített át, bővített és akkor az orgonának már 1820-ban a mai formája volt.

A homlokzati síptőkén nemcsak a Principal 4' sípjai vannak, hanem még a $2\frac{2}{3}$ '-as Quint első öt sípja is, ezekhez a levegő a második síptökből vezetékkel előre kissé szűkebb járatokban.

Az orgona dereka a szélládával a padlózatán állt. A hangszer ma előljátszós, szekrényét (homlokzatát) megemelték, megnagyobbították hátrafelé és pedálsíppal kibővítették. A játszóasztal elé néma állhomlokzat (egy sor sípmaszék) épült.

Az orgona sípanyaga (ón és faszípek) és szerkezete az elmúlt közel kétszáz év alatt nem változott, minden megmaradt eredeti állapotában, kivéve a homlokzati sípsort, melyet az első világháború idején rekviráltak. Ezt rövidesen cinksíppal pótolták. Az orgonaépítő az építés alkalmával gondot fordított arra, hogy a hangszer külsejével, szekrénye díszítésével a templom egyik értékes berendezési tárgya lehessen.

Az orgonán található következő javítási év: 1888. Javításokat végeztek még: az 1950-es években Szabó Gy. László, az 1970-es években a szilágyballai Domokos Cs. Domokos, valamint Crişan György.

Az orgonát leromlott állapota miatt mind sűrűbben kellett javítani. A templom nedvessége miatt az összes fém alkatrész (vas drótok és nem sárgaréz, valószínűleg nagy szegénység volt annak idején is), megrozsdásodott, eltöredezett, akadályozva az orgona megfelelő működését. A manuál-szélláda, szelepház, csúszka-tőke együttes és a teljes fejtűzés szükséges volt.

Az orgona sípsorai közül az Oktávás Cimbel sípjait megkeverték az idők során (Mixturát is akartak készíteni belőle). A régebbi javítások alkalmával ez a regiszter szolgáltatta a többi sípsor hibás ónsípjainak utánpótlását. A felújítás során helyreállítottuk. Ilyen sípsort, azaz Oktávás Cimbelt ritkán lehet találni a régi orgonákban.

„ Az Orgona átalakításakor aug. 15^{-ik} 1854. ...

*E szív buzgalmát emelő mű felett,
Harmincz négy év röpkülve elhaladt
Istent ditsérve s a' Komornyik nevet
Mint mesterét, kit rég fed dúrva hant,*

*Midön ő rajta is a' vas időnek
Foga szinte már győzedelmet vett
Újj ... Erdélyi Józsefnek
Zeng szíves és hálás köszönet*

*A jeles művészre Váradi Sándornak
Kiket akkor is ha sír hant fedez
Mint teremőjét lelke tár házának
Sok évekenn keresztül zengedez.*

*Leírtam Kerekes Elek az iskola első növendéke mk 1854 aug
15-ik.*

*Adminisztrátor tiszteletes Szabó József
gondnok Kerekes József
Orgona Művész Váradi Sándor mk
segédje Nagy Lajos mk
Szerkesztette Reszegi Lajos mk Rector.
Baranyi Mihály mk Harangozó
Nagy Sándor Tanuló mk
Fülöp Gábor Tanuló mk
Kultsár József Tanuló mk
Szőke Sándor Tanuló mk
Orgona művésznő Szabó Erzseébet mk*

*Ha majd mink is nyugszunk sír hant alatt
Poraink felett zúgd el bizton szavad.*

Barta Lajos Tanító mk.

*Egy jobb jövő, böldeg utódinkkal
Érj, és zengedez, buzgó imáinkkal.*

Reszegi mk.

Orgonapótló harmóniumok

Szórványok, szegény egyházközségek az orgona református visszafogadása után két évszázaddal sem remélhették, hogy templomukba drága pénzen szépszavú orgonát építtetnek, vagy egy kisebb és öregecske pozitívot megvásárolnak. A 19–20. század fordulója után ilyen helységben is felbuzdultak. A dalárdák, gyülekezetért élő asszonyok, kántortanítók gyűjteni kezdték a harmóniumra valót bálon, közmunkából és adományokból, hogy legalább egy orgonát pótló hangszere az ő kis egyházi közösségüknek is legyen. Láttuk, hogy tehetősebb helyeken is volt és van, de inkább csak imateremben harmónium, nem orgona helyett, hanem csak mellette használják. Mai napig vannak falvak az Érmelléken, ahol soha nem volt orgona, és jövődőt tekintve sem remélhetik, hogy hamarosan telik rá. Megbecsülik, amilyük van, és nekünk is értékelünk kell ragaszkodásukat az ütött-kopott harmóniumokhoz, olyankor is, ha némelyikben csupán egyetlen vagy másfél sípsor szól.*

Az érszőlősi református templom

Érselind harmóniuma

Gyártója: ismeretlen. A hangszeren cégjelzés nincs. A regisztrek száma: 5, a nevek olvashatatlannak. Hangterjedelme: 4 oktáv, C—c³, 49 billentyű. Működőképes, használatban van.

Érszőlős harmóniuma

Gyártója: M. Hörügel. A hangszeren más felirat nincs. Hangterjedelme: 5 oktáv, F—f³, 61 billentyű. 7 regiszter, 2 hangerőváltó, 2 átkapcsoló. Működőképes, jó állapotban van.

* Dr. Fekete Csaba írása

Viola	4'	Diapason forte
Diapason	8'	Bass Koppel
Dulcet	8'	Vox Humana
Echo	8'	Discant Koppel
Melodia	8'	Principal Forte
Vox Celeste	8'	Térderősítői is vannak

Jankafalva harmóniuma

Cégjelzés: Liebeg. Hangterjedelme 5 és fél oktáv. Működőképes, használható.

Aeolsharfe	8'	Basskoppel
Violine	8'	
Viola	4'	Vox humana
Dolce	4'	
Bourdon	16'	
Diapason	8'	

A jankafalvi református templom

Dolce	8'	Diskant koppel
Melodie Dolce	8'	
Melodia	8'	Forte II
Klarinette	16'	
Flöte	4'	Register- Auslösung
Schalmei	8'	
Vox Celeste	8'	
Violine	8'	
Aeolsharfe	8'	

Papfalva harmóniuma

Gyártó: Hofberg. Cégjelzés: Hoflieferant J. M. d. K. v. Italien.
Hangterjedelme: 5 oktáv, f–f3, 61 billentyű. Működőképes, használható.

Subbass	16'	Vox Humana
Aeolus harfe	2'	
Viola Dolce	4'	Oktav Coppler
Viola	4'	
Diapason	8'	Segédregiszterek:
Dulce	8'	
Hohlflöte	8'	bal oldalon:
MelodiA	8'	T. Volleswerk
Flöte	4'	jobb oldalon:
Vox Jubilante	8'	S- Forte.
Oboa	8'	

Nagykágya harmóniuma

Gyártója: Crown, USA. Cégjelzés: Crown Organ Geo. P. Bent.
Manufacturer Chicago. Ill. USA. Alatta fémtáblácskán a forgalmazó
jelzése: Jul. Heinr. Zimmermann Leipzig St. Petersburg Moskau
London. A hangszer működőképes, de felújításra szorul. Igen szép,
faragott szekrénye van.

Diapason	8'	Bass Coupler
Dulcet	8'	Vox Humana
Principal	4'	Treble Coupler

Subbass	16'	A hangerő térderősítővel szabályozható
Celeste	8'	
Flute	4'	
Vox Angelica	8'	
Melodia	8'	

Az Érmellék néhány római katolikus templomának orgonája*

Célja szerint ez a dolgozat az Érmellék református templomaiban található liturgikus hangszerek (orgonák és orgonapótló harmóniumok) adatainak összegyűjtésére szorítkozik. Vidékünk többi keresztyén felekezetének liturgikus hangszereit nem kutathatta (például esetleg megmaradt evangélikus kisorgonák, illetve a 19. század óta épült baptista imaházakban használt harmóniumok adatait). A neves római katolikus templomokban egykor zengő hangszerek közül mégis említeni kell néhányat. Ennyi szórványos és hiányos adat is megkönnyíti némileg az összehasonlítást. Ezek nem helyszíni vizsgálatra alapulnak, levelezés útján gyűltek össze. Buzdítanak másokat is a szélesebb körű feltárára, további kutatásra, hagyományok óvására. Legyen figyelmeztető, hogy ezek az értékes 18–19. századi hangszerek jelenleg kivétel nélkül elhanyagolt és zömében teljesen használhatatlan állapotban várják az illő megbecsülést, restaurálást és liturgikus használatot.

Berettyószéplak

Dangl építette csúszkaszélládás orgona. Érdekessége, hogy nem lehet szokásos módon lábbal fűjtatni, mert kézi emeltyűkarral működik a fűjtatója.

Bihardiószeg

Országgh Sándor építette kúpszélládás, mechanikus trakturájú, egymanuális orgona.

* Dr. Fekete Csaba kiegészítése

Érmihályfalva

Egymanuálos kisorgona. Ónsípjait rekvirálták, azóta még nem pótolták. Billentyűzete is tönkrement, használhatatlan.

Monospetri

Két manuálos-pedálos hangszer, Országh Antal építette, pedálja 27 hangos, használhatatlan.

Szentjobb

Egymanuálos, csúszkaszélládás, mechanikus trakturájú 19. századi orgona. Műszaki állapota elhanyagolt, használhatatlan.

Székelyhíd

Kétmanuálos, pedál nélküli, 18. századi műemlék orgona. Bécsi mester alkotása, rövid oktávval, 10 vagy 11 regiszteres, történetének részletei nincsenek felkutatva.

III. FÜGGELÉK

A Magyar Egyházzenei Társaság orgonás tagozatának állásfoglalása az elektronikus hangkeltésű hangutánszervezetekről¹

Az utóbbi években főleg egyházi lapokban egyre többet találkozhattunk olyan hirdetésekkel, amelyek templomi orgonákat ajánlanak igen előnyös anyagi feltételekkel. E cégek úgy reklámozzák elektronikus hangkeltésű termékeiket, mint a hagyományos orgonával egyenértékű, sőt korunk igényeinek legjobban megfelelő, modern hangszerket. („Új korszak az orgonaépítésben”, „korhű orgonahang”, „digitális orgonák”.) Mivel e hirdetések alapján az egyházak csak egyoldalú tájékoztatást kapnak, szükségesnek láttuk, hogy ezen elektronikus hangkeltő eszközökkel kapcsolatban szakszerű tájékoztatással forduljunk az egyházak vezetőihez és híveihez.

Az elektronikus hangkeltésű orgonautánszervezetek – más néven elektriумok – nem valók templomi használatra, liturgikus és művészi céloknak nem felelnek meg.

Álláspontunkat az alábbiakkal támasztjuk alá:

1. *Az elektriум nem levegő segítségével és nem sípok által szólal meg, következésképpen nem folytatója annak a több, mint kétezer éves hangszernek, amely az európai zenekultúra egyik hordozója. Az elektriум hazai elterjedése az orgonaépítés tradícióját megtöri és az orgonakultúra természetes fejlődését megakasztja. Az „orgona” elnevezés tehát megtévesztő és ezért méltánytalan.*

A hirdetésekben szereplő hangszernek méltatlanul viselik az orgona nevet, mivel az orgona az évezredek folyamán mindig sípos hangszert jelentett. Az elektriум a hangot elektronikus úton képezi, és hangszórón keresztül bocsátja ki, s ez a sípokétól eltérő hangot ad.

¹ MEZ I. (1993/1994) 487–490.

Így például míg a síp megszólalásának kezdete és a síp hangzásának lecsengése bizonyos változatosságot mutat, addig az elektronikus hangkeltés által a hang keletkezése és esetleg beépített lecsengése mindig azonos és jellegtelen. Számos, a történetileg kialakult hangszerre jellemző tulajdonság az elektronikus hangkeltésből hiányzik.

Igaz, hogy igényesebb elektrikumokhoz már meglévő híres orgonák hangjáról veszik a mintát, sőt egyes prospektusok felkínálják, hogy a regiszterek intonációját programozni is lehet, ez azonban nem pótolja azt a művészi igényességű munkát, amivel az orgonaépítő az adott térnek megfelelően, sípról sípra méretezi, elhelyezi és intonálja az orgonát.

2. Mivel az elektrikum hangját sípok száza vagy ezrei helyett (néhány) hangszóró bocsátja ki, a szólamok az orgonára jellemző módon nem válhatnak el egymástól, ezért az elektrikumok alkalmatlanok a klasszikus polifónia – így pl. Bach művei – stílusos megszólaltatására.

3. A hangszóró működési elvéből és szerkezeti adottságaiból szükségszerűen előálló torzítás következménye, hogy az elektrikumokban keltett és a hangszórókból kisugárzott hang nem képes az orgona által természetes úton létrehozott térbeli élményt megteremteni. Az elektrikumok nem tudják nagyobb akusztikai terek, templomok hangzásterét egyenletesen betölteni. Középről hallgatva hangjuk erős és éles, távolabbról hallgatva fényüket és erejüket veszítik, csak a basszushangok maradnak aránytalanul erősek. Népének (gyülekezeti ének) vezetésére ezért kevésbé alkalmasak.

Az elektrikumok leggyengébb pontja a hangforrásuk: a hangszóró. Míg az orgona háromdimenziós hangforrásként viselkedik, addig a hangszóró a közép- és magas frekvenciatartományban pontszerű hangforrásként működik. Így a térbeli hangzásélmény minél jobb megközelítéséhez egyre több hangszóró felállítására lenne szükség, viszont minél több helyen állítunk fel hangszórót, az elektrikum annál inkább távolodik a hangszereszerűségtől, hiszen természetellenesen, „mindenhonnan”, s nem egy hangszerből halljuk a hangot.

Továbbá: a hangszórók úgynevezett „nem-lineáris” torzítással rendelkeznek, ami nemkívánatos hangmódosulást eredményez. A torzítatlan elektronikus jelet a hangszóró saját torzítása eredménye-

képpen – a kiviteltől függő kisebb – nagyobb mértékben – elkerülhetetlenül módosítja, tehát a megszólaltatott orgonahanggal ideálisan azonos elektronikus jel sem szólaltatható meg torzítatlanul.

Végül a hangszóró – szerkezeténél fogva – frekvenciafüggő irányítási tulajdonságokkal rendelkezik. Az általa kisugárzott hangot a frekvencia növekedésével egyre csökkenő térszögben sugározza szét. Ezért a magas frekvenciájú hang a hangsugárzótól távolodva gyöngül, és egyre kisebb az a terület, ahol az eredeti elektronikus jel hatására keletkezett hang a természetesnek megfelelő hangérzetet kelti.

4. *Művészi szempontból az elektriium orgonautánzat. Míg az orgona egyedi műalkotás, addig az elektriium az elektronikai ipar sorozatgyártású terméke. Igazi, művészi minőségű előadás létrejöttéhez művészi hangszer szükséges, utánzatok használatakor e minőség szükségszerűen csorbát szenved, vagy akár el is enyészhet. Áll ez az egyházi zenére is, hiszen annak nemcsak szentnek és egyetemesnek, hanem művészinek is kell lennie.*

Az elektriium, amely lényegéből, utánzat mivoltából fakadóan mást állít magáról, mint ami valójában tehát megtéveszteni próbál –, hogyan lehet méltó közvetítője Isten és ember őszinte és bensőséges párbeszédének, hogyan jelenítheti meg és magasztalhatja Istent, az igazság és szépség legelső forrását?

Egyes egyházi előírások – így a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciója – kifejezetten el is vetik a templom berendezésében és a liturgiában a művészi érték nélküli utánzatok használatát. Az elektriium pótlék- mivoltát jól érzékelteti, hogy több évtizedes létezése alatt sem alakult ki önálló zeneirodalma, rajta eredetileg orgonára írt műveket szoktak megszólaltatni. Önálló irodalma van viszont az elektronikus hangkeltés azon területeinek (korunk elektronikus zenéje), ahol a gyártót és a zeneszerzőt nem az utánzás kényszere vezeti.

Bizonyos elektriiumok hangszíne a könnyűzene hangzásvilágát idézi, s ez a liturgiától idegen asszociációkat kelt a hallgatóban.

5. *Az elektriium képi megjelenése nem építi a templomot, mint liturgikus teret: nem válik konstruktív képzőművészeti alkotássá, mint gyakran az oltár (úrasztala) – szószék – keresztelőkút együtteséhez illeszthető liturgikus tárgy.*

Az orgona megszólalásához a hangszer vizuálisan is hozzátartozik, ünnepélyes megjelenésével, méltóságteljes méreteivel. Az elektriiumok

ehelyett általában sötét színű, doboz formájú hangsugárzót kínálnak.

6. *Tapasztalat, hogy pszichológiai-fiziológiai hatásuk kedvezőtlen: egyrészt a megszokott hangzásélmény sérül, érzékelhető az idegenség, másrészt huzamosabb hallgatásuk fárasztó és idegesítő. Igazi művészi élvezetet ezért sem nyújthatnak. További tapasztalat, hogy bizonyos hangszerekhez vagy vokális együttésekhez hangzásban kevésbé illeszthetők.*

7. *Beszerzésükkor anyagilag ugyan gazdaságosabbnak tűnnek, de ha élettartamukat tekintjük, gazdaságosságuk megkérdőjelezhető. Míg a jól megépített orgonák két-háromszáz évig is szolgálnak, addig az elektriumok várható élettartama jóval rövidebb. Gyors generációs váltásuk miatt rövid idő alatt elavulnak.*

Az elektriumok házi és iskolai célokra – tehát a liturgikus és koncert-szituáció előkészítésére, utánzására – való használatát vagy rendkívüli körülmények közötti alkalmazását (pl. szabadtéri, sportcsarnoki istentiszteletek) alkalmából nem ellenezzük, de a templomokban való felállításukat hangszerpótló mivoltuk, a fenti akusztikai, liturgikai és művészi okok miatt helytelenítjük, és semmiképpen nem ajánljuk.

Ha az egyházi vezetőket anyagi korlátok vezetnék az olcsóbb megoldások felé, akkor inkább ajánljuk a néhány regiszteres kis, pedál nélküli orgona-pozitívok alkalmazását, melyek a templom marandó hangszerei lehetnek, akár évszázadokra is. Néhány jól méretezett regiszterrel már több száz fős gyülekezet énekét is lehet vezetni, és a kis, sípos hangszerek megfelelő orgonairodalom ismeretében művészi előadásokra is alkalmasak. Ajánlható, hogy egyes egyházmegyék, egyházkerületek szerezzenek be ilyen könnyen szállítható orgona-pozitívokat, ezek az orgonával átmenetileg nem rendelkező terekben ideiglenesen elláthatnák a zenei szolgálatot, amíg a végleges orgona felépül.

Kisebb templomokban, kápolnában, gyülekezeti termekben jól használható a harmónium, amely természetes hangforrás, és önálló irodalma is van (pl. C. Franck, Liszt, Vierne, Karg-Elert).²

² MEZ I. (1993/1994), 487–490. – Az állásfoglalást a Magyar Egyházzenei Társaság orgonás tagozata 1994. május 21-én tartott ülésén elfogadta.

Irányelvek műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához³

Alapelvek

1. Mi az orgona?

Az orgona alapvetően összetett fúvós hangszer, képző- és iparművészeti (bútor- és hangszerműves) alkotás. Rendeltetését építészeti térben és a felhangzó zenemű által életre keltett akusztikai környezetben tölti be. Mindezek egységének leggyakoribb rendező elve a liturgia.

2. Mi tekinthető műemlék orgonának?

Egy orgona műemléki értékét a következő szempontok határozzák meg:

A technikai koncepció a szerkezet típusától függetlenül, az alapanyagok és a munka minősége védelemre érdemesek.

A hangszer történeti értéket képvisel a hangszerművesség, illetve a képző- és iparművészet tekintetében.

Az orgona képzőművészeti kialakítása a befogadó tér kiképzésével szoros, művészi színvonalú kapcsolatban áll.

Az orgona a maga sajátosságos konstrukciója vagy a még fennmaradt példányok ritkasága alapján képvisel értéket.

A felsorolt szempontok szerint *orgonarészegység* műemléki értéke is megállapítható.

A fentiek alapján ítéltethők meg a pozitívumok, portatívok, regálok és egyéb, sípokkal ellátott orgonaszerű szerkezetek.

3. Műemlék orgonákon végzendő munkák alapvető feltételei

A gondozás kivételével a hangszer állapotának megítélése, az orgonán végzendő munkák meghatározása nem függhet egyetlen szakértőtől, a beavatkozás csak jóváhagyott terv alapján, felelős szakértői bizottság által ellenőrizve és dokumentáltan folyhat.

Műemlék orgonán végzett beavatkozás az adott cél eléréséhez szükséges minimumra korlátozódjék; ennek során az egyéni elképzeléseket teljességgel háttérbe kell szorítani.

³ MEZ I. (1993/1994) 124–125.

Alkalmazkodni kell a hangszer mesterének módszereihez, eljárásaihoz. Újszerű megjelenés elérése helyett a használat során keletkezett nyomok, a hangszer patinájának megőrzésére kell törekedni, amennyiben ezek nem befolyásolják hátrányosan az orgona működését.

Az eredeti részeken végzett munkáknál keresni kell a reverzibilis beavatkozás lehetőségét, ami a munkák megkezdése előtti állapot visszaállíthatóságát jelenti.

A gondozást kivéve minden beavatkozásról beszámolót kell írni. Az adatok részletessége és terjedelme az orgona jelentőségétől és a beavatkozás mélységétől függ. A beszámoló tartalmazza az orgona és a fellelt dokumentumok leírását, kritikai elemzését, a meghozott döntés indoklását, a munkálatok menetét és végeredményét. A beszámolóhoz csatolandó a szükséges rajzos és fényképes illusztráció. A dokumentációt a hangszer tulajdonosa, az illető egyház központi nyilvántartása, a műemlékvédelmi hatóság és a munkákat végző orgonaépítő cég őrizzze meg.

Az orgonaépítőnek ismernie kell az alapvető műemléki előírásokat. A munkálatokat lehetőleg abban a helyiségben kell végezni, amelyben az orgona áll, hogy egyes alkatrészeket ne tegyünk ki feleslegesen a páratartalom ingadozásának és a szállítással járó veszélyeknek.

4. Konzerválás

A konzerválás a hangszer adott állapotának megőrzése. Ezt elsősorban állandó *gondozással*: rendszeres ellenőrzéssel, utánhangolással, kisebb hibák kijavításával, valamint a megfelelő klimatikus viszonyok biztosításával kell elérni. Lehetőleg mindig ugyanaz a szakember végezze az orgona karbantartását. A régi sípállomány védelmében hangolni csak a funkció által feltétlenül megkívánt terjedelemben és gyakorisággal kell. Ez a nyelvcsipok, a fedettek és a feltűnően hamis nyitott sípok utánhangolását jelenti. A hangszert szükség szerint általában 8–10 évenként ki kell tisztítani.

A gondozás során rendszeresen ellenőrizni kell, hogy a faanyagban nem jelentkezik-e gomba- vagy rovarfertőzés. Farestaurátor véleménye alapján a szükséges beavatkozás azonnal elvégzendő, többször megismételendő.

5. Restaurálás

A restaurálás a hangszer működőképességének helyreállítása, illetve megőrzése.

Ennek során kicserélni csak a valóban javíthatatlanul hibás alkatrészeket szabad. A kiszertelt hibás, eredeti részeket konzerválás után a tulajdonosnak kell megőriznie. Ezeket általában az orgonában tároljuk; később mintául, bizonyítékul szolgálhatnak. Lehetséges ugyanis, hogy a jövőben egy újfajta restaurálási technika segítségével ismét használhatóvá tehetők.

Az eredetitől eltérő, tehát megváltozott állapot visszaalakítása egy korábbi állapotba akkor lehetséges, ha annak létezése és részletei bizonyítottak. Találgatások nem képezhetik a restaurátori munka alapját. Amennyiben a meglévő szubsztancia és a dokumentumok hiányossága miatt visszaállításra nem nyílik mód, csak a fennmaradt állapot megtartása, az orgona ebben a formában való működtetése lehet a cél. Stílusegység megteremtése nem célja a restaurálásnak; általában az utolsó bizonyítható és önmagában lezárt állapot elérésére kell törekedni. Egy ennél korábbi állapot visszaállításának indokoltságát és mértékét a 2. pontban ismertetett szempontok alapján, részegységenként meg kell vizsgálni. Ez általában csak akkor fogadható el, ha a beavatkozással jelentősen megnő a hangszer esztétikai, történeti értéke.

Pótlás: rekonstrukció és kiegészítés. A rekonstrukció ismert adatok és analógiák alapján készült pótlás; a kiegészítés során a hiányzó alkatrész eredeti építési módja nem ismert.

A rekonstruált alkatrészt az eredeti, analóg rész mintájára, az azzal megegyező anyagból és az eredeti vagy az azzal lényegileg megegyező gyártási eljárással kell elkészíteni, de úgy, hogy azt a fennmaradt régi alkotórészekből esztétikailag illeszkedően meg lehessen különböztetni. Ezért a pótlás részletesen dokumentálandó, az így beépített részeket pedig a készítő nevével és a készítés dátumával kell ellátni.

Az orgonaház és a játszóasztal bútorzatának restaurálása speciális faszobrász-restaurátori ismereteket kíván, ezért ezt a szokásos farestaurátori irányelvek alapján az orgonaépítővel történt egyeztetés után csak ilyen képzettségű személy végezheti.

6. Bővítés

Az orgonakészítő eredeti művészi és szerkezeti elképzelése olyan teljesség, befejezett egész, melyet nem lehet megbontani. Műemlék orgonák bővítésétől, eredetileg nem létezett alkatrészek beépítésétől tehát eleve el kell zárkózni. Sem a regiszterek számát, sem a hangterjedelmet nem szabad bővíteni. Egy műemlék orgonától nem várható el, hogy a mai univerzális zenei igényeket maradéktalanul kielégítse. A zenei gyakorlatot kell az orgona adottságaihoz igazítani. Igen ritka eseteket kivéve ugyanis a legtöbb műemlék orgona képes betölteni liturgikus szerepét, ezen túl pedig meghatározott koncertfeladatokra is alkalmas. A korlátokért pedig egy jól karbantartott, régi, mives hangszer bőven kárpótol szépségével, hangjának egyediségével, nemességével, a korabeli irodalom hiteles megszólaltatásának lehetőségével. Szükség esetén egy második újabb hangszer beszerzése jelenthet megoldást. Kivételes esetekben, amikor egyedi elbírálás és engedély alapján bővítésre lehetőség nyílik, *visszafordítható módon, a hangszer egységének megőrzésével* kell eljárni.

7. Bontás

Műemlék orgona eredeti helyéről nem távolítható el. Lebontására és elszállítására csak végső esetben egyedi engedély alapján kerülhet sor, ha megóvására más lehetőség nincs (pl. az épület lebontásakor, vagy, ha az általa ellátandó feladat az adott helyiségben gyökeresen megváltozik). Az orgona új helyét még bontás előtt ki kell választani, hogy a hosszadalmas tárolást elkerüljük. Ez a helyiség mind építészeti, mind akusztikailag hasonlítson az eredetire. A bontás pontos dokumentáció előzze meg (leírás, fényképek, hangfelvételek, leltár stb.).

Útmutató⁴

Az alábbi általános útmutató a védett orgonák tulajdonosai és használói részére készült, a leggyakoribb kérdésekre igyekszik választ adni.

⁴ MEZ I. (1993/1994) 108–109.

1. *A műemléki és múzeumi védelem kiterjedése*

Műemlékekben, műemlék jellegű, valamint városképi jelentőségű épületekben (a továbbiakban: műemlék épület) álló orgonák mint az épület tartozékai műemléki védelem alatt állnak. Egyes hangszerek az alapelvek 2. pontjában megjelölt értékeik alapján külön nyilvántartásba kerülnek. Ezeket a műemlékjegyzék a megfelelő épület ismertetése során önállóan is jelöli. Nem műemlék épületekben álló orgonák védetté nyilvánításában és nyilvántartásában az MTA Zenetudományi Intézetének Hangszertörténeti Múzeuma jár el.

Műemléki és muzeális értékű orgonát tulajdonosa köteles megőrizni, épségben fenntartani, szakszerű kezeléséről, használatáról és megóvásáról gondoskodni.

Műemlék épületekben álló orgonák külsejének megváltoztatásához minden esetben az Országos Műemlékvédelmi Hivatal előzetes hozzájárulását kell kérni. Ezen orgonák szerkezetén végzett, a külsőt nem érintő, de a gondozást meghaladó munkálatokhoz csak abban az esetben van szükség hatósági engedélyre, amennyiben az a külön nyilvántartásban, és így a műemlékjegyzékben is szerepel. Nem műemlék épületekben álló, védett hangszereken végzett, a gondozást meghaladó, bármilyen beavatkozáshoz az MTA ZTI Hangszertörténeti Múzeumának előzetes hozzájárulása szükséges.

Műemlék orgona őrzésével, kezelésével és használatával kapcsolatos mulasztás, illetve károkozás esetén a mulasztóval szemben az illetékes hatóság eljár.

2. Az eljárás menete, mely minden, a gondozáson túlmenő munkálat esetében követendő:

Az orgona tulajdonosa kapcsolatba lép az orgonaépítővel és saját szakértőjével, majd közösen megtekintik a hangszert.

Az orgonaépítő a szakértővel egyetértésben elkészíti a munkatervet és ismerteti azt a tulajdonossal, aki azt a saját szolgálati útján felterjeszti az engedélyező hatósághoz.

Az engedélyező hatóság is kinevezi saját szakértőjét. A szakértők körét szükség esetén művészettörténész, faszobrász-restaurátor, hangszer-restaurátor, építész és zenetudós bevonásával bővíthetik.

Az archív anyagokat és az orgonát a szakértők és az orgonaépítő megtekintik, az adatokat földolgozzák. Szükség esetén analóg

hangszereket vizsgálnak meg. Ezek gyors felkutatásához az országos orgonafelmérés (Magyarország orgonajegyzéke) anyaga igénybe vehető.

A munkaterv és a szakértői vélemények alapján megegyeznek az elvégzendő munkákban és a dokumentáció részletességét illetően.

Az orgonaépítő elkészíti a részletes költségvetést.

A tervet megtárgyalja és jóváhagyja, a költségvetést véleményezi a műemlékvédelmi hatóság szakirányú tervtanácsa. (Ennek tagjai lehetnek a munkában érintetteken kívül: a Hangszertörténeti Múzeum szakértői és egyéb felkért szakértők.) Szükség szerint az orgonaépítő a munka megkezdése előtt véglegesíti a költségvetést.

Jegyzékbe vett, védett orgonán végzendő munkálatok költségeihez előzetes tulajdonosi kérelemre szakértői vélemény alapján az illetékes hatóság hozzájárulhat.

A munkák megkezdése előtt az orgonát az orgonaépítő és a szakértők a szükséges részletességgel felméri, amennyiben erre addig még nem került sor.

A szakértőket az orgonaépítő értesíti a munka megkezdéséről.

A munkákat az orgonaépítő munkanapló vezetése mellett elvégzi. Felmerült újabb problémák, nehéz döntések esetén ismételten konzultál a szakértőkkel.

Az orgonaépítő elkészíti a zárodokumentációt az előírások szerinti példányban.

A végzett munkák átvétele a tulajdonos, az orgonaépítő és a szakértők jelenlétében történjék!

Jelentősebb munkák után ajánlott azok publikációja.

3. Az orgona állapotának megőrzése szempontjából fontos az állandóan egyenletes páratartalom és hőmérséklet megtartása. Nagyobb térben (templomban) ez gyakorlatilag nem kivihető.

A meghibásodások azonban jórészt megakadályozhatók a szélsőséges hőmérséklet-változások kerülésével. Éppen ezért a hirtelen hőmérséklet-emelkedést okozó fűtésrendszerek nem ajánlottak (pl. meleg levegő befűvése, Dantherm-kazán). A helyiség gyors felfűtése a páratartalom hirtelen visszaesését eredményezi, ami ahhoz vezet, hogy a hangszer farászein repedések keletkeznek, a bőr alkatrészek hamarabb öregednek.

Tapasztalatok szerint óránkénti másfél C-fokos hőingadozás esetén még tűrhető a páratartalom változásának mértéke. Így sokkal kedvezőbb a helyi, elektromos üzemű, légventilátor nélküli fűtések (pl. a lábra irányuló fűtések, padfűtések) és a melegvizes, illetve a gőzfűtések használata, mert ezek csak lassan és fokozatosan melegítik fel a levegőt. Az orgona közelében azonban ne helyezünk el fűtőtestet, így megóvjuk a közvetlen hőszugárzás káros hatásától. (Ugyanígy óvjuk az orgonát a közvetlen napsugárzástól is.) A nyitott rendszerű elektromos fűtőberendezések tűzveszélyesek, ezért zártrendszerű, kisebb fogyasztású készülékeket használjunk!

Az orgonát, de a helyiség más berendezési tárgyait, sőt, magát az épületet is jelentős károk érhetik, ha nem megfelelő annak természetes szellőzése. Fokozott páratartalom mellett a fa részeket hamarabb támadják meg a rovarok, az alkatrészek megdagadása működési zavarokat okozhat. Intenzív a fém alkatrészek korróziója, a bőr szerkezeti elemek gyorsabban öregednek, megrepedeznek. Ezért hibás az a gyakorlat, hogy a templomokban általában az új fűtési rendszer beszerelésével összefüggésben az ablakokat üvegtéglával elfalazzák, vagy oda más, nem nyitható szerkezeteket illesztenek.

Mivel az orgona szinte minden alkatrésze érzékeny a hőmérséklet, a páratartalom változásaira és a porlerakódásra, igen fontos, hogy a motor abból a térből szívja a levegőt, amelyben az orgona áll.

4. Az orgonaházat és a játszóasztalt is kíméljük meg az újító jellegű beavatkozásoktól!

Az utólag felerősített, azokat elcsúfító tárgyakat el kell távolítani (pl. fogas, polc, motorkapcsoló). A szekrényre és a játszóasztalra ne szereljünk világítóttesteket, és különböző kábelek vezetésével ne fúrjuk és szegeljük össze azokat! A karzat és a játszóasztal megvilágításáról, a kapcsolók elhelyezéséről más módon kell gondoskodni (pl. asztali és állólámpák vagy az épületre szerelt világítóttestek jelenthetnek megoldást). Mindezeknek egy kevésbé feltűnő helyet keressünk! Javítások alkalmával hordozható lámpát kell használni.

Hitelesítve: Géczy Csaba s. k. X/19.

Trajtler Gábor s. k. 93. 10. 19.

Télidőben – néhány, az orgonát érintő tanács⁵

A téli hidegben, a relatív páratartalom általában magas, illetve gyorsan elérheti a 100 %-ot. Különösen istentisztelet után (és felmosást követően) a pára fűtetlen és szellőtlen templomokban gyorsan lehül és az orgona szerkezetén lecsapódik. E káros hatás ellen idejében megkezdett, alapos szellőztetéssel védekezünk. Az orgonában elhelyezett vizes tálakat a hideg hónapokra ürítsük ki – kivéve, ha a teremben folyamatos a fűtés.

A nagytakarítással sok por kerülhet az orgonába. Ezért a takarítást a kóruson, de lehetőleg az egész templomban porszívóval vagy nedves feltöréssel végezzük.

Az elektromos fűtőtestek elhelyezésekor ügyeljünk arra, hogy hatótávolságukban könnyen gyulladó anyag ne legyen, s azok a játszóasztal felületét se melegítsék. Utóbbi esetben ugyanis felgömbülhet a billentyűzet borítása és a bútor furnérozása is leválhat.

A hőmérséklet és a páratartalom ingadozásának természetes következménye az orgona kisebb-nagyobb méretű elhangolódása. Ha van az orgonában nyelvregiszter, ezeket meghangolhatjuk, így hangszerünk hangja jóval tisztább lesz. (Természetesen erre is csak akkor vállalkozhatunk, ha ebben szakember vezetésével már kellő gyakorlatra tettünk szert.)

Az orgona ajaksípjait, szerkezetét érintő javításokkal ne fáradozzunk. Az előforduló hibákat az erre rendszeresített hibanaplóba jegyezzük be, így a karbantartást végző orgonaépítő a javításkor nem mutatkozó hibák okát is kiküszöbölheti.

⁵ Végh Antal MEZ III. (1995/1996) 124.

Irodalom**a gyakran idézett munkák rövidítésével**

A református kántor kézikönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Kolozsvár, 2002.

Az Orga în România Alapítvány alapszabályzata.

Barcsa János: *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme,* Debrecen, 1906.

Bél Mátyás: *Bihar megye leírása.* Fordította: P. SZALAY Emőke, bevezette és jegyzetekkel ellátta: CSORBA Csaba. In: A Bihari Múzeum Évkönyve. II. 1978, 51–107.

Benedek Zoltán: *Érmellék.* Orosháza, 1996. – Bihar vármegye. Szerkesztette: Nadányi Zoltán. Budapest, 1998.

Bihar vármegye községei, 151. 43. lap.

Bihar megye útikönyve. = BORBÉLY GÁBOR – DUKRÉT Géza – PÉTER I. Zoltán – STARK Erzsébet: *Bihar megye útikönyve.* Prolog kiadó Nagyvárad, 2004.

Borovszky = *Bihar megye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai.* Főszerkesztő: BOROVSZKY Samu. Budapest, 1901.

Bunyitay = BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története.* II–III. Nagyvárad, 1883–1884.

Csomasz Tóth: *Maróthi* = CSOMASZ TÓTH Kálmán: *Maróthi György és a kollégiumi zene.* Akadémiai Kiadó Budapest, 1978.

Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben.* Polis Könyvkiadó Kolozsvár; Balassi Kiadó Budapest, 1996

- Érmelléki Kalauz* = Egy kistérség rekonstrukciója. Érmellék. KÖRÖSI Zoltán és SZENREDI Ákos közreműködésével szerkesztette: VELIKY János. 2. javított, bővített kiadás. Kiadta a Hatvani István Szakkolégium. Debrecen, 2006. (Érmelléki Kalauz.)
- Falvy Zoltán: *A magyar zene története*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 1999
- Gede Ildikó: *Az Érmihályfalvi Református Egyházközség temploma és nevezetességei*. Nagyvárad, 1996.
- Geyer József: *Az orgona*. Budapest–Szeged, 1931
- Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai*. ReZeM Budapest, 2003. Szerkesztette Bódiss Tamás.
- H. Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Bp. 2004. (Historia Litteraria 17.)
- Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940.
- Királyhágómelléki Levéltár* = A Királyhágómelléki Református Egyházkerület levéltára. Egyházközségi iratok. Az Érmelléki Református Egyházmegye templomainak rövid története. Orgonajelentések 1967–68-ból, valamint 1987–88-ból.
- Kovács L. A. = Kovács László Attila: *Árva erdélyi orgonák*. In: Erdélyi Református Naptár, 1995.
- Losonczy = LOSONCZY Lajos: In: *Magyar református templomok*. Szerkesztő: Kovács J. István. Athenaeum Budapest, 1942.
- Mándity György: *Vajdasági orgonák*. Agape Könyvkiadó és nyomda, Újvidék, 2002
- MEZ = Magyar Egyházzene. I (1993/1994) 74–78. *Dudits Pál*: A magyarországi műemlék orgonák védelmének történetéből. – I (1993/1994) 104–111. Irányelvek a műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához. – I. (1993/1994) 124–125. *Enyedi Pál*: Műemlék orgonák konzerválásának és restaurálásának gyakorlati problémái. – I. (1993/1994) 108–109.

- Útmutató [védett orgonák tulajdonosai és használói részére]. – I. (1993/1994) 487–490. A Magyar Egyházzenei Társaság orgonás tagozatának állásfoglalása az elektronikus hangkeltésű orgonautánzatokról. – III. (1995/1996) 124. *Végh Antal*: Téliidőben – néhány, az orgonát érintő tanács. – III (1995/1996) 248. *Váradi István*: Tavasz és nyári teendők az orgonán. – IX. (2001/2002) 113–116. „Az orgona mint európai kultúrkincs”. A Varasdon 2000. szeptember 10. és 16. között tartott I. európai kongresszus határozata. Ford. Pap Ferenc. – IX (2001/2002) 117–118. A 2001. évi göteborgi Európai Orgonaszimpózium (EOS – 2001) határozata. Ford. Enyedi Pál.
- Molnár János: [A váradi] *Ev. ref. egyház múltja és jelene. Egyháztörténeti monográfia*, Nagyvárad, 1885.
- Molnár József: *Nagyvárad orgonaépítők*. In: Királyhágómelléki Református Kalendárium, 2003.
- Sass Kálmán: *Valea lui Mihai református templom*. In: Református Árvaházi Képes Naptár, 1938.
- Sass Kálmán: *Elvész a nép, mely tudomány nélkül való*. Iskoláink története, [kb. 1942.]
- Sepsy Károly: In: Beharka Pál: *Gyülekezeti harmónium (orgona)-játék I*. A Magyarországi Baptista Egyház kiadása, 1973.
- Szálkai Tamás: *Az albisi Zólyomi család története*. In: Érmelléki Kalauz, 43–56.
- Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Pécs. Zeneműkiadó Budapest, 1979
- Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Szeged. Zeneműkiadó Budapest, 1982
- Tóth Lajos: *Berettyószéplak általános története*. Tiszavirág kulturális folyóirat.
Budapest, V. évf. 1996 okt.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
I. Történeti összefoglaló	
Ötszáz km az Érmelléken	9
Az Érmellék rövid története	32
Az orgona és az orgonálás rövid története. Erdélyi orgonaépítészet	44
Az Érmelléki Református Egyházmegye orgonái	63
A harmónium története	64
Az Érmelléken is működött orgonaépítők	68
Angster József	68
Wegenstein Lipót	70
Soukenik János	73
Az Ország Sándor és Fia Orgonagyár	74
Nagyváradai orgonaépítők a 19. században	76
Nagyváradai orgonaépítők a 20. században	77
II. Érmelléki templomok, orgonák, harmóniumok	
Albis és református templomának rövid története	81
Az orgona leírása	82
Az asszonyvásárai református templom története	83
Az orgona leírása	85
Asszonyvására harmóniuma	86
Bályok és a református templom története	86
Adatok a bályoki orgonáról	88
Bályok harmóniuma	91
Berettyószéplak és a református templom története	91
Az orgona leírása	93
Bihardiószeg és a református templom története	94
Történelmi előzetes az orgonákról	97
Az orgona megépítésének körülményei	98
Az orgona leírása	101
Bihardiószeg harmóniuma	102
Csokaly és a református templom története	102
Az orgona leírása	104

Adatok a csokalyi orgonáról	104
Csokaly harmóniuma	105
Érkesei település és a templom rövid története	105
Az érkesei orgona története	109
Érkesei harmóniuma	111
Érköbölkút település és a templom rövid története	111
Az orgona leírása	112
Adalékok az érköbölkúti orgona történetéhez	113
Az érkörtvélyesi református templom története	113
Az orgona leírása	115
Adalékok az érkörtvélyesi orgona történetéhez	116
Érmihályfalva és a református templom története	117
Az orgona leírása	120
Presbiteri jegyzőkönyvi kivonat	121
Beszámoló az 1994-es orgona felújításáról	121
Adalékok az érmihályfalvi orgona történetéhez	122
Érmihályfalva harmóniuma	124
Érolaszi település és a református templom története	125
Az orgona leírása	126
Érolaszi harmóniuma	127
Az érsejéni református templom története	127
Az orgona leírása	130
Értarcsa és a református templom története	132
Az egyházközség hangszereinek története	133
Az orgona leírása	135
Értarcsa harmóniuma	135
Gálospetri és a református templom története	136
Az orgona leírása	137
Gálospetri harmóniumai	137
Hegyközszentmiklós és a református templom története	139
Az orgona leírása	141
Hegyközszentmiklós harmóniuma	142
A margittai református templom története	142
Az orgona leírása	145
Ottomány és a református templom története	146
Az orgona leírása	148
Adalékok az ottományi orgona történetéhez	149
Ottomány harmóniumai	149
Szalacs település és a református templom története	150
Az orgona leírása	153
Adalékok a szalacsi orgona történetéhez	155

Szalacsi kántorok névsora	155
Szalacs harmóniuma	156
Székelyhid és a református templom története	156
Az orgona leírása	159
Székelyhid orgonájának javítása	160
Adalékok a székelyhídi orgona történetéhez	162
Orgonapótló harmóniumok	164
Érselind harmóniuma	164
Érszölös harmóniuma	164
Jankafalva harmóniuma	165
Papfalva harmóniuma	166
Nagykágya harmóniuma	166
Az Érmellék néhány római katolikus templomának orgonája	167

III. Függelék

A Magyar Egyházzenei Társaság orgonás tagozatának állásfoglalása az elektronikus hangkeltésű hangutáztatokról	168
Irányelvek műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához	173
Útmutató	176
Télidőben – néhány, az orgonát érintő tanács	179
Irodalom	181
Tartalomjegyzék	185

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor–Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince–Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskolatörténete**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emódi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalacs** (kismonográfia)
27. Antal Béla: **Biharpüspöki**
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: **Albis** (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: **„Aki fényt hagyott maga után...”**
30. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad római katolikus székesegyházai**
31. Kiss Kálmán: **Egri község** (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: **A révi fazekasság monográfiája**
33. Emódi János–Varga Árpád: **Telegdi sírkövek, emléktáblák**
34. Jósza Piroska: **Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál**

35. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében**
36. Anzik Albert: **Livada – Sárközújlak**
37. Bozsóky Krestyán Ilona: **A temesvári iparoktatás kezdeteiről**
38. Dukrét Géza: **Hegyköz** (történeti monográfia)
39. Kormányos László: **Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején**
40. Dukrét Géza: **A bihari turizmus története**
41. Velcsov Margit: **Bartók Béla és Nagyszentmiklós**
42. Szilágyi József: **Tóti község monográfiája**
43. Kovács Rozália: **Érmihályfalvi temetők**
44. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: **Nagyvárad városismertető**
45. Kupán Árpád–Dukrét Géza: **1956 emlékezete Biharban**
46. **Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.** Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: **A mozi évszázada Nagyváradon**
48. Gavallér Lajos: **Micske a helynevek tükrében**
49. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad műemlék épületei**
50. **Nagyvárad ipartörténete**
51. Jósa Piroska: **Bihari sorsok a változó időben**
52. Ujj János: **Arad építészeti emlékei**
53. Pávai Gyula: **Mesélő aradi házak**
54. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. II.**
55. **Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében.** Összeállította Dukrét Géza

Nyomtatva az Imprimeria de Vest Nyomdában
– Nagyvárad 2008.

